श्रीॐकारसूरि ज्ञानमन्दिर ग्रन्थावली नं. १०६

रैवतगिरिमण्डनश्रीनेमिनाथाय नमः ॥

श्रीसिद्धिसूरीश्वरजीसद्‌गुरुभ्यो नमः ॥

पाध्यायश्रीविनयविजयजीविरचितः

॥ शान्तसुधारसः ॥

ભાગ-૧

(૧થી ૬ ભાવના)

(શબ્દાર્થ, અર્થ, ખંડાન્વય અને સમાસ સહિત)

आचार्यश्रीॐकारसूरि ज्ञानमन्दिर ग्रन्थावली नं. १०६

॥ रैवतगिरिमण्डनश्रीनेमिनाथाय नमः ॥

॥ श्रीसिद्धिसूरीश्वरजीसद्गुरुभ्यो नमः ॥

महोपाध्यायश्रीविनयविजयजीविरचितः

॥ शान्तसुधारसः ॥

ભાગ-૧

(૧થી ૬ ભાવના)

(શબ્દાર્થ, અર્થ, ખંડાન્વય અને સમાસ સહિત)

-: સંપાદિકા :-
સા.શ્રી નિર્વાણશ્રી મ.સા.ના શિષ્યા સા. શ્રી ધ્યાનપ્રિયાશ્રીજી

-: प्रकाशक :-

आचार्यश्रीॐकारसूरि ज्ञानमन्दिर

सुभाषचौक, गोपीपुरा, सुरत-१.

ગ્રન્થ નામ : शान्तसुधारसः-१
આવૃત્તિ : પહેલી
વિક્રમ સંવત-૨૦૭૪
ઈ.સ. ૨૦૧૮
નકલ ૫૦૦

—: પ્રાપ્તિસ્થાન :—

સુરત : આ. ૐકારસૂરિ આરાધના ભવન
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત-૧
સેવંતીલાલ મહેતા ૯૮૨૪૧૫૨૭૨૭
mehta_sevantilal@yahoo.co.in

અમદાવાદ : શ્રી સુધીરભાઈ સી. શાહ
૧, અમીઝરા ફ્લેટ,
તેજપાલ સોસાયટી પાછળ,
ફતેહનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭
મો. : ૦૯૪૨૬૩૫૦૬૭૩

અમદાવાદ : સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧
મો. : ૦૯૮૭૯૫૩૧૧૯૦

મુંબઈ : સોનલબહેન તુષારભાઈ સંઘાણી
૫, અરુણોદય, ૬ ભીમાણી એસ્ટેટ,
માટુંગા (સે.રે.), મુંબઈ -૧૯
મો. : ૦૯૮૧૯૫૮૨૨૩૩

ટાઈપસેટિંગ : વિરતિ ગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ, મો. 8530520629, 07383183665
Email Id: Virtigrafics2893@gmail.com

॥ દેવાધિદેવ પરમ તારક શ્રી ઋષભદેવસ્વામિને નમઃ ॥

॥ સદ્ગુરુદેવ શ્રી સિદ્ધિ-વિનય-ભદ્ર-વિલાસ-ૐકાર-ભદ્રંકર-અરવિંદસૂરિભ્યો નમઃ ॥

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

'શાન્ત સુધારસ' ગ્રન્થ અદ્ભુત ગ્રન્થ છે. એની મધુર પંક્તિઓ અસ્તિત્વને ઝંઝોરે એવી છે. અભિવ્યક્તિની કોમળતા હૃદયને સ્પર્શી રહે છે... 'ભાવય રે! વપુરિદ-મતિમલિનમ્...' કેવી માર્મિક ટિપ્પણી! પણ કેવી તો સચ્ચાઈ છે! 'તું ભાવિત કર કે શરીર કેટલું તો ગંદું છે!' અનુભૂતિ તરફ જવાની જ સીધી વાત.

આ મધુર ગ્રન્થનો રસાસ્વાદ પ્રાથમિક અભ્યાસુઓ પણ લઈ શકે એ દૃષ્ટિને કેન્દ્રમાં રાખીને આ સ્તુત્ય પ્રયાસ થયો છે.

સંપાદિકાઓનો આ પ્રયાસ ભાવુક અભ્યાસુઓને અનુભૂતિની દિશામાં લઈ જાય એ જ આશિષ.

શ્રા.વ. ૫, ૨૦૭૩, ધાખા (ધાનેરા)

યશોવિ. સૂરિ.

॥ શ્રીસિદ્ધિ-ભદ્ર-ૐકાર-અરવિંદ-યશોવિજયસૂરિભ્યો નમઃ ॥

પ્રસ્તાવના

મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજીની અનૂઠી ગેયરચના **'શાન્તસુધારસ'.** સંસ્કૃતના પ્રારંભિક અભ્યાસીઓ અભ્યાસ કરી શકે અને કાવ્યનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં ગાતાં ગાતાં ભાવનાઓને ઘૂંટી શકે એવી આ અદ્વિતીય રચના છે.

જયદેવ કવિનું ગીતગોવિંદકાવ્ય ગેયરચના છે. પણ એ શૃંગારરસનું કાવ્ય છે. જ્યારે અધ્યાત્મરસની છોળો ઉડાડતું સોળભાવનાઓનો ગુંજારવ કરતું **શાંતસુધારસ** એકમેવ કાવ્ય છે. માત્ર જૈનસાહિત્ય જ નહીં સમગ્ર સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આ કાવ્યનો જોટો મળતો નથી.

પૂજ્ય વિનયવિજયજીમ.સા.ના સમયમાં વ્યાકરણનું અધ્યયન અષ્ટાધ્યાયી ક્રમથી નહીં પણ પ્રક્રિયાક્રમથી કરવાનો પ્રચાર વધી ગયેલો. 'પાણિનીય અષ્ટાધ્યાયી'ના સ્થાને ભટ્ટોજી દીક્ષિતની 'સિદ્ધાંત કૌમુદી'નું ચલણ વધેલું. ત્યારે એમણે 'સિદ્ધહેમવ્યાકરણ'ના સૂત્રોના આધારે 'હૈમલઘુપ્રક્રિયા' અને એની ૩૫૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ વિશદ વ્યાખ્યા 'હૈમપ્રકાશ'ની રચના કરી પ્રક્રિયાક્રમના અધ્યયનનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. એ કારણે સિદ્ધહેમના મંદ પડેલા અધ્યયનમાં વેગ આવ્યો.

ગ્રંથકારશ્રીએ એમની યુવાવસ્થામાં 'શ્રી કલ્પસૂત્ર' ઉપર 'સુબોધિકા ટીકા' અને આગમજ્ઞાનના ખજાના જેવો 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથ રચ્યો. પ્રૌઢ અવસ્થામાં ગ્રંથકારશ્રી 'શાંતસુધારસ' અને 'પુણ્યપ્રકાશ' જેવી વૈરાગ્યરસભરપૂર કૃતિઓ રચે છે. જીવનના છેડે 'શ્રીપાલરાસ' જેવી અનૂઠી કૃતિ એમની કલમ દ્વારા પ્રગટ થાય છે.

'સુબોધિકા ટીકા', 'પુણ્યપ્રકાશ સ્તવન', 'શાંતસુધારસ કાવ્ય' અને 'શ્રીપાળરાસ' જેવી કાળજયી કૃતિઓ રચીને ઉપા.શ્રીવિનયવિજયજી અક્ષરદેહે અમર બની ગયા છે.

મહોપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી ગણિવર વિષે શ્રીમોતીલાલ ગી. કાપડિયાએ

'શાંત-સુધારસ'ના 'ઉપોદ્‌ઘાત'માં અને શ્રીહીરાલાલ કાપડિયાએ 'વિનયસૌરભ'માં વિગતે લખ્યું છે. અહીં કેટલીક વિગતો સંક્ષેપમાં આપીએ છીએ.

- ગ્રંથકારનો જીવનકાળ અનુમાનથી વિ.સં. ૧૬૬૦થી ૧૭૩૮ મનાય છે.
- ગ્રંથકારશ્રી જગદ્‌ગુરુહીરસૂરીશ્વરજીમ.સા.ના શિષ્ય ઉપાધ્યાય શ્રી કીર્તિવિજયમ.સા.ના શિષ્ય હતા.
- ઉપાધ્યાય શ્રીસોમવિજયજીમ.સા. પાસે પૂ.વિનયવિજયજીમ.સા.એ અધ્યયન કરેલું.
- ઘણાં ગ્રંથકારો ગુરુનું નામ અને ગુરુપરંપરા તો આપતા હોય છે પણ ઉપા.શ્રીવિનય વિજયજીમ.સા.એ 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથના દરેક સર્ગના અંતે 'राजश्रीतनयोऽतनिष्ठ विनयः श्रीतेजपालात्मजः' આ પ્રમાણે માતા રાજશ્રી અને પિતા તેજપાલનો આદરપૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો છે. શ્રીજિનશાસનના ઈતિહાસમાં આ અલૌકિક ઘટના છે.
- વિ.સં. ૧૬૯૬માં 'કલ્પસૂત્ર' ઉપર સુબોધિકા ટીકા રચી અને વિ.સં. ૧૭૩૭માં શ્રીપાલરાસ (અપૂર્ણ)ની રચના થઈ. આમ ગ્રંથકારની કલમ ઓછામાં ઓછી ૪૦ વર્ષ સુધી ચાલી છે.
- મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી જોડે એમને ગુરુભાઈ તરીકે અત્યંત સુંદર સંબંધ હતો પણ, એમની સાથે વિનયવિજયજી કાશી ભણવા ગયા હતા એ દંતકથામાં તથ્ય નથી.
- નયકર્ણિકાના ઉપોદ્‌ઘાતમાં (પૃ. ૪૦-૪૧) મોહનલાલ દેસાઈએ એક દંતકથા આપી છે એનો સાર આ પ્રમાણે છે.

ખંભાતમાં ઉપા.વિનયવિજયજીના વ્યાખ્યાનમાં કેટલાક પંડિતો વિવાદાસ્પદ પ્રશ્નો પૂછી વ્યાખ્યાન ડહોળી નાખતા હતા. ઉપા. શ્રીયશોવિજયજીએ દરવાજા પર સૂચના લખાવી કે -

ચર્ચા કરનારે ઓષ્ઠ્ય (પફબભમ) વર્ણોનો ઉચ્ચાર કરી શકાશે નહીં. એ માટે નીચેના હોઠ ઉપર સિંદૂર લગાડવાનું. ઓષ્ઠ્ય બોલે તો ઉપરનો હોઠ

સિંદૂરવાળો થઈ જાય. જેથી ખ્યાલ આવી જાય કે બોલનારે ઓષ્ઠ્ય વ્યંજનનો ઉપયોગ કર્યો છે.

ઉપા. યશોવિજયજીએ સિંદૂર લગાડી એક પણ ઓષ્ઠ્યવર્ણના ઉચ્ચાર વિના સંસ્કૃત પદ્યમાં પ્રવચન આપ્યું. અને શરત પ્રમાણે ૫૦૦ બ્રાહ્મણ પંડિતો જૈન થયા.

- ઉપા.વિનયવિજયજીની કૃતિઓ રાંદેર, સૂરત, રાધનપુર, ગાંધારમાં રચાઈ છે. એમનું વિહારક્ષેત્ર ગુજરાત, માળવા, મારવાડ રહ્યું હોય તેવું જણાય છે.
- વિ.સં.૧૭૧૦માં શત્રુંજય ઉપર ખરતરવસહિ (ચૌમુખજી)માં પરમાત્માની પ્રતિષ્ઠા ઉપા.શ્રીવિનયવિજયજીમ.સા.ના કરકમલો દ્વારા થઈ છે.
- વિ.સં.૧૬૮૪માં વિનયવિજયજીએ સ્વહસ્તે લખેલી 'નૈષધકાવ્ય' ઉપરની ટીકા જૈન એસોસિએસન ઑફ ઈંડિયામાં ૧૨૦૬ ક્રમાંકમાં છે.
- પોતાના ગુરુની કૃતિ વિચારરત્નાકરનો પ્રથમાદર્શ ઉપા.શ્રીવિનય-વિજયજીએ લખ્યો છે, એનું સંશોધન પણ કર્યું છે.

ગ્રન્થકારશ્રીની મુખ્ય મુખ્ય ગ્રંથરચનાની વિગત આ પ્રમાણે છે -

(૧) કલ્પસૂત્ર પરની સુબોધિકા ટીકા વિ.સં.૧૬૯૬ (૨) લોકપ્રકાશ વિ.સં.૧૭૦૮ (૩) હૈમલઘુપ્રક્રિયા વિ.સં.૧૭૧૦ (૪) હૈમપ્રકાશ (૫) નયકર્ણિકા (અનુમાનતઃ વિ.સં.૧૭૦૧) (૬) ઈન્દુદૂત (અનુમાનતઃ વિ.સં. ૧૭૧૮) (૭) શાન્તસુધારસ ગંધારમાં વિ.સં.૧૭૨૩માં પૂર્ણ કર્યો. (૮) ષટ્ત્રિંશજ્જલ્પસંગ્રહ (૯) અર્હન્નમસ્કાર સ્તોત્ર

ગૂર્જર કૃતિઓ :-

(૧) સૂર્યપુર ચૈત્યપરિપાટી (૨) આનંદલેખ (૩) વિજયદેવસૂરિ લેખ (૪) ઉપમિતિભવપ્રપંચનું સ્તવન (૫) પટ્ટાવલી સજ્ઝાય (૬) પાંચ સમવાય સ્તવન (૭) ચોવીસી સ્તવન (૮) વીશી સ્તવન (૯) પુણ્યપ્રકાશ સ્તવન (૧૦) વિનયવિલાસ (ભાષા હિન્દી) (૧૧) ભગવતીસૂત્ર સજ્ઝાય (૧૨)

આયંબિલની સજ્ઝાય (૧૩) ષડાવશ્યક સ્તવન (૧૪) ચૈત્યવંદન (૧૫) ઉપધાનતપ સ્તવન (૧૬) શ્રીપાલરાસ (અપૂર્ણ)

- પાટણના ભંડારમાં એવી બે પ્રતો છે. જેના અંતે વિનયવિજયજીએ માતાના શ્રેયાર્થે જ્ઞાનભંડાર રચ્યાનો સ્વહસ્તે ઉલ્લેખ કર્યો છે.
- ઉપા.શ્રીવિનયવિજયજીના એક શિષ્ય મતિવિજયજીએ નલદમયંતી ચોપાઈ લખી છે. બીજા શિષ્ય વૃદ્ધિવિજયજીએ મહાવીરસ્તવન લખ્યું છે.
- પટ્ટાવલી સમુચ્ચય (ભા.૧ પૃ.૧૦૬ ટિ.)માં ઉપા.વિનયવિજયજી શિષ્ય પરંપરાની વિગત આ પ્રમાણે છે. પં.નયવિજય → પં.ઉત્તમવિજય → પં.નરવિજય → પં.મેઘવિજય → પં. કેશરવિજય → પં.શાન્તિવિજય → પં.વિદ્યાવિજય → પં.લક્ષ્મીવિજય → પં.ગુલાબવિજય → પં. ચારિત્રવિજય.
- શ્રીપાલરાસમાં ઉપા.યશોવિજયજીએ વિનયવિજયજીના ગુણ આ રીતે ગાયા છે.

  વિદ્યા વિનય વિવેક વિચક્ષણ લક્ષણલક્ષિત દેહાજી.

  સોભાગી ગીતારથ સારથ સંગત સખર સનેહાજી.
- રાંદેર નેમિનાથ જિનાલયમાં ઉ.વિનયવિજયની ચરણ પાદુકા ૧૦"X ૭½"ના આરસ પર છે.

શાંતસુધારસ :

વિક્રમનો ૧૭મો અને ૧૮મો સૈકો શાહજહાં અને ઔરંગઝેબના શાસનકાળનો છે. તપગચ્છમાં પણ જગદ્ગુરુ હીરસૂરિ-સેનસૂરિ અને પછીનો આનંદસૂરિ-દેવસૂરિનો સંઘર્ષકાળ છે. આવા વિષમકાળમાં સમુદ્રમંથન પછી અમૃત પ્રાપ્ત થાય એવું શાન્તસુધારસનામનું ગેયકાવ્ય આપણને પ્રાપ્ત થાય છે.

કુલ ૨૩૪ પદ્યો અને ૩૫૭ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતા આ ગ્રન્થમાં સોળ ભાવનાઓનું મનોરમ નિરૂપણ છે. (અનિત્યાદિ) ૧૨ ભાવનાઓ જડ પ્રત્યેના વૈરાગ્ય કેળવવા માટે અને મૈત્રી આદિ ચાર ભાવનાઓ જીવો પ્રત્યે સ્નેહ કેળવવા માટે ખાસ જરૂરી છે.

શ્રમણ-શ્રમણીઓને રોજ અતિચાર ચિંતવનની ગાથા ''સયણા-સણન્નપાણે''માં 'ભાવણ' શબ્દ દ્વારા ભાવનાઓનું ભાવન કરવાનું સૂચન છે. ન કરે તો અતિચાર લાગે એવું પણ સ્પષ્ટ સૂચન કર્યું છે.

આત્માના વિકાસક્રમમાં ભાવનાનું મહત્ત્વ સમજાવતા યોગશાસ્ત્રના ચોથા પ્રકાશમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિમ.સા.એ જણાવ્યું છે કે -

કષાય સંસારનું મૂળ છે → વિષયોને જીત્યા વિના કષાયો જીતી ન શકાય → ઇન્દ્રિયોને (વિષયોને) જીતવા મનશુદ્ધિ જરૂરી છે → મનશુદ્ધિ માટે રાગદ્વેષજય જરૂરી છે → રાગદ્વેષજય માટે સમતા જરૂરી છે → સમતા માટે મમતાત્યાગ જરૂરી છે → મમતા ત્યાગ માટે ભાવનાઓનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

આમ મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવા ભાવના એ પ્રારંભિક જરૂરિયાત છે.

આ ભાવનાના અવગાહન માટે શાન્તસુધારસ અદ્ભુત ગ્રન્થ છે.

આ ગ્રંથ ઉપર શ્રીગંભીરવિજયજીએ વિ.સં. ૧૯૬૮માં ભાવનગરમાં ટીકા રચી છે અને તે વિ.સં. ૧૯૬૯માં શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા દ્વારા પ્રગટ થઈ છે.

સંસ્કૃતકાવ્યના પ્રારંભિક અભ્યાસીઓ પણ આ કાવ્યનો સુંદર અભ્યાસ કરી શકે એ માટે સા. ધ્યાનપ્રિયાશ્રીએ સફળ પ્રયાસ કર્યો છે. અભ્યાસીઓ આનો ભરપૂર લાભ ઉઠાવી વૈરાગ્યરસનું આકંઠ પાન કરે. વિદૂષી સાધ્વીજી આવા બીજા પણ ગ્રંથો શ્રી સંઘને આપે.

- આ.મુનિચંદ્રસૂરિ

●●●

આર્શીવચન

ગિરનાર મહાતીર્થના ઉત્કર્ષકાર્યના આલંબને વિ.સં. ૨૦૬૫-૬૬ના ચાતુર્માસ દરમ્યાન પ.પૂ.સિદ્ધિસૂરિ (બાપજી) મહારાજના સમુદાયવર્તી સાધ્વી ભાવપૂર્ણાશ્રીજી તથા સાધ્વી નિર્વાણશ્રીજી આદિ ઠાણા ગિરનારની છત્રછાયામાં બિરાજમાન હતા.

ચાતુર્માસ દરમ્યાન તેઓશ્રીના શિષ્યા સાધ્વી ધ્યાનપ્રિયાશ્રીજીને વ્યાકરણ, ન્યાય, કર્મગ્રંથાદિનો વિશેષપ્રકારે અભ્યાસ થયો હોવાનું જાણી તેઓના જ્ઞાનના અસાધારણ ક્ષયોપશમનો લાભ સકલસંઘને પ્રાપ્ત થાય તે માટે કાંઈક પ્રેરણા કરવાની ભાવના થઈ.

વર્તમાનકાળમાં સંસ્કૃતભાષાના પ્રાથમિક અભ્યાસુ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને બે બુકનો અભ્યાસ થયા બાદ કાવ્યના અભ્યાસમાં પ્રવેશ કરાવવામાં આવતો હોય છે. તેમાં રઘુવંશ, કીરાત, શિશુપાલ આદિ કાવ્યો કરાવવામાં આવતા હોય છે. પરંતુ જિનશાસનના સાહિત્યમાં જ વૈરાગ્યરસથી ભરપૂર એવું ઉપાધ્યાય વિનયવિજયજી મહારાજ સાહેબ વિરચિત "શાંતસુધારસ" મહાકાવ્ય જ્યારે આપણી પાસે ઉપલબ્ધ છે ત્યારે તેને જ ખંડાન્વય-દંડાન્વય સહિત વિશેષરૂપે વિશ્લેષણ કરીને અર્થસભર તૈયાર કરવામાં આવે તો સંસ્કૃતભાષાના પ્રાથમિક અભ્યાસુ સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોને આત્મહિતકર બની શકે તેવું સર્જન કરવા પ્રેરણા કરી હતી.

જ્ઞાનપિપાસુ આ સાધ્વીજી ભગવંતે તે પ્રેરણા ઝીલીને ખૂબ જ ટૂંકા સમયમાં આ કાર્ય પરિપૂર્ણ કરીને ઉમદા પ્રકારની શ્રુત અને શાસનભક્તિ કરેલ છે. હવે આ ગ્રંથની બાલાવબોધ એક વિસ્તૃત ટીકાનું પણ સર્જન થાય તો તે પણ લાભદાયક નીવડી શકે. આવી શ્રુત-શાસનભક્તિ તેઓને ગિરનાર મહાતીર્થના આલંબને જ પરમપદદાયક બને એ જ મંગલકામના સહ શુભાશિષ.

લિ. **હેમવલ્લભવિજયની**

અનુવંદના

ગિરનાર તળેટી, શ્રા.સુ. ૧૨

સંપાદકીય

स्फुरति चेतसि भावनया विना, न विदुषामपि शान्तसुधारसः ।
न च सुखं कृशमप्यमुना विना, जगति मोहविषादविषाकुले ॥

આત્માના પરમ સત્ય સ્વરૂપને પામવાના સોપાન સ્વરૂપ ૧૬ ભાવનાઓને પ.પૂ. વિનયવિજયજી મ.સા.એ "શાંતસુધારસ" નામના ગ્રંથના માધ્યમે આપણા સુધી પહોંચાડી છે. જેમાં સંસ્કૃત કાવ્યબદ્ધ એક એક ભાવનાને ભાવિત કરવાના સુંદર આયામ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. ભાવનાઓનું ભાવન જો આ ગ્રંથના માધ્યમે સતત કરવામાં આવે તો જીવની અનાદિની વૈભાવિક દૃષ્ટિ સ્વસ્વરૂપ તરફ વળ્યા વગર રહે નહિ અને અંતરમાં "શાંતસુધારસ" પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ.

સંસ્કૃતભાષાના નૂતન અભ્યાસુઓ પોતાના ભાષાકીય બોધને સુદૃઢ કરી સરળતાથી શ્લોકોના અર્થ ખોલી શકે એ માટે પ.પૂ.આ.ભ.શ્રી**હેમવલ્લભ-સૂરીશ્વરજી** મ.સા.ની પ્રેરણાથી "શાંતસુધારસ" ગ્રંથ પરનું આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે જેમાં શબ્દોના અર્થ, વિભક્તિ તેમને લાગેલા કૃદંતના-તદ્ધિતના પ્રત્યયો વગેરે તથા શ્લોકાર્થ, ખંડાન્વય અને સમાસ કરેલ છે.

અર્થની સુગમતા અને સંગતતા થાય તે રીતે શબ્દાર્થ વગેરે કરવા "શાંતસુધારસ" પર પૂર્વે રચાયેલ જુદા જુદા ગ્રંથોની સહાય લીધી છે. લખાણમાં જ્યાં જરૂર લાગી ત્યાં "सिद्धहेमशब्दानुशासनम्" વ્યાકરણના સૂત્રનો પણ નિર્દેશ કરેલ છે.

આજે જ્યારે આ પુસ્તક અભ્યાસુગણ સામે પ્રસ્તુત થઈ રહ્યું છે ત્યારે સતત મને સહાયક બનનાર ઉપકારીઓના ઉપકાર સ્મરણને કેમ વિસરાય ?

- સંઘસ્થવિર, વચનસિદ્ધ **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીસિદ્ધિસૂરીશ્વરજી** મ.સા. (પૂ.બાપજી મ.સા.)
- નમસ્કાર મહામંત્ર સમારાધક **પ.પૂ.પંન્યાસશ્રીભદ્રંકરવિજયજી** મ.સા.
- નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી** મ.સા.
- સરલ સ્વભાવી **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીઅરવિંદસૂરીશ્વરજી** મ.સા.
- સંયમદાતા, ભક્તિયોગાચાર્ય **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીયશોવિજયસૂરીશ્વરજી** મ.સા.

- શાસ્ત્રસંશોધક **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીમુનિચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મ.સા.
- વાત્સલ્યમૂર્તિ ગુરુમા **પ.પૂ.સાધ્વીવર્યા શ્રીપદ્મલત્તાશ્રીજી** મ.સા.
- દરેક પગલે વાત્સલ્યનો ધોધ વહાવનાર **પ.પૂ.ભાવપૂર્ણાશ્રીજી** મ.સા.
- મારી જીવનનાવના સુકાની **પ.પૂ.નિર્વાણશ્રીજી** મ.સા.
- આ કાર્યમાં સદા સર્વ રીતે સહાયક બનનાર **પ.પૂ.વિરતિધરાશ્રીજી** મ.સા. તથા મારી સૌ ગુરુબહેનો.

વૈરાગ્યદેશનાદક્ષ **પ.પૂ.આ.ભ.શ્રીહેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મ.સા.ના શિષ્યરત્ન વિદ્વદ્વર્ય **પ.પૂ.રત્નબોધિવિજયજી** મ.સા. તથા કાશીના પંડિતજી **જનકભાઈ**એ આ સંપૂર્ણ લખાણમાં રહેલી ક્ષતિઓને દૂર કરી ખૂબ જ સુંદર રીતે સંશોધન કરી આપેલ છે. તે બદલ અમે તેઓના અત્યંત ઋણી છીએ. તથા **પૂ. દિવ્યગુણશ્રીજી** મ.સા.એ પણ પહેલી ભાવના જોઈને ઉપયોગી માર્ગદર્શન આપેલ છે તે માટે તેમની ઋણી છું.

આ લખાણ થયા પછી પણ ટાઈપ સેટીંગ માટે કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિ ન મળતા આ કામ લંબાતું જ ગયું. તે દરમ્યાન અમારું ચાતુર્માસ **પ.પૂ. મુનિરાજશ્રી રાજંરત્નવિજયજી** મ.સા.ની નિશ્રામાં ઘાટકોપર-મુંબઈ હતું. પૂજ્યશ્રીને આ બાબતે જણાવતા એમણે **વિરતિ ગ્રાફિક્સવાળા અખિલેશભાઈ મિશ્રાજી**ને આ કામ સોંપ્યું અને એમણે ખૂબ ટૂંકા સમયમાં આ કામ સુંદર રીતે પૂર્ણ કર્યું. તે બદલ અમે તેમના ઋણી છીએ.

આ પ્રકાશનનો લાભ લેનાર **શ્રીમતી હેમાંગિનીબેન સુધીરભાઈ શાહ** (સંસારી માતા-પિતા) તથા **પ્રેમિલાબેન જયંતિલાલ શાહ** (પાટણવાળા) પરિવારની શ્રુતભક્તિની અનુમોદના કરીએ છીએ.

પુસ્તકલેખનમાં મારા મંદ ક્ષયોપશમના કારણે શ્રીવીતરાગદેવની આજ્ઞા વિરુદ્ધ કે ગ્રંથકારશ્રીના આશયથી અલગ કે શબ્દશાસ્ત્રની વિરુદ્ધ કંઈ લખાયું હોય કે સંપાદન કાર્યની ક્ષતિના કારણે કંઈ ભૂલચૂક રહી ગયેલ હોય તો તેની ત્રિવિધે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચું છું. તથા તે ક્ષતિઓ મને જણાવે એવી વિદ્વદ્વર્યોને વિનંતી કરું છું.

લિ.**ધ્યાનપ્રિયાશ્રીજી**

अनुक्रमणिका

मङ्गलाचरणम् १
अनित्यभावना १४
अशरणभावना ३६
संसारभावना ५३
एकत्वभावना ७३
अन्यत्वभावना ८९
अशुचिभावना १०४
मूल श्लोक १२८

॥ सद्गुरवे नमः ॥ ॥ ऽर्ह्ँ नमः ॥ ॥ ऐँ नमः ॥

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

[४]नीरन्ध्रे [६]भवकानने [१]परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरे,
[२]नानाकर्मलतावितानगहने [३]मोहान्धकारोद्धुरे ।
[७]भ्रान्तानाम्[५]इह [८]देहिनां [९]हितकृते[A] [१०]कारुण्यपुण्यात्मभि-
[११]स्तीर्थेशैः [१२]प्रथिता[१३]स्सुधारसकिरो [१४]रम्या [१५]गिरः [१७]पान्तु [१६]वः ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

नीरन्ध्रे - છિદ્રરહિત, ગાઢ [ભવવનમાં] (नीरन्ध्र - भवकानन નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

भवकानने - સંસારરૂપી વનમાં (भवकानन નપું.સ.એ.વ.)

परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरे - જેમાં પાંચ આશ્રવોરૂપી મેઘ સતત વરસ્યા કરે છે એવા [ભવવનમાં] (परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधर - भवकानन નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

नानाकर्मलतावितानगहने - વિવિધ કર્મોરૂપી લતાઓના વિસ્તારથી ગહન [ભવવનમાં] (नानाकर्मलतावितानगहन - भवकानन નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

मोहान्धकारोद्धुरे - મોહરૂપી અંધકારથી વ્યાપ્ત [ભવવનમાં] (मोहान्धकारोद्धुर - भवकानननું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

भ्रान्तानाम् - ભમતા [જીવોના] (भ्रान्त - भ्रम ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - देहिन्નું વિ. - પું.ષ.બ.વ.)

इह - અહીં (અવ્યય)

देहिनाम् - જીવોના (देहिन् - देहः अस्ति एषाम् इति - देह + तद्धितનો મત્વર્થીય इन् - પું.ષ.બ.વ.)

हितकृते - હિતને માટે (અવ્યય)

कारुण्यपुण्यात्मभिः - કરૂણાથી પવિત્ર આત્માવાળા [તીર્થંકર ભગવંતો વડે] (कारुण्यपुण्यात्मन् - तीर्थेशનું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

तीर्थेशैः - તીર્થંકર ભગવંતો વડે (तीर्थेश પું.તૃ.બ.વ.)

प्रथिताः - કહેવાયેલ [વાણી] (प्रथिता - प्रथ् ગણ ૧ આત્મને. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - गिर् નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

सुधारसकिरः - અમૃતઝરતી [વાણી] (सुधारसकिर् - गिर् નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

A. ટીકામાં स्थिरकृते પાઠ છે.

रम्याः - મનોહર [વાણી] (रम्या - रम् ગણ ૧ આત્મને. + કર્મણિ વિધ્યર્થ કૃદંતનો य - गिर् નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

गिरः - વાણી (गिर् સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

पान्तु - રક્ષો (पा ગણ ૨ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.બ.વ.)

वः - તમને (युष्मद् સર્વનામ - અલિંગ દ્વિ.બ.વ. युष्मान् નો આદેશ)

અર્થ :- જેમાં પાંચ આશ્રવોરૂપી મેઘ વરસ્યા કરે છે એવા, વિવિધ પ્રકારના કર્મોરૂપી વેલડીઓના સમૂહથી ગહન, મોહરૂપી અંધકારથી વ્યાપ્ત (અને તેથી) છિદ્રરહિત (ગાઢ) એવા આ સંસારરૂપી અરણ્યમાં ભમતા પ્રાણીઓના હિતને માટે કરૂણાથી પવિત્રાત્મા તીર્થંકરોએ કહેલ અમૃતરસને ઝરતી મનોહર વાણી તમારું રક્ષણ કરો.

ખંડાન્વય :- पान्तु ।

कान् पान्तु ? .... वः पान्तु ।

काः पान्तु ? .... गिरः पान्तु ।

कथम्भूताः गिरः ? .... रम्याः गिरः ।

पुनः कथम्भूताः गिरः ? .... सुधारसकिरः गिरः ।

पुनः कथम्भूताः गिरः ? .... प्रथिताः गिरः ।

कैः प्रथिताः ? .... तीर्थेशैः प्रथिताः ।

कथम्भूतैः तीर्थेशैः ? .... कारुण्यपुण्यात्मभिः तीर्थेशैः ।

कथम् प्रथिताः ? .... हितकृते प्रथिताः ।

केषाम् हितकृते ? .... देहिनाम् हितकृते ।

कथम्भूतानाम् देहिनाम् ? .... भ्रान्तानाम् देहिनाम् ।

कुत्र ? .... इह ।

इह कस्मिन् ? .... इह भवकानने ।

कथम्भूते भवकानने ? .... नीरन्ध्रे भवकानने ।

पुनः कथम्भूते भवकानने ? .... मोहान्धकारोद्धुरे भवकानने ।

पुनः कथम्भूते भवकानने ? .... नानाकर्मलतावितानगहने भवकानने ।

पुनः कथम्भूते भवकानने ? .... परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरे भवकानने ।

સમાસ :-

- निर्गताः रन्ध्राः यस्मात् तद् इति **नीरन्ध्रः**[A] । (પ્રાદિ બ.) तस्मिन् ।

A. રન્ની પછી ર્ આવે તો પૂર્વનો ર્ લોપાય અને તેની આગળનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે.

- भवः एव काननम् इति **भवकाननम्** । (અ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।
- पञ्च च अमी आश्रवाः च इति पञ्चाश्रवाः । (વિ.પૂ.ક.)
  अम्भः धारयन्ति इति अम्भोधराः । (ઉ.ત.)
  पञ्चाश्रवाः एव अम्भोधराः इति पञ्चाश्रवाम्भोधराः । (અ.પૂ.ક.)
  परिगलत् = परि + गल् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + अत्(शतृ) (કર્તરિ વ.કૃ.)
  परिगलन्तः पञ्चाश्रवाम्भोधराः यस्मिन् तद् इति **परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरम्** । (સ.બ.) तस्मिन् ।
- नाना च अमूनि कर्माणि च इति नानाकर्माणि । (વિ.પૂ.ક.)
  नानाकर्माणि एव लताः इति नानाकर्मलताः । (અ.પૂ.ક.)
  नानाकर्मलतानाम् वितानाः इति नानाकर्मलतावितानाः । (ષ.ત.)
  नानाकर्मलतावितानैः गहनम् इति **नानाकर्मलतावितानगहनम्** । (તૃ.ત.) तस्मिन् ।
- अन्धं करोति इति अन्धकारः । (ઉ.ત.)
  मोहः एव अन्धकारः इति मोहान्धकारः । (અ.પૂ.ક.)
  मोहान्धकारेण उद्धुरम् इति **मोहान्धकारोद्धुरम्** । (તૃ.ત.) तस्मिन् ।
- करुणायाः भावः इति कारुण्यम् । (તદ્ધિત)
  कारुण्येन पुण्यः इति कारुण्यपुण्यः । (તૃ.ત.)
  कारुण्यपुण्यः आत्मा येषाम् ते इति **कारुण्यपुण्यात्मानः** । (સ.બ.) तैः ।
- हितस्य कृते इति **हितकृते** । (ષ.ત.)
- तीर्थाणाम् ईशाः इति **तीर्थेशाः** । (ષ.ત.) तैः ।
- सुधायाः रसः इति सुधारसः । (ષ.ત.)
  सुधारसम् किरन्ति इति **सुधारसकिरः** । (ઉ.ત.)

स्फुरति[८] चेतसि[४] भावनया[१] विना[२], न[७] विदुषाम्[३]अपि[५] शान्तसुधारसः[६] ।
न[१७] च[९] सुखं[१६] कृशम्[१४]अपि[१५]अमुना[१०] विना[११], जगति[१३] मोहविषादविषाकुले[१२] ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

स्फुरति - સ્ફુરાયમાન થાય છે (स्फुर् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

चेतसि - ચિત્તમાં (चेतस् નપું.સ.એ.વ.)

भावनया - ભાવના (વિના) (भावना સ્ત્રી. તૃ.એ.વ.) (विना ના યોગમાં તૃતીયા વિભક્તિ)

विदुषाम् - વિદ્વાનોના (विद्वस् - विद् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + वस् (क्वसु) (વર્તમાન કાળના અર્થમાં) પુ.ષ.બ.વ.)

शान्तसुधारसः - શાંતિરૂપી અમૃતનો રસ (शान्तसुधारस - પું.પ્ર.એ.વ.)
सुखम् - સુખ (सुख નપું.પ્ર.એ.વ.)
कृशम् - થોડું (कृश - सुखનું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
अमुना - આ [શાંતસુધારસ] (વિના) (अदस् સર્વનામ - शान्तसुधारस માટે વપરાયેલ પુ.તૃ.એ.વ.) (विनाના યોગમાં તૃતીયા વિભક્તિ)
जगति - જગતમાં (जगत् નપું. સ.એ.વ.)
मोहविषादविषाकुले - મોહ અને વિષાદરૂપી વિષથી આકુલ [જગતમાં] (मोह-विषादविषाकुल - जगत् નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

અર્થ :- (શુભ) ભાવના વિના વિદ્વાનોના ચિત્તમાં પણ શાંતસુધારસ (શાંતિરૂપી અમૃતનો રસ) સ્ફુરતો નથી. (તો અન્યના ચિત્તમાં તો ક્યાંથી સ્ફુરે ?) અને આ (શાંતસુધારસ) વિના મોહ અને વિષાદરૂપી (સંતાપરૂપી) વિષથી ભરેલા જગતમાં થોડું પણ સુખ થતું નથી. (માત્ર દુઃખને દુઃખ જ છે.)

ખંડાન્વય :- न स्फुरति ।
कः न स्फुरति ? .... शान्तसुधारसः न स्फुरति ।
कस्मिन् अपि न स्फुरति ? .... चेतसि अपि न स्फुरति ।
केषाम् चेतसि ? .... विदुषाम् चेतसि ।
कया विना ? .... भावनया विना ।
न (અધ્યહારથી) (भवति) ।
किम् न भवति ? .... सुखम् न भवति ।
कथम्भूतमपि सुखम् ? .... कृशमपि सुखम् ।
कस्मिन् न भवति ? .... जगति न भवति ।
कथम्भूते जगति ? .... मोहविषादविषाकुले जगति ।
केन विना भवति ? .... अमुना विना ।
कथम् ? .... च ।

સમાસ :-

- सुधायाः रसः इति सुधारसः । (ષ.ત.)
  शान्तः एव सुधारसः इति **शान्तसुधारसः** । (અ.પૂ.ક.)
- मोहः च विषादः च इति मोहविषादौ । (ઇ.દ્વન્દ્વ)
  मोहविषादौ एव विषम् इति मोहविषादविषम् । (અ.પૂ.ક.)

मोहविषादविषेण आकुलम् इति **मोहविषादविषाकुलम्** । (तृ.त.) तस्मिन् ।

यदि भवभ्रमखेदपराङ्मुखं, यदि च चित्तमनन्तसुखोन्मुखम् ।
शृणुत तत्सुधियः ! शुभभावनाभृतरसं मम शान्तसुधारसम् ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

भवभ्रमखेदपराङ्मुखम् - સંસારભ્રમણના ખેદથી પરાङ्मુખ [ચિત્ત] (भवभ्रमखेद-पराङ्मुख - चित्त નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

चित्तम् - ચિત્ત, મન (चित्त નપું.પ્ર.એ.વ.)

अनन्तसुखोन्मुखम् - અનંતસુખવાળા (મોક્ષ)ની સન્મુખ [ચિત્ત] (अनन्तसुखोन्मुख - चित्तનું વિ. નપું. પ્ર.એ.વ.)

शृणुत - તમે સાંભળો (श्रु (शृ) ગણ ૫ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ. બ.વ.)

तद् - તો (અવ્યય)

सुधियः ! - હે વિદ્વાનો ! (सुधी - પું.સ્ત્રી. સંબોધન બ.વ.)

शुभभावनाभृतरसम् - શુભભાવનાઓથી ભરેલ છે રસ જેમાં [શાંતસુધારસ ગ્રંથ] शुभभावनाभृतरस - शान्तसुधारसનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

मम - મારો (अस्मद् સર્વનામ અલિંગ ષ.એ.વ.)

शान्तसुधारसम् - શાંતસુધારસ નામે ગ્રંથ (शान्तसुधारस પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- હે વિદ્વાનો ! જો (તમારું) મન સંસારના ભ્રમણથી (જનિત) સંતાપથી ઉદ્વિગ્ન છે અને જો અનંતસુખવાળા (મોક્ષ) પ્રતિ સન્મુખ (ઉત્કંઠિત) છે તો મારા શુભભાવનાઓથી ભરેલા રસવાળા શાંતસુધારસ (ગ્રંથ)ને તમે સાંભળો.

ખંડાન્વયઃ- (અધ્યાહારથી) अस्ति ।

किम् अस्ति ? .... चित्तम् अस्ति ।
चित्तम् कीदृशम् अस्ति ? .... चित्तम् भवभ्रमखेदपराङ्मुखम् अस्ति ।
कथम् ? .... यदि ।
किम् सम्बोधने ? .... सुधियः !
(અધ્યાહારથી) अस्ति ।
किम् अस्ति ? .... चित्तम् अस्ति ।
चित्तम् कीदृशम् अस्ति ? .... चित्तम् अनन्तसुखोन्मुखम् अस्ति ।

A. ક્યાંક शुभभावनाऽमृतरसं એ પાઠ છે.

कथम् च ? .... यदि च ।

शृणुत ।

कम् शृणुत ? .... शान्तसुधारसम् शृणुत ।

कथम्भूतम् शान्तसुधारसम् ? .... शुभभावनाभृतरसम् शान्तसुधारसम् ।

कस्य शान्तसुधारसम् ? .... मम शान्तसुधारसम् ।

कथम् ? .... तत् ।

સમાસ :-

- भवेषु भ्रमः इति भवभ्रमः । (સ.ત.)
  भवभ्रमेण जनितः इति भवभ्रमजनितः । (તૃ.ત.)
  भवभ्रमजनितः च असौ खेदः च इति भवभ्रमखेदः । (મ.ક.)
  पराङ् मुखम् यस्य तद् इति पराङ्मुखम् । (સ.બ.)
  भवभ्रमखेदात् पराङ्मुखम् इति **भवभ्रमखेदपराङ्मुखम्** । (પં.ત.)
- नास्ति अन्तः यस्य तद् इति अनन्तम् । (નઞ્ બ.)
  अनन्तम् सुखम् विद्यते यस्मिन् स इति अनन्तसुखः । (મોક્ષ) (સ.બ.)
  ऊर्ध्वम् मुखम् यस्य तद् इति उन्मुखम् । (અવ્યય બ.)
  अनन्तसुखस्य उन्मुखम् इति **अनन्तसुखोन्मुखम्** । (ષ.ત.)
- शुभाः च अमूः भावनाः च इति शुभभावनाः । (વિ.પૂ.ક.)
  शुभभावनाभिः भृतः रसः यस्मिन् सः इति **शुभभावनाभृतरसः** । (બહુપદ બ.) तम् ।

सुमनसो[१] मनसि[६] श्रुतपावना[२], निदधतां[७] द्व्यधिका[३] दश[४] भावनाः[५] ।
यदिह[८,१३] रोहति[१४] मोहतिरोहिता[९]ऽद्भुतगति[१०]र्विदिता[११] समतालता[१२] ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

सुमनसः - સારા મનવાળા, સજ્જનો (सुमनस् - वि. (અહીં) પું.પ્ર.બ.વ.)

मनसि - મનમાં (मनस् નપું.સ.એ.વ.)

श्रुतपावनाः - સાંભળવા માત્રથી પવિત્ર કરનારી [બાર ભાવનાઓને] (श्रुतपावना[A]- भावनानुं वि. स्त्री.द्वि.ब.व.)

निदधताम् - ધારણ કરે (नि + धा ગણ ૩ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.બ.વ.)

द्व्यधिकाः - બે અધિક [ભાવનાઓને] (द्व्यधिक + स्त्री.नो आ(आप्) - भावनानुं वि. स्त्री.द्वि.ब.व.)

A. पावना = पू ધાતુ + પ્રેરકનો णिग् + કર્તા અર્થમાં अन + आ(आप्)

दश - દશ [ભાવનાઓને] (दशन् - भावना નું વિ. અલિંગ દ્વિ.બ.વ.)
भावनाः- ભાવનાઓને (भावना સ્ત્રી.દ્વિ.બ.વ.)
यद् - જેથી (અવ્યય)
रोहति - (તે) ઊગે છે. (रुह् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા. ત્રી.પુ.એ.વ.)
मोहतिरोहिता - મોહથી આચ્છાદિત [સમતાલતા] (मोहतिरोहित + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - समतालतानुं વિ. સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)
अद्भुतगतिः - અદ્ભૂત ગતિ(શક્તિ)વાળી [સમતાલતા] (अद्भुतगति-समतालतानुं વિ. સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)
विदिता - સુપ્રસિદ્ધ [સમતાલતા] (विदिता-विद् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त)+ સ્ત્રી.નો आ(आप्) - समतालतानुं વિ. સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)
समतालता - સમતારૂપી વેલડી (समतालता સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- સજ્જન પુરુષો સાંભળવા માત્રથી પવિત્ર કરનારી બાર ભાવનાઓને મનમાં ધારણ કરે. જે કારણથી (અત્યારે) મોહથી આચ્છાદિત થયેલી (પણ) અદ્ભુત-ગતિવાળી (અને) સુપ્રસિદ્ધ સમતારૂપી વેલડી અહીં (તમારા મનમાં) ઊગી નીકળે.

ખંડાન્વય :- निदधताम् ।
कस्मिन् निदधताम् ?.................................मनसि निदधताम् ।
काः निदधताम् ?.................................भावनाः निदधताम् ।
कतिपयाः भावनाः ?.................................दश भावनाः ।
कथम्भूताः दश भावनाः ?.........................द्व्यधिकाः दश भावनाः ।
पुनः कथम्भूताः भावनाः ?.........................श्रुतपावनाः भावनाः ।
के निदधताम् ?.................................सुमनसः ।
रोहति ।
कुत्र रोहति ?.................................इह रोहति ।
का रोहति ?.................................समतालता रोहति ।
कथम्भूता समतालता ?.................................विदिता समतालता ।
पुनः कथम्भूता समतालता ?.........................अद्भुतगतिः समतालता ।
पुनः कथम्भूता समतालता ?.........................मोहतिरोहिता समतालता ।
कथम् ?.................................यद् ।

સમાસ :-

- शोभनं मनः येषां ते इति **सुमनसः** । (બ.)
- श्रुतेन पावनाः इति **श्रुतपावनाः** । (તૃ.ત.) ताः ।
- द्वाभ्याम् अधिकाः इति **द्व्यधिकाः** । (તૃ.ત.) ताः ।
- मोहेन तिरोहिता इति **मोहतिरोहिता** । (તૃ.ત.)
- अद्भुता गतिः यस्याः सा इति **अद्भुतगतिः** । (સ.બ.)
- समता एव लता इति **समतालता** । (અ.પૂ.ક.)

आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवे ।
मानसे विषयलोलुपात्मनां क्व प्ररोहतितमां शमाङ्कुरः[A] ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवे - આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના પરિણામરૂપ અગ્નિથી બળી ગયેલ છે સમૃદ્ધ એવું વિવેકચાતુર્ય જેમાંથી તે [મનમાં] (आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठव - मानस નું વિ. નપું. સ.એ.વ.)

मानसे - મનમાં (मानस નપું.સ.એ.વ.)

विषयलोलुपात्मनाम् - વિષયોમાં લોલુપ મનવાળા [જીવો]નું (विषयलोलुपात्मन् - પુ.ષ.બ.વ.)

क्व - ક્યાં (અવ્યય)

प्ररोहतितमाम् - પ્રકૃષ્ટપણે ઊગે (અવ્યય - प्र + रुह् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા. ત્રી.પુ.એ.વ. - प्ररोहति - सर्वे इमे प्ररोहन्ति, अयम् एषाम् प्रकृष्टम् प्ररोहति इति प्ररोहति + आम्[B] પ્રત્યય - प्ररोहतितमाम्)

शमाङ्कुरः - સમતાનો અંકુરો (शमाङ्कुर પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- વિષયલંપટ મનવાળા (જીવો)ના આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના પરિણામરૂપ અગ્નિવડે સમૃદ્ધ એવી વિવેકની ચતુરાઈ જેમાંથી બળી ગઈ છે એવા મનમાં સમતાનો અંકુરો ક્યાંથી પ્રકૃષ્ટપણે ઊગે ? (ન ઊગે.)

A. પ્રતમાં समाङ्कुर છે.

B. त्यादि પ્રત્યયવાળા ક્રિયાપદોને પ્રકૃષ્ટ અર્થમાં तमप् પ્રત્યય લાગે છે અને તે પ્રત્યયને છેડે आम् ઉમેરાય છે. (સિ.હે.શ. ૭-૩-૮) आम् અને णम् પ્રત્યય લાગેલો હોય તે અવ્યય કહેવાય છે. (સિ.હે.શ. ૧-૧-૩૪)

ખંડાન્વય :- प्रोहतितमाम् ।

कथं प्रोहतितमाम् ? .... क्व प्रोहतितमाम् ।

कः प्रोहतितमाम् ? .... शमाङ्कुरः प्रोहतितमाम् ।

कस्मिन् प्रोहतितमाम् ? .... मानसे प्रोहतितमाम् ।

कथम्भूते मानसे ? .. आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवे मानसे ।

केषाम् मानसे ? .... विषयलोलुपात्मनाम् मानसे ।

સમાસ :-

- आर्त्तं च रौद्रं च इति आर्त्तरौद्रे । (ઇ. द्वन्द्व)
  आर्त्तरौद्रयोः परिणामः इति आर्त्तरौद्रपरिणामः । (ष.त.)
- आर्त्तरौद्रपरिणामः एव पावकः इति आर्त्तरौद्रपरिणामपावकः । (અ.પૂ.ક.)
  आर्त्तरौद्रपरिणामपावकेन प्लुष्टम् इति आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टम् । (तृ.त.)
  विवेकस्य सौष्ठवम् इति विवेकसौष्ठवम् । (ष.त.)
  भावुकम् च तद् विवेकसौष्ठवम् च इति भावुकविवेकसौष्ठवम् । (વિ.પૂ.ક.)
  आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टम् भावुकविवेकसौष्ठवम् यस्मात् तद् इति **आर्त्तरौद्र-परिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवम्** । (સ.બ.) तस्मिन् ।
- विषयेषु लोलुपः इति विषयलोलुपः । (स.त.)
  विषयलोलुपः आत्मा (मनः) येषाम् ते इति **विषयलोलुपात्मानः** । (સ.બ.) तेषाम् ।
- शमस्य अङ्कुरः इति **शमाङ्कुरः** । (ष.त.)

यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमं श्रयन्ते ।
सद्भावनाः सुरलता न हि तस्य दूरे, लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥६॥

(३ ४ १ २ ६ / ५ A १० १२ ७ ८ ११ ९ — अन्वय क्रमांक)

શબ્દાર્થ :-

आशयम् - ચિત્ત, અંતઃકરણ, મન (आशय પું.દ્વિ.એ.વ.)

श्रुतकृतातिशयम् - શ્રુતજ્ઞાનથી કરાયેલ છે અતિશય જેનો એવું, શ્રુતજ્ઞાનથી નિપુણ કરેલ [અંતઃકરણ] (श्रुतकृतातिशय - आशयનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमम् - વિવેકરૂપી અમૃતવૃષ્ટિના કારણે સુંદર શોભાવાળા (શોભતા) [અંતઃકરણ]ને (विवेकपीयूषवर्षरमणीयरम-आशयનું વિ. - પું.દ્વિ.એ.વ.)

A. ક્યાંક सद्भावनासुरलता પાઠ છે.

श्रयन्ते - આશ્રય કરે છે, સેવે છે (श्रि ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)

सद्भावनाः - સદ્ભાવનાઓ (सद्भावना સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

सुरलता - કલ્પવેલડી (सुरलता સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

दूरे - દૂર, છેટે (અવ્યય)

लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः - અલૌકિક એવા પ્રશમસુખના ફલને પ્રસવનાર (આપનાર) [કલ્પવેલડી] (लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूति - सुरलताનું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- શ્રુતજ્ઞાનથી નિપુણ કરેલ, વિવેકરૂપી અમૃતની વૃષ્ટિ વડે મનોહર શોભાવાળા જેના અંતઃકરણને સદ્ભાવનાઓ આશ્રય કરે છે. ખરેખર, તેને અલૌકિક એવા પ્રશમસુખરૂપ ફળને પ્રસવનાર કલ્પવેલડી દૂર નથી.

ખંડાન્વય :-

श्रयन्ते ।

काः श्रयन्ते ? .... सद्भावनाः श्रयन्ते ।

कम् श्रयन्ते ? .... आशयम् श्रयन्ते ।

कस्य आशयम् ? .... यस्य आशयम् ।

कथम्भूतम् आशयम् ? .... विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमम् आशयम् ।

पुनः कथम्भूतम् आशयम् ? .... श्रुतकृतातिशयम् आशयम् ।

न (अस्ति) ।

कथम् न अस्ति ? .... दूरे न अस्ति ।

का दूरे न अस्ति ? .... सुरलता दूरे न अस्ति ।

कथम्भूता सुरलता ? .... लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः सुरलता ।

कस्य न अस्ति ? .... तस्य न अस्ति ।

कथम् ? .... हि ।

સમાસ :-

- श्रुतेन कृतः इति श्रुतकृतः । (તૃ.ત.)
  श्रुतकृतः अतिशयः यस्य सः इति **श्रुतकृतातिशयः** । (સ.બ.) तम् ।
- विवेकः एव पीयूषम् इति विवेकपीयूषम् । (અ.પૂ.ક.)
  विवेकपीयूषस्य वर्षः इति विवेकपीयूषवर्षः । (ષ.ત.)
  विवेकपीयूषवर्षेण रमणीयः इति विवेकपीयूषवर्षरमणीयः । (તૃ.ત.)

विवेकपीयूषवर्षरमणीया रमा यस्य सः इति **विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमः** । (સ.બ.) तम् ।

- सत्यः[A] च अमूः भावनाः च इति **सद्भावनाः** । (વિ.પૂ.ક.)
- सुरैः अधिष्ठिता इति सुराधिष्ठिता । (તૃ.ત.)
  सुराधिष्ठिता च असौ लता च इति **सुरलता** । (મ.ક.)
- लोकात् उत्तरम् इति लोकोत्तरम् । (પં.ત.)
  सुखस्य भावः इति सौख्यम् । (તદ્ધિત)
  प्रशमस्य सौख्यम् इति प्रशमसौख्यम् । (ષ.ત.)
  लोकोत्तरम् च तद् प्रशमसौख्यम् च इति लोकोत्तरप्रशमसौख्यम् । (વિ.પૂ.ક.)
  लोकोत्तरप्रशमसौख्यम् एव फलम् इति लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलम् । (અ.પૂ.ક.)
  लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलस्य प्रसूतिः यया सा इति **लोकोत्तरप्रशमसौख्यफल-प्रसूतिः** । (વ્ય.બ.)

अनित्यत्वाशरणते, भवमेकत्वमन्यताम् ।
अशौचमाश्रवं चात्मन् !, संवरं परिभावय ॥७॥
कर्मणो निर्जरां धर्मसूक्ततां लोकपद्धतिम् ।
बोधिदुर्लभतामेता, भावयन् मुच्यसे भवात् ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

अनित्यत्वाशरणते - અનિત્ય અને અશરણ ભાવનાને (अनित्यत्वाशरणता સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

भवम् - સંસારભાવનાને (भव પું.દ્વિ.એ.વ.)

एकत्वम् - એકત્વ ભાવનાને (एकत्व નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अन्यताम् - અન્યત્વ ભાવનાને (अन्यता સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

अशौचम् - અશુચિ ભાવનાને (अशौच નપું.દ્વિ.એ.વ.)

आश्रवम् - આશ્રવ ભાવનાને (आश्रव પું.દ્વિ.એ.વ.)

संवरम् - સંવર ભાવનાને (संवर પું.દ્વિ.એ.વ.)

परिभावय - પરિભાવન કર. (परि + भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) - આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

A. सत् (अस् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + अत् (शतृ) પૂજ્ય અર્થમાં)નું સ્ત્રી. सती નું પ્ર.બ.વ.

कर्मणः - કર્મની (कर्मन् નપું.ષ.એ.વ.)

निर्जराम् - નિર્જરા ભાવનાને (निर्जरा સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

धर्मसूक्तताम् - ધર્મસ્વાખ્યાત ભાવનાને (धर्मसूक्तता સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

लोकपद्धतिम् - લોકસ્વરૂપ ભાવનાને (लोकपद्धति સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

बोधिदुर्लभताम् - બોધિદુર્લભ ભાવનાને (बोधिदुर्लभता સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

एताः - આ [ભાવનાઓ]ને (एतद् સર્વનામ - બાર ભાવનાઓ માટે વપરાયેલ સ્રી.દ્વિ.બ.વ.)

भावयन् - ભાવન કરતો (તું) (भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - भावयत् - युष्मद्‌નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

मुच्यसे - તું છોડાવાય છે. (मुच् ગણ ૬ ઉભયપદી + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા. બી.પુ.એ.વ.)

भवात् - ભવમાંથી, સંસારમાંથી (भव પું.પં.એ.વ.)

અર્થ :- હે આત્મા ! ૧. અનિત્ય ભાવના ૨. અશરણ ભાવના ૩. સંસાર ભાવના ૪. એકત્વ ભાવના ૫. અન્યત્વ ભાવના ૬. અશુચિ ભાવના અને ૭. આશ્રવ ભાવના ૮. સંવર ભાવના ૯. કર્મની નિર્જરા ભાવના ૧૦. ધર્મસ્વાખ્યાતતા ભાવના ૧૧. લોકસ્વરૂપ ભાવના ૧૨. બોધિદુર્લભ ભાવના - (આ બાર ભાવનાઓને) તું ભાવન કર (વિચાર). આ (બાર ભાવનાઓ)ને ભાવન કરતો તું સંસારથી છોડાવાય છે. (તું સંસારથી છૂટીશ.)

ખંડાન્વય :- परिभावय।

काम् परिभावय ? .... बोधिदुर्लभताम् परिभावय।

पुनः काम् परिभावय ? .... लोकपद्धतिम् परिभावय।

पुनः काम् परिभावय ? .... धर्मसूक्तताम्।

पुनः काम् परिभावय ? .... निर्जराम्।

कस्य निर्जराम् ? .... कर्मणः निर्जराम्।

पुनः कम् परिभावय ? .... संवरम् परिभावय।

कथम् ? .... च।

पुनः कम् परिभावय ? .... आश्रवम्।

पुनः किम् परिभावय ? .... अशौचम्।

पुनः काम् परिभावय ? .... अन्यताम् ।
पुनः किम् परिभावय ? .... एकत्वम् ।
पुनः कम् परिभावय ? .... भवम् ।
पुनः के परिभावय ? .... अनित्यत्वाशरणते ।
किम् सम्बोधने ? .... आत्मन् !
मुच्यसे ।
कस्मात् मुच्यसे ? .... भवात् मुच्यसे ।
किम् कारयन् मुच्यसे ? .... भावयन् मुच्यसे ।
काः भावयन् ? .... एताः भावयन् ।

સમાસ :-

- न नित्यः इति अनित्यः । (નઞ્ ત.)
  अनित्यस्य भावः इति अनित्यत्वम् । (तद्धित)
  न विद्यते शरणम् यस्य सः इति अशरणः । (નઞ્ બ.)
  अशरणस्य भावः इति अशरणता । (तद्धित)
  अनित्यत्वम् च अशरणता च इति **अनित्यत्वाशरणते** । (ઇ.દ્વ.) ते ।
- शुचेः भावः इति शौचम् । (तद्धित)
  न शौचम् इति **अशौचम्** । (નઞ્ ત.) तद् ।
- सुष्ठु उक्तम् इति सूक्तम् । ('સુ'પૂર્વપદ તત્પુરુષ)
  धर्मस्य सूक्तम् इति धर्मसूक्तम् । (ષ.ત.)
  धर्मसूक्तस्य भावः इति **धर्मसूक्तता** । (तद्धित ता (तल्)) ताम् ।
- लोकस्य पद्धतिः इति **लोकपद्धतिः** । (ષ.ત.) ताम् ।
- दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभम् । (ઉ.ત.)
  दुर्लभस्य भावः इति दुर्लभता । (तद्धितનો ता (तल्))
  बोधेः दुर्लभता इति **बोधिदुर्लभता** । (ષ.ત.) ताम् ।

● ● ●

॥ अनित्यभावना ॥

वपुरवपुरिदं विदभ्रलीलापरिचितमप्यतिभङ्गुरं नराणाम् ।
तदतिभिदुरयौवनाविनीतं, भवति कथं विदुषां महोदयाय ? ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

वपुः- શરીર (वपुस् નપું.પ્ર.એ.વ.)

अवपुः- અશરીર (अवपुस् નપું.પ્ર.એ.વ.)

विद् ! - હે વિદ્વાન્ ! (विद् - પું.સં.એ.વ.)

अभ्रलीलापरिचितम् - મેઘની લીલાના પરિચ[A]યવાળું [શરીર] (अभ्रलीलापरिचित-वपुस् નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

अतिभङ्गुरम् - અત્યંત નાશવંત [શરીર]ને (अतिभङ्गुर - वपुस् નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

अतिभिदुरयौवनाविनीतम् - અત્યંત ચપલ એવા યૌવનથી અવિનીત (ઉદ્ધત) [શરીર] (अतिभिदुरयौवनाविनीत - वपुस् નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

विदुषाम् - વિદ્વાનોના (विद्वस्-विद् + વર્તમાનકાળના અર્થમાં वस् (क्वसु) પું.ષ.બ.વ.)

महोदयाय - મહોદયને માટે (મોક્ષાદિ કલ્યાણ માટે) (महोदय પું.ચ.એ.વ.)

અર્થ :- હે વિદ્વાન્ ! મનુષ્યોનું આ શરીર મેઘની લીલાના પરિચયવાળું હોતે છતે અત્યંત નાશવંત (અને તેથી) અશરીર (જ) છે. (વળી,) અત્યંત ચપલ એવા યૌવન વડે અતિઉદ્ધત (હોવાથી) તે (શરીર) વિદ્વાનોના મહાન ઉદયને માટે (મોક્ષાદિ કલ્યાણ માટે) કેવી રીતે થાય ? (ન જ થાય.)

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) अस्ति ।

किम् अस्ति ? .... इदम् अस्ति ।
इदम् किम् अस्ति ? .... इदम् वपुः अस्ति ।
वपुः कीदृशम् अस्ति ? .... वपुः अवपुः अस्ति ।
वपुः पुनः कीदृशम् अस्ति ? .... अतिभङ्गुरम् ।
वपुः पुनः कीदृशम् अपि अस्ति ? .... अभ्रलीलापरिचितम् अपि ।

A. મેઘલીલાનો સંબંધી હોવાથી શરીર તેની જેમ ક્ષણભંગુર છે.

केषाम् वपुः ? .... नराणाम् वपुः ।
किम् सम्बोधने ? .... विद् !
भवति ।
कथम् भवति ? .... कथम् भवति ।
कस्मै भवति ? .... महोदयाय भवति ।
केषाम् महोदयाय ? .... विदुषाम् महोदयाय ।
किम् भवति ? .... तत् भवति ।
कीदृशम् तत् ? .... अतिभिदुरयौवनाविनीतम् तत् ।

સમાસ :-

- न वपुः इति **अवपुः** । (નञ् त.)
- अभ्राणाम् लीला इति अभ्रलीला । (ष.त.)
  अभ्रलीलया (सह) परिचितम् इति **अभ्रलीलापरिचितम्** । (तृ.त.)
- भिद्यते इति एवम् शीलम् भिदुरम् । (भिद् + उर(घुर))
  अतिशयम् भिदुरम् इति अतिभिदुरम् । (પ્રાદિ ક.)
  अतिभिदुरम् च अदः यौवनम् च इति अतिभिदुरयौवनम् । (વિ.પૂ.ક.)
  न विनीतम् इति अविनीतम् । (નञ् त.)
  अतिभिदुरयौवनेन अविनीतम् इति **अतिभिदुरयौवनाविनीतम्** । (तृ.त.)
- महान् च असौ उदयः च इति **महोदयः** । (વિ.પૂ.ક.) तस्मै ।

आयुर्वायुतरत्तरङ्गतरलं लग्नापदः सम्पदः,
सर्वेऽपीन्द्रियगोचराश्च चटुलाः सन्ध्याभ्ररागादिवत् ।
मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखं स्वप्नेन्द्रजालोपमं,
तत्किं वस्तु भवे भवेदिह मुदामालम्बनं यत्सताम् ॥१०॥

શબ્દાર્થ :-

आयुः- આયુષ્ય (आयुस् નપું.પ્ર.એ.વ.)

वायुतरत्तरङ्गतरलम् - વાયુના અસ્થિર તરંગો જેવું ચપલ [આયુષ્ય] (वायुतरत्तरङ्ग-तरल-आयुस् નું વિ. નપું. પ્ર.એ.વ.)

लग्नापदः - વળગેલી છે આપત્તિઓ જેને તે [સંપત્તિઓ] (लग्नापद् - संपद् નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

सम्पदः - સંપત્તિઓ (सम्पद् સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

सर्वे - સર્વ [પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયો] (सर्व સર્વનામ - इन्द्रियगोचर માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.બ.વ.)

इन्द्रियगोचराः - (પાંચ) ઈન્દ્રિયોના વિષયો (इन्द्रियगोचर પું.પ્ર.બ.વ.)

चटुलाः - ચપલ [ઈન્દ્રિયોના વિષયો] (चटुल-इन्द्रियगोचरનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

सन्ध्याभ्ररागादिवत् - સંધ્યાના વાદળોના રંગો વગેરેની જેમ (सन्ध्याभ्ररागादीनाम् इव इति सन्ध्याभ्ररागादि + તદ્ધિતનો वत् પ્રત્યય - सन्ध्याभ्ररागादिवत् - અવ્યય)

मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखम् - મિત્ર, સ્ત્રી, સ્વજનાદિના સંગમનું સુખ (मित्रस्त्री-स्वजनादिसङ्गमसुख - નપું.પ્ર.એ.વ.)

स्वप्नेन्द्रजालोपमम् - સ્વપ્ન અને ઈન્દ્રજાલની ઉપમાવાળું [મિત્ર, સ્ત્રી, સ્વજન આદિના સંગમનું સુખ] (स्वप्नेन्द्रजालोपम-मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखનું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

वस्तु - વસ્તુ, પદાર્થ (वस्तु નપું.પ્ર.એ.વ.)

भवे - સંસારમાં (भव પું.સ.એ.વ.)

भवेद् - હોય, થાય (भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. વિધ્યર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

मुदाम् - આનંદનું (मुद् સ્ત્રી.ષ.બ.વ.)

आलम्बनम् - આલંબન (आलम्बन નપું.પ્ર.એ.વ.)

सताम् - સજ્જનોનું (सत् વિ. (અહીં) પું.ષ.બ.વ.)

અર્થ :- આયુષ્ય પવનના અસ્થિર તરંગો જેવું ચંચલ છે. સંપત્તિઓ આપત્તિઓને વળગેલી છે અને સન્ધ્યાના વાદળાના રંગ વગેરેની જેમ બધા ઈન્દ્રિયોના વિષયો પણ ચંચલ છે. મિત્ર, સ્ત્રી, સ્વજનો આદિની સાથેના સંગમનું સુખ સ્વપ્ન અને ઈંદ્રજાળની ઉપમાવાળું છે. આ ભવમાં તે કઈ વસ્તુ છે જે સજ્જનોને આનંદનું આલંબન થાય ? (કોઈ વસ્તુ સજ્જનોને આનંદ આપતી નથી.)

ખંડાન્વય :-

(અધ્યાહાર) (अस्ति)।

किम् अस्ति ? .... आयुः अस्ति ।

आयुः कीदृशः अस्ति ? .... वायुतरत्तरङ्गतरलम् ।

(અધ્યાહાર) (सन्ति)।

काः सन्ति ? .... सम्पदः सन्ति ।

सम्पदः कीदृश्यः सन्ति ? .... लग्नापदः ।

(અધ્યાહાર) (सन्ति) ।

के सन्ति ? .... सर्वे सन्ति ।

सर्वे के अपि सन्ति ? .... इन्द्रियगोचराः अपि ।

इन्द्रियगोचराः कीदृशाः सन्ति ? .... चटुलाः ।

इन्द्रियगोचराः किंवत् चटुलाः सन्ति ? .... सन्ध्याभ्ररागादिवत् ।

कथम् ? .... च ।

(અધ્યાહાર) अस्ति ।

किम् अस्ति ? मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखम् अस्ति ।

मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखम् कीदृशं अस्ति ? .... स्वप्नेन्द्रजालोपमम् ।

(અધ્યાહાર) भवति ।

किम् भवति ? .... तद् भवति ।

तद् किम् भवति ? .... तद् किम् भवति ।

तद् किम् किम् भवति ? .... तद् किम् वस्तु भवति ।

कस्मिन् भवति ? .... भवे भवति ।

कुत्र भवे ? .... इह भवे ।

भवेद् ।

किम् भवेद् ? .... आलम्बनम् भवेद् ।

कासाम् आलम्बनम् ? ....मुदाम् आलम्बनम् ।

केषाम् मुदाम् ? .... सताम् मुदाम् ।

कथम् ? .... यत् ।

સમાસ :-

- तरन्तः चामी तरङ्गाः च इति तरत्तरङ्गाः । (વિ.પૂ.ક.)
  वायोः तरत्तरङ्गाः इति वायुतरत्तरङ्गाः । (ષ.ત.)
  वायुतरत्तरङ्गाः इव तरलम् इति **वायुतरत्तरङ्गतरलम्** । (ઉપમાન સામાન્યધર્મ ક.)
- लग्नाः आपदः यासाम् ताः इति **लग्नापदः** । (સ.બ.)
- इन्द्रियाणाम् गोचराः इति **इन्द्रियगोचराः** । (ષ.ત.)
- सन्ध्ययोः (પ્રાતઃકાલ અને સાયંકાલની ૨ સંધ્યા) अभ्राणि इति सन्ध्याभ्राणि । (ષ.ત.)
  सन्ध्याभ्राणाम् रागाः इति सन्ध्याभ्ररागाः । (ષ.ત.)

सन्ध्याभ्ररागाः आदौ येषाम् ते इति सन्ध्याभ्ररागादयः । (વ્ય.બ.)
सन्ध्याभ्ररागादयः इव इति **सन्ध्याभ्ररागादिवत्** । (તદ્ધિત)

- स्वस्य जनाः इति स्वजनाः । (ष.त.)
  मित्राणि च स्त्रियः च स्वजनाः च इति मित्रस्त्रीस्वजनाः । (ઇ.द्वन्द्व)
  मित्रस्त्रीस्वजनाः आदौ येषाम् ते इति मित्रस्त्रीस्वजनादयः । (વ્ય.બ.)
  मित्रस्त्रीस्वजनादीनाम् सङ्गमः इति मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमः । (ष.त.)
  मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमस्य सुखम् इति **मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखम्** । (ष.त.)
- इन्द्रस्य जालः इति इन्द्रजालः । (ष.त.)
  स्वप्नम् च इन्द्रजालः च इति स्वप्नेन्द्रजालौ । (ઇ.द्वन्द्व)
  स्वप्नेन्द्रजालयोः उपमा यस्य तद् इति **स्वप्नेन्द्रजालोपमम्** । (વ્ય.બ.)

३ १ २ ७ ४ ५
प्रातर्भ्रातरिहावदातरुचयो ये चेतनाचेतना,
११ ८ ६ ९ १०
दृष्टा विश्वमनःप्रमोदविधुरा भावाः स्वतः सुन्दराः ।
१३ १४ १५ १६ १७ १२ १८ १९
तांस्तत्रैव दिने विपाकविरसान्हा नश्यतः ! पश्यत-
२२ २० २५ २४ २३ २१
श्चेतः प्रेतहतं जहाति न भवप्रेमानुबन्धं मम ॥११॥

શબ્દાર્થ :-

प्रातर् - સવારે (અવ્યય)

भ्रातः ! - હે બંધુ ! (भ्रातृ પું.સં.એ.વ.)

अवदातरुचयः - દેદીપ્યમાન (મનોજ્ઞ) કાંતિવાળા [પદાર્થો] (अवदातरुचि - भावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

चेतनाचेतनाः - ચેતન અને અચેતન, જીવ અને જડ [પદાર્થો] (चेतनाचेतन - भावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

दृष्टाः- જોવાયેલા [પદાર્થો] (दृश् (पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - दृष्ट-भावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

विश्वमनःप्रमोदविधुराः- સર્વ (જીવો)ના મનને પ્રમોદ-આનંદથી વ્યાપ્ત કરનાર [પદાર્થો] (विश्वमनःप्रमोदविधुर - भावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

भावाः - ભાવો, પદાર્થો (भाव - પું.પ્ર.બ.વ.)

स्वतः - પોતાની જાતે (स्वेन इति स्व + तस् (તદ્ધિત) અવ્યય)

सुन्दराः - સુંદર [પદાર્થો] (सुन्दर-भावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

तान् - તે [પદાર્થો]ને (तद् સર્વનામ - भाव માટે વપરાયેલ પું.દ્વિ.બ.વ.)

दिने - દિવસે (दिन - પું.સ.એ.વ.)
विपाकविरसान् - વિપાકમાં ફીક્કા [પદાર્થોને] (विपाकविरस-तद्(तान्)નું વિ. પું.દ્વિ.બ.વ.)
नश्यतः - નાશ પામતા [પદાર્થોને] (नश् ગણ ૪ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत् (शतृ) - तद् (तान्)નું વિ. - પું.દ્વિ.બ.વ.)
पश्यतः - જોતા છતાં (એને ગણકાર્યા વિના) (दृश् (पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ)-अस्मद् (मम)નું વિ. - પું.ષ.એ.વ. - सति सप्तमीના અર્થમાં અનાદર જણાતો હોવાથી ષષ્ઠી)
चेतः - ચિત્ત, મન (चेतस् નપું.પ્ર.એ.વ.)
प्रेतहतम् - (કર્મરૂપી) પ્રેતથી હણાયેલ [મારૂં મન] (प्रेतहत-चेतस् નું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)
जहाति - છોડે છે, ત્યજે છે (हा ગણ ૩ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
भवप्रेमानुबन्धम् - સંસારના પ્રેમના અનુબંધને (भवप्रेमानुबन्ध - પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- હે બંધુ ! અહીં (સંસારને વિશે) સવારે જે સજીવ અને અજીવ પદાર્થો મનોજ્ઞ કાંતિવાળા (અને) સર્વ (જીવો)ના મનને પ્રમોદ-આનંદથી વ્યાપ્ત કરનારા (તથા) સ્વરૂપથી (જ) સુંદર જોવાયા છે. ખેદની વાત છે કે તેમને તે જ દિવસે ફીક્કા ફળવાળા (સ્થિતિના પરિપાકે કરીને રસ વિનાના) (તથા) નાશ પામતા (હું) જોતે છતે (તેની અવગણના કરતું) (ક્લિષ્ટ કર્મરૂપ) પ્રેતથી હણાયેલું મારું ચિત્ત સંસારના પ્રેમના અનુબંધને છોડતું નથી.

ખંડાન્વય :- दृष्टाः ।

के दृष्टाः ? .... ये दृष्टाः ।
ये के दृष्टाः ? .... भावाः ।
ये के भावाः दृष्टाः ? .... चेतनाचेतनाः भावाः ।
भावाः कीदृशाः दृष्टाः ? .... सुन्दराः ।
भावाः कथम् सुन्दराः दृष्टाः ? .... स्वतः ।
भावाः पुनः कीदृशाः दृष्टाः ? .... विश्वमनःप्रमोदविधुराः ।
भावाः पुनः कीदृशाः दृष्टाः ? .... अवदातरुचयः ।
कदा दृष्टाः ? .... प्रातः दृष्टाः ।
कुत्र ? .... इह ।

किम् सम्बोधने ? .... भ्रातः !

न जहाति ।

कम् न जहाति ? .... भवप्रेमानुबन्धम् ।

किम् न जहाति ? .... चेतः ।

कस्य चेतः ? .... मम चेतः ।

कथम्भूतम् चेतः ? .... प्रेतहतम् चेतः ।

किम् कुर्वतः सतः चेतः ? .... पश्यतः (सतः) चेतः ।

कान् पश्यतः ? .... तान् पश्यतः ।

तान् कान् पश्यतः ? .... नश्यतः पश्यतः ।

तान् पुनः कीदृशान् पश्यतः ? .... विपाकविरसान् ।

कुत्र एव पश्यतः ? .... तत्र एव पश्यतः ।

तत्र एव कस्मिन् पश्यतः ? .... दिने ।

कथम् ? .... हा !

સમાસ :-

- अवदाता रुचिः येषाम् ते इति **अवदातरुचयः** । (સ.બ.)
- न चेतनाः इति अचेतनाः । (નઞ્ ત.)
  चेतनाः च अचेतनाः च इति **चेतनाचेतनाः** । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
- विश्वेषाम् मनांसि इति विश्वमनांसि । (ષ.ત.)
  विश्वमनसाम् प्रमोदः इति विश्वमनःप्रमोदः । (ષ.ત.)
  विश्वमनःप्रमोदेन विधुराः इति **विश्वमनःप्रमोदविधुराः** । (તૃ.ત.)
- विगतः / विपरीतः रसः येभ्यः / येषाम् ते इति विरसाः । (પ્રાદિ બ.)
  विपाकेन विरसाः इति **विपाकविरसाः** । (તૃ.ત.) तान् ।
- प्रेतेन हतम् इति **प्रेतहतम्** । (તૃ.ત.)
- भवस्य प्रेम इति भवप्रेम । (ષ.ત.)
  भवप्रेम्णः अनुबन्धः इति **भवप्रेमानुबन्धः** । (ષ.ત.) तम् ।

॥ गेयाष्टकम् ॥

[१]मूढ ! [७]मुह्यसि [६]मुधा, [८]मूढ ! [१०]मुह्यसि [९]मुधा,
[४]विभव[५]मनुचिन्त्य [२]हृदि [३]सपरिवारम् ।
[१४]कुशशिरसि [१५]नीर[१६]मिव [१३]गल[१२]दनिलकम्पितं,
[११]विनय ! [११]जानीहि [१७]जीवित[१८]मसारम् ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

मूढ ! - હે મૂઢ ! (मूढ - युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

मुह्यसि - તું મોહ પામે છે (मुह् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

मुधा - ફોગટ (અવ્યય)

विभवम् - વૈભવ (विभव પું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुचिन्त्य - વારંવાર વિચાર કરીને (अनु + चिन्त् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा) નો य(यप्) આદેશ)

हृदि - હૃદયમાં, મનમાં (हृदय નો हृद् આદેશ નપું.સ.એ.વ.)

सपरिवारम् - પરિવાર સહિત [વૈભવ]ને (सपरिवार - विभव નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

कुशशिरसि - દર્ભના તૃણના અગ્રભાગમાં (कुशशिरस् - નપું.સ.એ.વ.)

नीरम् - પાણી (नीर - નપું. દ્વિ.એ.વ.)

गलद् - ઝરતું, પડતું [પાણી] (गल् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - नीरનું વિ. - નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अनिलकम्पितम् - વાયુથી હલેલ-કંપેલ [પાણી] (अनिलकम्पित-नीरનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विनय ! - હે વિનય ! (અહીં) (હે મોક્ષાભિલાષી જીવ !) (विनय પું.સં.એ.વ.)

जानीहि - તું જાણ (ज्ञा(जा) ગણ ૯ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

जीवितम् - જીવનને (जीव् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + ભાવ અર્થમાં त(क्त) - जीवित - નપું.દ્વિ.એ.વ.)

असारम् - સાર વિનાનું, અસાર [જીવન]ને (असार-जीवित નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- હે મૂઢ ! (અજ્ઞાની ચેતન !) હૃદયને વિશે (પુત્રાદિ) પરિવારસહિત (ધનાદિ) વૈભવને વારંવાર વિચારીને તું ફોગટ મૂંઝાય છે. હે મૂઢ ! તું ફોગટ મૂંઝાય છે. હે વિનય ! (મોક્ષાભિલાષી જીવ !) વાયુથી હલેલા (અને) (તેથી) પડતા એવા ડાભની અણી ઉપરના પાણીના ટીપાની જેમ જીવતરને તું અસાર જાણ.

ખંડાન્વય :- मुह्यसि ।

कथम् मुह्यसि ? .... मुधा मुह्यसि ।

किम् कृत्वा मुह्यसि ? .... अनुचिन्त्य ।

कम् अनुचिन्त्य ? .... विभवम् ।

कथम्भूतम् विभवम् ? .... सपरिवारम् ।

कस्मिन् अनुचिन्त्य ? .... हृदि ।
किम् सम्बोधने ? .... मूढ !
मुह्यसि ।
कथम् मुह्यसि ? .... मुधा मुह्यसि ।
किम् सम्बोधने ? .... मूढ !
जानीहि ।
किम् जानीहि ? .... जीवितम् जानीहि ।
जीवितम् कीदृशम् जानीहि ? .... असारम् ।
किमिव जीवितम् असारम् ? .... नीरमिव ।
कस्मिन् नीरमिव ? .... कुशशिरसि ।
किम् कुर्वत् कुशशिरसि नीरमिव ? .... गलत् ।
पुनः कथम्भूतम् कुशशिरसि नीरमिव ? .... अनिलकम्पितम् ।
किम् सम्बोधने ? .... विनय !

સમાસ :-

- परिवारेण सह वर्तते यः सः इति **सपरिवारः** । (સહાર્થ બહુવ્રીહિ) तम् ।
- कुशानाम् शिरः इति **कुशशिरः** । (ષ.ત.) तस्मिन् ।
- अनिलेन कम्पितम् इति **अनिलकम्पितम्** । (તૃ.ત.) तद् ।
- न सारम् इति **असारम्** । (નઞ્ ત.) तद् ।

१ ५ ४ ६ २ ३ ८ ७
पश्य भङ्गुरमिदं विषयसुखसौहृदं, पश्यतामेव नश्यति सहासम् ।
९ १३ १० ११ १२
एतदनुहरति संसाररूपं रयाज्ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासम् ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

पश्य - તું જો (दृश्(पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

भङ्गुरम् - ક્ષણભંગુર, નાશવંત [વિષયસુખની મિત્રતા] (भङ्गुर-विषयसुखसौहृदનું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

विषयसुखसौहृदम् - વિષયસુખની મિત્રતા (विषयसुखसौहृद નપું.પ્ર.એ.વ.)

पश्यताम् - જોતા છતાં (તેમને અવગણીને) (दृश्(पश्य्) + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) પુ.ષ.બ.વ.)

नश्यति - નાશ પામે છે (नश् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

सहासम् - હાસ્ય સહિત (અહીં) હાથતાલી દઈને (सहास - नश् ધાતુનું ક્રિયાવિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुहरति - અનુસરે છે (अनु + हृ ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
संसाररूपम् - સંસારનું સ્વરૂપ (संसाररूप નપું.પ્ર.એ.વ.)
रयात् - વેગથી (रय પું.પં.એ.વ.)
ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासम् - પ્રકાશ કરતી વીજળી (મેઘની પુત્રી)ની કાંતિના વિલાસને (ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलास પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- તું જો ! (બધાના) જોતા છતાં જ આ વિષયસુખની નાશવંત મિત્રતા હાથતાળી આપીને નાશ પામે છે. એ સંસારનું સ્વરૂપ વેગથી પ્રકાશ કરતી વીજળીની કાંતિના વિલાસને અનુસરે છે.

ખંડાન્વય :-

पश्य ।
नश्यति ।
कथम् नश्यति ? .... सहासम् नश्यति ।
किम् नश्यति ? .... इदम् नश्यति ।
इदम् किम् नश्यति ? .... विषयसुखसौहृदम् ।
कथम्भूतम् विषयसुखसौहृदम् ? .... भङ्गुरम् ।
किम् कुर्वताम् सताम् एव नश्यति ? .... पश्यताम् एव नश्यति ।
अनुहरति ।
कम् अनुहरति ? .... ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासम् ।
कस्मात् अनुहरति ? .... रयात् ।
किम् अनुहरति ? .... एतद् ।
एतद् किम् अनुहरति ? .... संसाररूपम् ।

સમાસ :-

- शोभनम् हृदयम् यस्य सः इति सुहृद् । (અવ્યય બ.)
  सुहृदः भावः इति सौहृदम् । (तद्धित)
  विषयाणाम् सुखम् इति विषयसुखम् । (ष.त.)
  विषयसुखस्य सौहृदम् इति **विषयसुखसौहृदम्** । (ष.त.) तद् ।
- हासेन सह वर्तनम् यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात् तथा इति **सहासम्** । (અવ્યયીભાવ) तद् ।
- संसारस्य रूपम् इति **संसाररूपम्** । (ष.त.)
- जलम् ददाति इति जलदः । (उ.त.)

जलदस्य बालिका इति जलदबालिका । (ષ.ત.)

ज्वलन्ती च असौ जलदबालिका च इति ज्वलज्जलदबालिका । (વિ.પૂ.ક.)

ज्वलज्जलदबालिकायाः रुचिः इति ज्वलज्जलदबालिकारुचिः । (ષ.ત.)

ज्वलज्जलदबालिकारुचेः विलासः इति **ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासः** । (ષ.ત.) तम् ।

हन्त हतयौवनं पुच्छमिव शौवनं,
कुटिलमति तदपि लघु[A] दृष्टनष्टम् ।
तेन बत परवशापरवशा[B] हतधियः,
कटुकमिह किं न कलयन्ति कष्टम् ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

हन्तयौवनम् - (દુર્બુદ્ધિથી) હણાયેલ યૌવન (हतयौवन નપું.પ્ર.એ.વ.)

पुच्छम् - પૂંછડું (पुच्छ નપું.પ્ર.એ.વ.)

शौवनम् - કૂતરા સંબંધી, કૂતરાનું [પૂંછડું] (शौवन-पुच्छનું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ. - शुनः इदम् इति शौवनम् ।)

कुटिलम् - વક્ર [હણાયેલ યૌવન, પૂંછડું] (कुटिल-हतयौवन અને पुच्छ બંનેનું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

लघु - શીઘ્ર (लघु - ક્રિયાવિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

दृष्टनष्टम् - જોતજોતામાં નાશ પામતું, દેખાયેલ (છતાં તરત) નાશ પામેલ (दृष्टनष्ट-हतयौवननું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

परवशापरवशाः - પરસ્ત્રીને પરાધીન થયેલા (परवशापरवश - हतधीનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

हतधियः - અધમ બુદ્ધિવાળા [લોકો] (हतधी - પું.પ્ર.બ.વ.)

कटुकम् - કડવા, અતિશય અસહ્ય [કષ્ટને] (कटुक-कष्टનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

किम् - કેમ, શું (અવ્યય)

कलयन्ति - તેઓ જાણે છે, તેઓ પામે છે (कल् ગણ ૧૦ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

कष्टम् - કષ્ટને (कष्ट નપું.દ્વિ.એ.વ.)

A. लघुदृष्टनष्टम् એમ પાઠાંતર છે.

B. "परवशा परवशा हतधियः", "परवशा परवशाहतधियः" - આ પાઠાંતર છે.

અર્થ :- ખેદની વાત છે કે અધમ એવું યૌવન કૂતરાની પૂંછડીની જેમ અત્યંત વક્ર છે. તે (યૌવન) પણ શીઘ્રપણે જોત જોતામાં નાશ પામે છે. ખરેખર, અહીં (સંસારમાં) તે(યૌવન) વડે પરસ્ત્રીઓને પરાધીન થયેલા અધમ બુદ્ધિવાળા (લોકો) કડવા કષ્ટને કેમ જાણતા નથી ?

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) अस्ति ।

किम् अस्ति ? .... हतयौवनम् अस्ति ।
हतयौवनम् कीदृशम् अस्ति ? .... कुटिलम् ।
हतयौवनम् कथम् कुटिलम् अस्ति ? .... अति कटुलिम् ।
हतयौवनम् किमिव कुटिलम् ? .... पुच्छमिव ।
कथम्भूतम् पुच्छम् ? .... शौवनम् पुच्छम् ।
कथम् ? .... हन्त ।
अस्ति ।
किमपि अस्ति ? .... तदपि अस्ति ।
तदपि कीदृशम् अस्ति ? .... तदपि दृष्टनष्टम् अस्ति ।
कथम् दृष्टनष्टम् ? .... लघु दृष्टनष्टम् ।
न कलयन्ति ।
कथम् न कलयन्ति ? .... किम् न कलयन्ति ।
किम् किम् न कलयन्ति ? .... कष्टम् किम् न कलयन्ति ।
कथम्भूतम् कष्टम् ? .... कटुकम् कष्टम् ।
के न कलयन्ति ? .... हतधियः न कलयन्ति ।
कथम्भूताः हतधियः ? .... परवशापरवशाः हतधियः ।
केन हतधियः ? .... तेन हतधियः ।
कुत्र ? .... इह ।
कथम् ? .... बत ।

સમાસ :-

- हतम् च अदः यौवनम् च इति **हतयौवनम्** । (વિ.પૂ.ક.)
- पूर्वम् दृष्टम् पश्चात् नष्टम् इति **दृष्टनष्टम्** । (વિ. ઉભયપદ ક.)
- परस्य वशाः इति परवशाः । (ષ.ત.) (वशा = સ્ત્રી(સ્ત્રીલિંગ શબ્દ))
  परस्य वशाः इति परवशाः । (ષ.ત.) (वश - પું.પરતંત્ર, પરાધીન)

परवशानाम् परवशाः इति **परवशापरवशाः** । (ष.त.)

- हता धीः येषाम् ते इति **हतधियः** । (स.ब.)

यदपि पिण्याकतामङ्गमिदमुपगतं,
भुवनदुर्जयजरापीतसारम् ।
तदपि गतलज्जमुज्झति मनो नाङ्गिनां,
वितथमति कुथितमन्मथविकारम् ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

पिण्याकताम् - ખોળપણાને (અહીં) નિઃસારપણાને (पिण्याकस्य भावः इति पिण्याक + ता(तल्) (તદ્ધિતનો) - पिण्याकता સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.) (पिण्याक - યંત્રથી પીલાયેલ તલનો કલ્ક, ખોળ)

अङ्गम् - અંગ, (અહીં) શરીર (अङ्ग નપું.પ્ર.એ.વ.)

उपगतम् - પામેલ [શરીર] (उपगत - उप+गम्(गच्छ्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - अङ्ग નું વિ. - નપું.પ્ર.એ.વ.)

भुवनदुर्जयजरापीतसारम् - (ત્રણ) ભુવનમાં અજેય (જીતી ન શકાય એવી) જરાએ પીધો છે સાર જેનો એવું [શરીર] (भुवनदुर्जयजरापीतसार - अङ्ग નું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)

गतलज्जम् - નીકળી ગઈ છે લજ્જા જેમાંથી, લજ્જાવિનાનું, નિર્લજ્જ [મન] (गतलज्ज-मनस्‌નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

उज्झति - ત્યાગ કરે છે (उज्झ् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ. એ.વ.)

मनः - મન (मनस् નપું.પ્ર.એ.વ.)

अङ्गिनाम् - પ્રાણીઓના (अङ्गानि सन्ति एषाम् इति अङ्ग + इन् (મત્વર્થીય) - अङ्गिन् વિ. (અહીં) પું.ષ.બ.વ.)

वितथमति - વિપરીત બુદ્ધિવાળું [મન] (वितथमति-मनस्‌નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

कुथितमन्मथविकारम् - કુત્સિત એવા કામદેવના વિકારને (कुथितमन्मथविकार - પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- જોકે (ત્રણ) ભુવનમાં અજેય એવી વૃદ્ધાવસ્થાએ જેનો સાર પી લીધો છે (એવું) આ શરીર નિઃસારપણાને પામેલ છે તો પણ નિર્લજ્જ (અને) વિપરીત બુદ્ધિવાળું પ્રાણીઓનું મન કુત્સિત એવા કામદેવના વિકારને ત્યજતું નથી.

ખંડાન્વય :

	उपगतम् ।
काम् उपगतम् ?	पिण्याकताम् उपगतम् ।
किम् उपगतम् ?	इदम् उपगतम् ।
इदम् किम् उपगतम् ?	इदम् अङ्गम् उपगतम् ।
कथम्भूतम् अङ्गम् ?	भुवनदुर्जयजरापीतसारम् ।
कथम् ?	यदपि ।
	न उज्झति ।
कम् न उज्झति ?	कुथितमन्मथविकारम् ।
किम् न उज्झति ?	मनः ।
केषाम् मनः ?	अङ्गिनाम् मनः ।
कथम्भूतम् मनः ?	वितथमति ।
पुनः कथम्भूतम् मनः ?	गतलज्जम् मनः ।
कथम् ?	तदपि ।

સમાસ :-

- दुःखेन जीयते इति दुर्जया । (उ.त.)
  भुवनेषु दुर्जया इति भुवनदुर्जया । (स.त.)
  भुवनदुर्जया च असौ जरा च इति भुवनदुर्जयजरा । (वि.पू.क.)
  भुवनदुर्जयजरया पीतः इति भुवनदुर्जयजरापीतः । (तृ.त.)
  भुवनदुर्जयजरापीतः सारः यस्य तद् इति **भुवनदुर्जयजरापीतसारम्** । (स.ब.)
- गता लज्जा यस्मात् तद् इति **गतलज्जम्** । (स.ब.)
- वितथा मतिः यस्य तद् इति **वितथमति** । (स.ब.)
- कुथितः च असौ मन्मथः च इति कुथितमन्मथः । (वि.पू.क.)
  कुथितमन्मथस्य विकारः इति **कुथितमन्मथविकारः** । (ष.त.) तम् ।

सुखमनुत्तरसुरावधि यदतिमेदुरं, कालतस्तदपि कलयति विरामम् ।
कतरदितरत्तदा वस्तु सांसारिकं, स्थिरतरं भवति चिन्तय निकामम् ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

अनुत्तरसुरावधि - અનુત્તર (દેવલોક)ના દેવોમાં અવધિ (અંત) છે જેનો એવું, અનુત્તર દેવલોક સુધીનું [સુખ] (अनुत्तरसुरावधि - सुख નું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)
अतिमेदुरम् - અત્યંત ભરપૂર, સર્વોત્કૃષ્ટ (अतिमेदुर - सुख નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
कालतस् - કાલથી, કાલ ગયે છતે (અવ્યય काल + तस्)
विरामम् - વિરામને, અંતને, વિનાશને (विराम પું.દ્વિ.એ.વ.)

कतरद् - કઈ [વસ્તુ] (कतर - किम् + अतर (डतर) સર્વનામ - वस्तु માટે વપરાયેલ નપું.પ્ર.એ.વ.)

इतरद् - (અનુત્તર દેવના સુખથી) ઇતર [વસ્તુ] (इतर સર્વનામ-वस्तु માટે વપરાયેલ નપું.પ્ર.એ.વ.)

सांसारिकम् - સંસારસંબંધી [વસ્તુ] (संसारस्य इदम् इति सांसारिक-वस्तुનું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)

स्थिरतरम् - અત્યંત સ્થિર [વસ્તુ] (द्वे इमे स्थिरे, इदम् अनयोः प्रकृष्टम् स्थिरम् इति स्थिर + तर (તદ્ધિતનો) - स्थिरतर-वस्तु નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

चिन्तय - વિચાર કર (चिन्त् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

निकामम् - અત્યંત (निकाम - ક્રિયાવિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- જે સર્વોત્કૃષ્ટ અનુત્તર દેવલોક સુધીનું સુખ છે તે પણ કાલથી (કાલ ગયે છતે) વિરામ (અંત) પામે છે. તો સાંસારિક બીજી કઈ વસ્તુ (અનુત્તરના સુખથી) અધિક સ્થિર હોય ? તું અત્યંત વિચાર કર.

ખંડાન્વય :-

(અધ્યાહારથી) अस्ति ।

किम् अस्ति ? .... यद् अस्ति ।

यद् किम् अस्ति ? .... यद् सुखम् अस्ति ।

कथम्भूतम् सुखम् ? .... अनुत्तरसुरावधि ।

पुनः कथम्भूतम् सुखम् ? .... अतिमेदुरम् ।

कलयति ।

कम् कलयति ? .... विरामम् ।

कुतः कलयति ? .... कालतः ।

किमपि कलयति ? .... तदपि ।

भवति ।

किम् भवति ? .... वस्तु ।

किम् वस्तु भवति ? .... कतरत् वस्तु ।

पुनः कथम्भूतम् कतरत् वस्तु भवति ? .... इतरत् कतरत् वस्तु ।

कथम्भूतम् वस्तु ? .... सांसारिकम् ।

वस्तु कीदृशम् भवति ? .... स्थिरतरम् ।

कदा भवति ? .... तदा ।

चिन्तय ।

कथम् चिन्तय ? .... निकामम् ।

સમાસ :-

- न उत्तरम् येभ्यः ते इति अनुत्तराः । (નञ् બ.)
  अनुत्तराः च अमी सुराः च इति अनुत्तरसुराः । (વિ.પૂ.ક.)
  अनुत्तरसुरेषु अवधि यस्य तद् इति **अनुत्तरसुरावधि** । (વ્ય.બ.)
- मेद्यते मेद्यति वा एवम् शीलम् इति मेदुरम् । (मिद् ४ ઉભયપદી + કૃદંતનો उर[A] (घुर्) પ્રત્યય)
  अतिशयेन मेदुरम् इति **अतिमेदुरम्** । (પ્રાદિ.ક.)

यैः समं क्रीडिता ये च भृशमीडिता,
यैः सहाकृष्महि प्रीतिवादम् ।
तान् जनान् वीक्ष्य बत भस्मभूयं गता-
न्निर्विशङ्काः स्म इति धिक् प्रमादम् ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

समम् - સાથે (અવ્યય)

क्रीडिताः - ક્રીડા કરેલ [આપણે] (क्रीडित-क्रीड् ગણ ૧ + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - अस्मद् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

भृशम् - અત્યંત (અવ્યય)

ईडिताः - સ્તુતિ કરાયેલ [જેઓ] (ईडित - इड् ગણ ૨ આત્મને. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - जन માટે વપરાયેલ यद् નું વિ. - પું.પ્ર.બ.વ.)

अकृष्महि - આપણે કર્યો હતો (कृ ગણ ૧ ઉભયપદી અદ્યતની પ્ર.પુ.બ.વ.)

प्रतिवादम् - પ્રીતિપૂર્વકની વાતો (प्रीतिवाद પું.દ્વિ.એ.વ.)

जनान् - લોકોને (जन પું.દ્વિ.બ.વ.)

वीक्ष्य - જોઈને (वि + ईक्ष् ગણ ૧ આત્મને. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा)નો य(यप्) આદેશ - અવ્યય)

भस्मभूयम् - ભસ્મીભૂત, ભસ્મ હોવાની સ્થિતિ ([B]भस्मभूय (કૃદંતનો) भस्म + भू + क्यप् નપું.દ્વિ.એ.વ.)

गतान् - પામેલા (લોકો) (गम्(गच्छ्) + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - जन નું વિ. પું.દ્વિ.બ.વ.)

निर्विशङ्काः - શંકા રહિત [આપણે] (निर्विशङ्क-अस्मद्નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

A. શીલાદિ અર્થમાં भिद् मिद् ધાતુથી उर (घुर्) પ્રત્યય થાય છે. (સિ.હે.શ. ૫-૨-૭૪)

B. ઉપસર્ગ સિવાયના કોઈપણ નામની પછી ભાવ અર્થમાં क्यप् પ્રત્યયાંત भूय શબ્દ આવે છે. (સિ.હે.શ. ૫-૧-૩૬)

स्मः - આપણે છીએ. (अस् ગણ ૨ પરસ્મૈ. વ.કા.પ્ર.પુ.બ.વ.)
धिक् - ધિક્કાર થાવ (અવ્યય)
प्रमादम् - પ્રમાદને (प्रमाद - પું.દ્વિ.એ.વ. धिक् ના યોગમાં દ્વિતીયા)

અર્થ :- જે (બંધુ આદિ)ની સાથે (આપણે) ક્રીડા કરી હતી, અને જે (માતાપિતાદિ) (આપણા વડે) અત્યંત સ્તુતિ કરાયા હતા (અને) જે (સ્ત્રી આદિ)ની સાથે આપણે પ્રીતિપૂર્વક વાતો કરી હતી. ખરેખર, તે લોકોને ભસ્મીભૂત થયેલા જોઈને (પણ) આપણે નિશ્ચિંત છીએ, એ પ્રમાણે (એવા) (આપણા) પ્રમાદને ધિક્કાર થાવ.

ખંડાન્વય :- क्रीडिताः ।

कथम् क्रीडिताः ? .... समम् ।
कैः समम् क्रीडिताः ? .... यैः समम् ।
ईडिताः ।
कथम् ईडिताः ? .... भृशम् ।
के च ईडिताः ? .... ये च ईडिताः ।
अकृष्महि ।
कम् अकृष्महि ? .... प्रीतिवादम् ।
कैः सह अकृष्महि ? .... यैः सह अकृष्महि ।
स्मः ।
के स्मः ? .... निर्विशङ्काः स्मः ।
किम् प्रकृत्य ? .... वीक्ष्य ।
कान् वीक्ष्य ? .... तान् वीक्ष्य ।
तान् कान् वीक्ष्य ? .... तान् जनान् ।
जनान् कीदृशान् ? .... जनान् गतान् ।
किम् गतान् ? .... भस्मभूयम् गतान् ।
धिक् ।
कम् धिक् ? .... प्रमादम् धिक् ।
कथम् ? .... इति ।

સમાસ :-

- प्रीत्या वादः इति **प्रीतिवादः** । (તૃ.ત.)
  (अथवा) प्रीतेः वादः इति **प्रीतिवादः** । (ષ.ત.) तम् ।
- नितराम् विगता शङ्का येभ्यः ते इति **निर्विशङ्काः** । (પ્રાદિ બ.)

[4]असकृदु[5]न्मिष्य [6]निमिषन्ति [3]सिन्धूर्[1]मिवच्चेतनाचेतनाः [2]सर्वभावाः ।
[8]इन्द्रजालोपमाः [7]स्वजनधनसङ्गमा[9]स्तेषु [11]रज्यन्ति [10]मूढस्वभावाः ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

असकृद् - એકવાર નહિ, વારંવાર (અવ્યય)

उन्मिष्य - ઉત્પન્ન થઈને (उद् + मिष् ગણ ૬ પરસ્મૈ. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा)નો य(यप्) આદેશ - (અવ્યય))

निमिषन्ति - નાશ પામે છે (नि + मिष् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)

सिन्धूर्मिवत् - સમુદ્રના તરંગોની જેમ (सिन्धूर्मयः इव इति सिन्धूर्मि + वत् (તદ્ધિતનો) - सिन्धूर्मिवत् - અવ્યય)

चेतनाचेतनाः - ચેતન અને અચેતન [સર્વ પદાર્થો] (चेतनाचेतन-सर्वभावનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

सर्वभावाः - સર્વ પદાર્થો (सर्वभाव પું.પ્ર.બ.વ.)

इन्द्रजालोपमाः - ઇંદ્રજાલની ઉપમાવાળા [સ્વજન, ધનના સંયોગો] (इन्द्रजालोपम-स्वजनधनसङ्गमનું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

स्वजनधनसङ्गमाः - સ્વજનો અને ધનના સંયોગો (स्वजनधनसङ्गम - પું.પ્ર.બ.વ.)

रज्यन्ति - રાગી થાય છે, આસક્ત થાય છે (रञ्ज् ગણ ૪ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)

मूढस्वभावाः - મૂઢ સ્વભાવવાળા (જીવો-લોકો) (मूढस्वभाव - જીવોનું વિ.પું. પ્ર.બ.વ.)

અર્થ :- ચેતન અને જડ સર્વ પદાર્થો સમુદ્રના તરંગોની જેમ વારંવાર ઉત્પન્ન થઈને નાશ પામે છે. સ્વજનો અને ધનના સંયોગો ઇંદ્રજાલની ઉપમાવાળા છે. તેમાં મૂઢસ્વભાવવાળા (જીવો) આસક્ત થાય છે.

ખંડાન્વય :- निमिषन्ति ।

किम् प्रकृत्य निमिषन्ति ?.. उन्मिष्य ।

कथम् उन्मिष्य ?.. असकृत् ।

किंवद् उन्मिष्य निमिषन्ति ?.. सिन्धूर्मिवत् ।

के उन्मिष्य निमिषन्ति ?.. सर्वभावाः ।

कथम्भूताः सर्वभावाः ?.. चेतनाचेतनाः ।

(અધ્યાહારથી) सन्ति ।

के सन्ति ?......................... स्वजनधनसङ्गमाः सन्ति ।

स्वजनधनसङ्गमाः कीदृशाः सन्ति ?.................................... इन्द्रजालोपमाः ।

रज्यन्ति ।

के रज्यन्ति ?............................. मूढस्वभावाः रज्यन्ति ।

केषु रज्यन्ति ?...तेषु ।

સમાસ :-

- न सकृद् इति **असकृद्** । (નञ् त.)
- सिन्धोः ऊर्मयः इति **सिन्धूर्मयः** । (ष.त.)
- चेतनाः च अचेतनाः च इति **चेतनाचेतनाः** । (ઇ. द्वन्द्व)
- सर्वे च अमी भावाः च इति **सर्वभावाः** । (વિ.પૂ.ક.)
- इन्द्रस्य जालम् इति इन्द्रजालम् । (ष.त.)
  इन्द्रजालस्य उपमा येषाम् ते इति **इन्द्रजालोपमाः** । (વ્ય.બ.)
- स्वजनाः च धनानि च इति स्वजनधनानि । (ઇ. द्वन्द्व)
  स्वजनधनानाम् सङ्गमाः इति **स्वजनधनसङ्गमाः** । (ष.त.)
- मूढः स्वभावः येषाम् ते इति **मूढस्वभावाः** । (સ.બ.)

५ ४ २ ३ १ ७ ८ ९ ६
कवलयन्नविरतं जङ्गमाजङ्गमं, जगदहो ! नैव तृप्यति कृतान्तः ।
१० ११ १२ १३ १७ १६ १८ १४ १५
मुखगतान् खादतस्तस्य करतलगतैर्न कथमुपलप्स्यतेऽस्माभिरन्तः ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

कवलयन् - કોળિયો કરતો [યમરાજા] (कवलयत् - कवलम् करोति इति[A] कवल + णिच् - कवलि नामधातु कवलि + अत्(शतृ) - કર્તરિ વ.કૃ. कवलयत् - कृतान्त નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

अविरतम् - અવિરતપણે (अविरत-कवलयत् નું ક્રિયાવિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

जङ्गमाजङ्गमम् - ત્રસ અને સ્થાવર રૂપ [જગત] (जङ्गमाजङ्गम-जगद् નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

जगद् - જગત (जगत् - નપું.દ્વિ.એ.વ.)

तृप्यति - તૃપ્તિ પામે છે (तृप् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

कृतान्तः - યમરાજા (कृतान्त પું.પ્ર.એ.વ.)

मुखगतान् - મુખમાં ગયેલા (જીવો)ને (मुखगत - જીવોના વિ.રૂપે વપરાયેલ - પું.દ્વિ.બ.વ.)

A. કોઈપણ નામથી कृ આદિ ધાતુનો અર્થ સૂચવવા માટે इ(णिच्) પ્રત્યય બહુલતાએ થાય છે. (સિ.હે.શ. ૩-૪-૪૨)

खादतः - ખાતા [તે યમરાજા]ના (खाद् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + अत्(शतृ) - કર્તરિ વ.કૃ. - कृतान्त માટે વપરાયેલ तद् નું વિ. પું.ષ.એ.વ.)

करतलगतैः - હસ્તતલને પામેલા, હથેળીમાં પહોંચી ગયેલા [આપણા વડે] (करतलगत - अस्मद् નું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

उपलप्स्यते - જણાશે, પ્રાપ્ત કરાશે (उप + लभ् ગણ ૧ આત્મને. ભવિષ્યન્તી કર્મણિ પ્રયોગ ત્રી.પુ.એ.વ.)

अन्तः - અંત, નાશ (अन्त પું.પ્ર. એ.વ.)

અર્થ :- અહો ! ત્રસ અને સ્થાવરરૂપ જગત (જીવરાશિ)ને નિરંતર કોળિયારૂપ કરતો છતો યમરાજા તૃપ્તિ પામતો જ નથી. મુખને પ્રાપ્ત કરેલાને (મુખમાં રહેલા) (જીવોને) ખાતા તે(યમરાજા)ના હસ્તતલને પામેલા (હથેળીમાં કોળિયારૂપે રહેલા) આપણા વડે અંત (મરણ) કેવી રીતે પ્રાપ્ત ન કરાય ? (અર્થાત્ મરણ પામવું જ પડશે.)

ખંડાન્વય :- *न एव तृप्यति ।*

कः न एव तृप्यति ? .... कृतान्तः ।
कृतान्तः किम् कुर्वन् सन् न एव तृप्यति ? .... कवलयन् ।
कथम् कवलयन् ? .... अविरतम् ।
किम् कवलयन् ? .... जगत् ।
किम् जगत् ? .... जङ्गमाजङ्गमम् जगत् ।
कथम् ? .... अहो !
न उपलप्स्यते ।
कथम् न उपलप्स्यते ? .... कथम् न उपलप्स्यते ।
कः न उपलप्स्यते ? .... अन्तः न उपलप्स्यते !
कैः न उपलप्स्यते ? .... अस्माभिः ।
कथम्भूतैः अस्माभिः ? .... करतलगतैः अस्माभिः ।
कस्य करतलगतैः ? .... तस्य करतलगतैः ।
किम् कुर्वतः तस्य ? .... खादतः तस्य ।
कान् खादतः ? .... मुखगतान् ।

સમાસ :-

- न विरतम् इति **अविरतम्** । (નञ् त.)
  अविरतम् यथा स्यात् तथा इति । (ક્રિયા વિ.)

- जङ्गमम् च अजङ्गमम् च एतयोः समाहारः इति **जङ्गमाजङ्गमम्**। (સમા.દ્વ.) तद्।
- कृतः अन्तः येन सः इति **कृतान्तः**। (સ.બ.)
- मुखम् गताः इति **मुखगताः**। (દ્વિતીયા ત.) तान्।
- करस्य तलम् इति करतलम्। (ષ.ત.)
  करतले गताः इति **करतलगताः**। (સ.ત.) तैः।

नित्यमेकं चिदानन्दमयमात्मनो, रूपमभिरूप्य सुखमनुभवेयम्।
प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवो, भवतु सततम् सतामिह भवेऽयम् ॥९॥

શબ્દાર્થ :-

नित्यम् - નિત્ય, શાશ્વત [આત્માનું રૂપ] (नित्य - रूपનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

एकम् - એક, અદ્વિતીય [આત્માનું રૂપ] (एक-रूपનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

चिदानन्दमयम् - ચિદાનંદમય [આત્માનું રૂપ] चिदानन्दमय - रूप નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

आत्मनः - આત્માનું (आत्मन् પું.ષ.એ.વ.)

रूपम् - સ્વરૂપ (रूप નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अभिरूप्य - જાણીને (अभि + रूप ગણ ૧૦ ઉભયપદી + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा) નો य(यप्) આદેશ - અવ્યય)

अनुभवेयम् - હું અનુભવ કરું (अनु + भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. - વિધ્યર્થ પ્ર.પુ.એ.વ.)

प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवः - પ્રશમરસ (શાંતસ્વભાવ)ની રતિ રૂપ નવા (અપૂર્વ) અમૃતપાનમાં વિનયોત્સવ (प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सव પું.પ્ર.-એ.વ.)

भवतु - થાવ (भू ધાતુ ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

सततम् - સતત, લગાતાર (અવ્યય - ક્રિયાવિ.)

सताम् - સજ્જનોનું (सत् - પું.ષ.બ.વ.)

अयम् - આ [વિનયોત્સવ] (इदम् - સર્વનામ - प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सव માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- નિત્ય, અદ્વિતીય, જ્ઞાનાનંદથી પૂર્ણ આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને હું કેવળ સુખનો જ અનુભવ કરું. અહીં સંસારમાં આ પ્રશમરસરૂપી અપૂર્વ અમૃતપાનમાં સજ્જનોનો વિનય (વિનવણી)રૂપ ઉત્સવ (મંગલ) સતત થાઓ.

ખંડાન્વય :-

अनुभवेयम् ।
कम् अनुभवेयम् ? .... सुखम् अनुभवेयम् ।
किम् प्रकृत्य अनुभवेयम् ? .... अभिरूप्य ।
किम् अभिरूप्य ? .... रूपम् अभिरूप्य ।
कस्य रूपम् ? .... आत्मनः ।
कथम्भूतम् रूपम् ? .... चिदानन्दमयम् ।
पुनः कथम्भूतम् रूपम् ? .... एकम् रूपम् ।
पुनः कथम्भूतम् रूपम् ? .... नित्यम् रूपम् ।
भवतु ।
कथम् भवतु ? .... सततम् ।
कः भवतु ? .... अयम् ।
अयम् कः भवतु ? .... प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवः ।
केषाम् प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवः ? .... सताम् ।
कुत्र भवतु ? .... इह ।
इह कस्मिन् भवतु ? .... भवे ।

સમાસ :-

- प्रशमस्य रसः इति प्रशमरसः । (ષ.ત.)
  सुधायाः पानम् इति सुधापानम् । (ષ.ત.)
  नवम् च अदः सुधापानम् च इति नवसुधापानम् । (વિ.પૂ.ક.)
  प्रशमरसः एव नवसुधापानम् इति प्रशमरसनवसुधापानम् । (અ.પૂ.ક.)
  विनयः एव उत्सवः इति विनयोत्सवः । (અ.પૂ.ક.)
  प्रशमरसनवसुधापाने विनयोत्सवः इति **प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवः** । (સ.ત.)
- चित् च आनन्दः च एतयोः समाहारः इति चिदानन्दम् । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  प्रकृतम् प्रचुरम् वा चिदानन्दम् अस्मिन् इति **चिदानन्दमयम्**[A] । (તદ્ધિતનો मयट् પ્રત્યય)

● ● ●

A. કોઈપણ નામને સ્વાર્થમાં પ્રકૃત અર્થનો સૂચક मयट् પ્રત્યય થાય છે. (સિ.હે.શ. ૭-૩-૧)

॥ अशरणभावना ॥

ये षट्खण्डमहीमहीनतरसा निर्जित्य बभ्राजिरे,
ये च स्वर्गभुजो भुजोर्जितमदा मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैर्निर्दल्यमाना हठा-
दत्राणाः शरणाय हा ! दश दिशः प्रैक्षन्त दीनाननाः ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

षट्खण्डमहीम् - છ ખંડની પૃથ્વીને (षट्खण्डमही - સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

अहीनतरसा - અતિશય બળ વડે (अहीनतरस् - નપું.તૃ.એ.વ.)

निर्जित्य - જીતીને (निर्जित्य - निर् + जि ગણ ૧ પરસ્મૈ. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा) નો य(यप्) આદેશ)

बभ्राजिरे - શોભતા હતા (भ्राज् ગણ ૧ આત્મને. પરોક્ષા ત્રી.પુ.બ.વ.)

स्वर्गभुजः - સ્વર્ગને ભોગવનાર, દેવો (स्वर्गभुज् - પું.પ્ર.બ.વ.)

भुजोर्जितमदाः - બાહુથી વૃદ્ધિ પામેલ મદવાળા [દેવો] (भुजोर्जितमद-स्वर्गभुज् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

मेदुः - આનંદ પામતા હતા (मिद् ગણ ૧ ઉભયપદી ગણ ૪ પરસ્મૈ. ગણ ૧ આત્મને. પરોક્ષા ત્રી.પુ.બ.વ.)

मुदा - આનંદથી (मुद् - સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

मेदुराः - પુષ્ટ પ્રેમથી ભરેલા, આનંદ પામવાના સ્વભાવવાળા [દેવો] (मेदुर-स्वर्गभुज् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैः - ક્રૂર યમરાજાના મુખના દાંત વડે (क्रूरकृतान्तवक्त्ररदन - પું.તૃ.બ.વ.)

निर्दल्यमानाः - દળાતા ચવાતા [તે ચક્રવર્તીઓ, દેવો] (निर् + दल् ગણ ૧ પરસ્મૈ. ગણ ૧૦ ઉભયપદી + કર્મણિનો य(क्य) + કર્મણિ વ.કૃ.નો आन(आनश्) - तद्નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

हठात् - હઠથી (हठ પું.પં.એ.વ.)

अत्राणाः - શરણરહિત (अत्राण - तद् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

शरणाय - શરણ માટે (शरण - નપું. ચતુર્થી એ.વ.)

दश - દશ [દિશાઓને] (दशन् અલિંગ દ્વિ.બ.વ. - दिश् નું વિ.)

दिशः - દિશાઓને (दिश् સ્ત્રી.દ્વિ.બ.વ.)
प्रैक्षन्त - જોતા હતા (प्र + ईक्ष् ગણ ૧ આત્મને. હ્યસ્તન ભૂ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)
दीनाननाः - દીનમુખવાળા (दीनानन - तद् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)

અર્થ :- અતુલ પરાક્રમવડે છ ખંડની પૃથ્વીને જીતીને જેઓ (જે ચક્રવર્તીઓ) શોભતા હતા અને ભૂજાથી વૃદ્ધિ પામતા મદવાળા, હર્ષથી પુષ્ટ પ્રેમવાળા જે દેવો આનંદ પામતા હતા, ખેદની વાત છે કે તેઓ પણ ક્રૂર યમરાજના મુખના દાંતો વડે બળાત્કારે ચવાતા શરણરહિત (અને) ગરીબડા મુખવાળા (થયે છતે) શરણને માટે દશે દિશાઓને જોતા હતા.

ખંડાન્વય :- बभ्राजिरे ।
के बभ्राजिरे ? .... ये बभ्राजिरे ।
किम् कृत्वा ? .... निर्जित्य ।
काम् निर्जित्य ? .... षट्खण्डमहीम् ।
केन निर्जित्य ? .... अहीनतरसा ।
मेदुः ।
के मेदुः ? .... ये मेदुः ।
ये के मेदुः ? .... ये स्वर्गभुजः मेदुः ।
कथम्भूताः स्वर्गभुजः ? .... मेदुराः स्वर्गभुजः ।
कया मेदुराः ? .... मुदा मेदुराः ।
पुनः कथम्भूताः स्वर्गभुजः ? .... भुजोर्जितमदाः ।
कथम् ? .... च ।
प्रैक्षन्त ।
काः प्रैक्षन्त ? .... दिशः प्रैक्षन्त ।
कतिपयाः दिशः ? .... दश दिशः ।
कस्मै प्रैक्षन्त ? .... शरणाय प्रैक्षन्त ।
केऽपि प्रैक्षन्त ? .... तेऽपि प्रैक्षन्त ।
तेऽपि कीदृशाः प्रैक्षन्त ? .... तेऽपि निर्दल्यमानाः प्रैक्षन्त ।
कस्मात् निर्दल्यमानाः ? .... हठात् निर्दल्यमानाः ।
कैः निर्दल्यमानाः ? .... क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैः ।
तेऽपि पुनः कीदृशाः प्रैक्षन्त ? .... अत्राणाः ।
तेऽपि पुनः कीदृशाः प्रैक्षन्त ? .... दीनाननाः ।

સમાસ :-

- षट् खण्डाः यस्याः सा इति षट्खण्डा । (સ.બ.)
  षट्खण्डा च असौ मही च इति **षट्खण्डमही** । (વિ.પૂ.ક.) ताम् ।
- न हीनम् इति अहीनम् । (નઞ્ ત.)
  अहीनम् च अदः तरः च इति **अहीनतरः** । (વિ.પૂ.ક.)
- स्वर्गम् भुञ्जन्ति इति **स्वर्गभुजः** । (ઉ.ત.)
- भुजाभ्याम् ऊर्जितः मदः येषाम् ते इति **भुजोर्जितमदाः** । (બહુપદ બ.)
- क्रूरः च असौ कृतान्तः च इति क्रूरकृतान्तः । (વિ.પૂ.ક.)
  क्रूरकृतान्तस्य वक्त्रम् इति क्रूरकृतान्तवक्त्रम् । (ષ.ત.)
  क्रूरकृतान्तवक्त्रस्य रदनाः इति **क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनाः** । (ષ.ત.) तैः ।
- नास्ति त्राणम् येषाम् ते इति **अत्राणाः** । (નઞ્ બ.)
- दीनम् आननम् येषाम् ते इति **दीनाननाः** । (સ.બ.)

तावदेव मदविभ्रममाली, तावदेव गुणगौरवशाली ।
यावदक्षमकृतान्तकटाक्षैर्नेक्षितो विशरणो नरकीटः ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

तावद् - ત્યાં સુધી (અવ્યય)

मदविभ्रममाली - અભિમાનના વિલાસોથી શોભતો [નરકીડો] (मदविभ्रममालिन् - नरकीट નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

गुणगौरवशाली - ગુણોના ગૌરવથી યુક્ત [નરકીડો] (गुणगौरवशालिन् - नरकीट નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

यावद् - જ્યાં સુધી (અવ્યય)

अक्षमकृतान्तकटाक्षैः - કોઈને માફ ન કરે એવા યમરાજાના કટાક્ષો વડે (अक्षम-कृतान्तकटाक्ष - પું.તૃ.બ.વ.)

ईक्षितः - જોવાયેલ [નરકીડો] (ईक्ष् ગણ ૧ આત્મને. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - नरकीट નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

विशरणः - શરણ વિનાનો [મનુષ્યકીડો] (विशरण - नरकीट નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

नरकीटः - મનુષ્યરૂપી કીડો (नरकीट - પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- જ્યાં સુધી શરણરહિત એવો મનુષ્યકીડો કોઈને માફ ન કરે એવા યમરાજના કટાક્ષો વડે જોવાયો ન હોય ત્યાં સુધી જ (તે)

અભિમાનના વિલાસોથી શોભિત હોય છે (અને) ત્યાં સુધી જ ગુણોના ગૌરવથી શોભતો હોય છે.

ખંડાન્વય :- न ईक्षितः ।

क: न ईक्षितः ? .... नरकीटः न ईक्षितः ।
कथम्भूतः नरकीटः ? .... विशरणः नरकीटः ।
कैः न ईक्षितः ? .... अक्षमकृतान्तकटाक्षैः ।
कथम् ? .... यावत् ।
(અધ્યાહારથી) भवति ।
कः भवति ? .... (सः) भवति ।
सः कीदृशः भवति ? .... मदविभ्रममाली भवति ।
कथम् एव भवति ? .... तावद् एव ।
(અધ્યાહારથી) भवति ।
कः भवति ? .... (सः) भवति ।
सः कीदृशः भवति ? .... गुणगौरवशाली ।
कथम् एव भवति ? .... तावद् एव भवति ।

સમાસ :-

- मदस्य विभ्रमाः इति मदविभ्रमाः । (ષ.ત.)
  मदविभ्रमान् मलितुम् शीलम् अस्य इति मदविभ्रममाली । (ઉ.ત.)
  (અથવા) मदविभ्रमैः मलितुम् शीलम् अस्य इति **मदविभ्रममाली** । (ઉ.ત.)
- गुणैः गौरवम् इति गुणगौरवम् । (તૃ.ત.)
  गुणगौरवेण शालितुम् शीलम् अस्य इति **गुणगौरवशाली** । (તૃ.ત.)
- क्षमा नास्ति यस्मिन् सः इति अक्षमः । (નञ् બ.)
  अक्षमः च असौ कृतान्तः च इति अक्षमकृतान्तः । (વિ.પૂ.ક.)
  अक्षमकृतान्तस्य कटाक्षाः इति **अक्षमकृतान्तकटाक्षाः** । (ષ.ત.) तैः ।
- शरणेन विरहितः इति **विशरणः** । (પ્રાદિ ત.)
- नरः एव कीटः इति **नरकीटः** । (અ.પૂ.ક.)

[६]प्रतापै[७]र्व्यापन्नं [११]गलितम[८]थ [१०]तेजोभि[९]रुदितै-
[१३]र्गतं [१२]धैर्योद्योगैः [१७]श्लथितम[१४]थ [१५]पुष्टेन [१६]वपुषा ।
[२०]प्रवृत्तं [१८]तद्द्रव्यग्रहणविषये [१९]बा[४]न्धवजनै-
[२]र्जने [१]कीनाशेन [३]प्रसभमु[५]पनीते निजवशम् ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

प्रतापैः - પ્રતાપ વડે (प्रताप પું.તૃ.બ.વ.)

व्यापन्नम् - નષ્ટ થવાયું (व्यापन्न - वि+आ+पद् ગણ ૪ આત્મને. + ભાવે ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - નપું.પ્ર.એ.વ.)

गलितम् - ગળી જવાયું, વિલય પમાયું. (गलित-गल् + ભાવે ભૂ.કૃ.નો त(क्त) નપું.પ્ર.એ.વ.)

तेजोभिः - તેજ વડે (तेजस् નપું.તૃ.બ.વ.)

उदितैः - ઉદય પામેલા [તેજ વડે] (उदित-उद्+इ ગણ ૧,૨ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - तेजस् નું વિ. નપું.તૃ.બ.વ.)

गतम् - જવાયું (અહીં) નાશ પમાયું (गत-गम्(गच्छ्) + ભાવે ભૂ.કૃ.નો त(क्त) નપું.પ્ર.એ.વ.)

धैर्योद्योगैः - ધૈર્ય અને ઉદ્યોગ (પુરુષાર્થ) વડે (धैर्योद्योग પું.તૃ.બ.વ.)

श्लथितम् - શિથીલ થવાયું (श्लथित-श्लथ् + ભાવે ભૂ.કૃ.નો त(क्त) નપું.પ્ર.એ.વ.)

पुष्टेन - પુષ્ટ (શરીર વડે) (पुष्ट - वपुस् નું વિ. નપું.તૃ.એ.વ.)

वपुषा - શરીર વડે (वपुस् નપું.તૃ.એ.વ.)

प्रवृत्तम् - પ્રવૃત્ત થવાયું (प्रवृत्त - प्र+वृत् ગણ ૧ આત્મને. + ભાવે ભૂ.કૃ.નો त(क्त) નપું.પ્ર.એ.વ.)

तद्द्रव्यग्रहणविषये - તે(મૃત વ્યક્તિ)ના દ્રવ્ય (ધન, ધાન્યાદિ) ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં (तद्द्रव्यग्रहणविषय - પું.સ.એ.વ.)

बान्धवजनैः - બાંધવ લોકો (સ્ત્રી, પુત્રાદિ વગેરે) વડે (बान्धवजन પું.તૃ.બ.વ.)

जने - લોક (હોતે છતે) (जन પું.સ.એ.વ. - સતિ સપ્તમી)

कीनाशेन - યમરાજા વડે (कीनाश પું.તૃ.એ.વ.)

प्रसभम् - બળાત્કારે, હઠથી (અવ્યય - ક્રિયાવિ.)

उपनीते - લવાયે છતે (उपनीत - उप+नी ગણ ૧ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - પું.સ.એ.વ. સતિ સપ્તમી)

निजवशम् - પોતાને વશ (निजवश નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- યમરાજા વડે માણસને પરાણે પોતાને વશ કરાયે છતે પ્રતાપો વડે નાશ પમાયું. (પ્રતાપ નાશ થયો.) વળી, ઉદય પામેલા તેજ વડે વિલય પમાયું. (તેજ નાશ પામ્યું) ધીરજ અને પુરુષાર્થ વડે જવાયું.

(તે પણ નાશ પામ્યા.) વળી, પુષ્ટ શરીર વડે શિથીલ થવાયું. (શરીર શિથીલ થયું.) ત્યારે તે(મૃત વ્યક્તિ)ના ધનાદિને ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં બંધુજનો વડે પ્રવૃત્ત થવાયું. (બંધુજનો પ્રવૃત્ત થયા)

ખંડાન્વય : व्यापन्नम् ।

कैः व्यापन्नम् ? .... प्रतापैः व्यापन्नम् ।

किम् कृते सति व्यापन्नम् ? .... उपनीते (सति) ।

किम् उपनीते ? .... निजवशम् ।

कथम् उपनीते ? .... प्रसभम् उपनीते ।

कस्मिन् उपनीते ? .... जने उपनीते ।

केन उपनीते ? .... कीनाशेन उपनीते ।

गलितम् ।

कैः गलितम् ? .... तेजोभिः गलितम् ।

कथम्भूतैः तेजोभिः ? .... उदितैः तेजोभिः ।

कथम् ? .... अथ ।

गतम् ।

कैः गतम् ? .... धैर्योद्योगैः ।

श्लथितम् ।

केन श्लथितम् ? .... वपुषा श्लथितम् ।

कथम्भूतेन वपुषा ? .... पुष्टेन वपुषा ।

कथम् ? .... अथ ।

प्रवृत्तम् ।

कैः प्रवृत्तम् ? .... बान्धवजनैः ।

कस्मिन् प्रवृत्तम् ? .... तद्द्रव्यग्रहणविषये ।

સમાસ :-

- धैर्याः च उद्योगाः च इति **धैर्योद्योगाः** । (ઇ. દ્વન્દ્વ) तैः ।
- तस्य द्रव्यम् इति तद्द्रव्यम् । (ष.त.)
  तद्द्रव्यस्य ग्रहणम् इति तद्द्रव्यग्रहणम् । (ष.त.)
  तद्द्रव्यग्रहणस्य विषयः इति **तद्द्रव्यग्रहणविषयः** । (અ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।
- बान्धवाः एव जनाः इति **बान्धवजनाः** । (અ.પૂ.ક.) तैः ।
- निजस्य वशम् इति **निजवशम्** । (ष.त.) तम् ।

॥ गेयाष्टकम् ॥

स्वजनजनो बहुधा हितकामं, प्रीतिरसैरभिरामम् ।
मरणदशावशमुपगतवन्तं, रक्षति कोऽपि न सन्तम् ॥
विनय ! विधीयतां रे, श्रीजिनधर्मः शरणम् ।
अनुसन्धीयतां रे, शुचितरचरणस्मरणम् ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

स्वजनजनः - સ્વજનવર્ગ (स्वजनजन - પું.પ્ર.એ.વ.)

बहुधा - ઘણા પ્રકારે (અવ્યય - बहुभिः प्रकारैः इति बहु + धा (તદ્ધિતનો))

हितकामम् - (સ્વ)હિતની ઇચ્છાવાળા [સજ્જનને] (हितकाम - सत् નું વિ. - પું.દ્વિ.એ.વ.)

प्रीतिरसैः - સ્નેહના રસ વડે (प्रीतिरस - પું.તૃ.બ.વ.)

अभिरामम् - મનોહર [સજ્જનને] (अभिराम - सत्નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

मरणदशावशम् - મરણદશાના વશને (આધીનતાને) (मरणदशावश - પું.દ્વિ.એ.વ. उपगतवत् નું કર્મ)

उपगतवन्तम् - પામેલાને (उपगतवत् - उप+गम्(गच्छ्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો तवत्(क्तवतु) - सत् નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

रक्षति - રક્ષણ કરે છે (रक्ष् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

कोऽपि - કોઈપણ [સ્વજનવર્ગ] (किम् સર્વનામ પું.પ્ર.એ.વ. + अपि અવ્યય - स्वजनजन માટે વપરાયેલ)

सन्तम् - સજ્જનને (अस् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) પું.દ્વિ.એ.વ.)

विधीयताम् - (તારા વડે) તે (શ્રી જિનધર્મ) કરાય (કરવા યોગ્ય છે) (वि+धा ગણ ૩ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ કર્મણિ ત્રી.પુ.એ.વ.)

श्रीजिनधर्मः - શ્રી જિનધર્મ, જિનોક્ત ધર્મ (श्रीजिनधर्म - પું.પ્ર.એ.વ.)

शरणम् - શરણ - (शरण श्रीजिनधर्म નું વિ. (નપું.માં) નપું.પ્ર.એ.વ.)

अनुसन्धीयताम् - (તારા વડે) અનુસંધાન કરવા યોગ્ય છે. (अनु+सम्+धा - ગણ ૩ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ કર્મણિ ત્રી.પુ.એ.વ.)

शुचितरचरणस्मरणम् - અત્યંત પવિત્ર ચારિત્રનું (પદપંકજનું) સ્મરણ (शुचितर-चरणस्मरण નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- કોઈપણ સ્વજનવર્ગ ઘણા પ્રકારે (પોતાનું = સ્વજનવર્ગનું)

હિત ઇચ્છનાર, પ્રીતિના રસોથી મનોહર એવા મરણદશાની પરવશતાને પામેલ સજ્જનને રક્ષી શકતો નથી. રે ! હે વિનય ! (મોક્ષાભિલાષી આત્મા !) (તારા વડે) શ્રી જિનધર્મ શરણ કરાય. (કરવા યોગ્ય છે.) અરે ! (તારા વડે) અત્યંત પવિત્ર એવા (જિનેશ્વર ભગવંતોના) ચારિત્રનું (પાદયુગ્મનું) સ્મરણ કરાય. (કરવા યોગ્ય છે.)

ખંડાન્વય :- न रक्षति ।

कम् न रक्षति ? .... सन्तम् न रक्षति ।
कथम्भूतम् सन्तम् ? .... उपगतवन्तम् सन्तम् ।
कम् उपगतवन्तम् ? .... मरणदशावशम् ।
पुनः कथम्भूतम् सन्तम् ? .... अभिरामम् ।
कैः अभिरामम् ? .... प्रीतिरसैः ।
पुनः कथम्भूतम् सन्तम् ? .... हितकामम् ।
कथम् हितकामम् ? .... बहुधा ।
कः न रक्षति ? .... कोऽपि ।
कोऽपि कः न रक्षति ? .... स्वजनजनः ।

विधीयताम् ।

किम् विधीयताम् ? .... शरणम् विधीयताम् ।
कः शरणम् विधीयताम् ? .... श्रीजिनधर्मः ।
किम् सम्बोधने ? .... विनय !
कथम् ? .... रे !

अनुसन्धीयताम् ।

किम् अनुसन्धीयताम् ? .... शुचितरचरणस्मरणम् ।
कथम् ? .... रे !

સમાસ :-

- स्वस्य जनः इति स्वजनः । (ष.त.)
  स्वजनः एव जनः इति **स्वजनजनः** । (અ.પૂ.ક.)
- हितस्य कामः यस्य सः इति **हितकामः** । (વ્ય.બ.) तम् ।
  અથવા हितम् काम्यति इति **हितकामः** । (ઉ.ત.) तम् ।
- प्रीतेः रसाः इति **प्रीतिरसाः** । (ष.त.) तैः ।
- मरणस्य दशा इति मरणदशा । (ष.त.)

मरणदशायाः वशम् इति **मरणदशावशम्**। (ष.त.) तद्।

- जिनानाम् धर्मः इति जिनधर्मः। (ष.त.)
  श्रिया युक्तः इति श्रीयुक्तः। (तृ.त.)
  श्रीयुक्तः जिनधर्मः इति **श्रीजिनधर्मः**। (म.क.)
- द्वे इमे शुचिनी, इदम् अनयोः प्रकृष्टम् शुचि इति शुचितरम्। (तद्धितनो तरप्)
  शुचितरम् च तद् चरणम् च इति शुचितरचरणम्। (वि.पू.क.)
  शुचितरचरणस्य स्मरणम् इति **शुचितरचरणस्मरणम्**। (ष.त.) तद्।

[५]तुरगरथेभनरावृतिकलितं, [८]दधतं [७]बलम[६]स्खलितम्।
[१२]हरति [४]यमो [११]नरपति[९]मपि [१०]दीनं, [१]मैनिक [३]इव [२]लघुमीनम् ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

तुरगरथेभनरावृतिकलितम् - અશ્વો, રથો, હાથીઓ, પુરુષો (પાયદળ)ના આવરણથી યુક્ત [રાજાને] (तुरगरथेभनरावृतिकलित-नरपतिનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

दधतम् - ધારણ કરતા [રાજાને] (धा ગણ ૩ ઉભયપદી + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - नरपति નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

बलम् - બળને (बल નપું.દ્વિ.એ.વ. - दधत् નું કર્મ)

अस्खलितम् - અસ્ખલિત[બળને] (अस्खलित - बलનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

हरति - હરે છે (हृ ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

यमः - યમરાજા (यम પું.પ્ર.એ.વ.)

नरपतिम् - રાજાને (नरपति પું.દ્વિ.એ.વ.)

दीनम् - દીન [રાજાને] (दीन - नरपतिનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

मैनिकः - મત્સ્યને ખાનાર (કિલકિલ પક્ષી અથવા મોટો મત્સ્ય) (मैनिक-मीनान् भक्षयति इति मैनिकः (તદ્ધિતનો) પું.પ્ર.એ.વ.)

लघुमीनम् - નાની માછલીને (लघुमीन પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- મોટો મત્સ્ય નાના માછલાને જેમ (હણે છે) તેમ યમરાજા અશ્વો, રથો, હાથી, પાયદળના આવરણથી યુક્ત, અસ્ખલિત બળને ધારણ કરતો હોવા છતાં પણ દીન(થયેલા) રાજાને હણે છે.

ખંડાન્વયઃ - हरति।

कम् हरति ? .... नरपतिम्।

कथम्भूतम् नरपतिम् ? .... दीनम्।

किम् कुर्वन्तम् अपि दीनम् नरपतिम् ? .... दधतम् अपि।
किम् दधतम् ? .... बलम् ।
कथम्भूतम् बलम् ? .... अस्खलितम् बलम् ।
पुनः कथम्भूतम् नरपतिम् ? .... तुरगरथेभनरावृतिकलितम् ।
कः हरति ? .... यमः हरति ।
कम् इव हरति ? .... लघुमीनम् इव हरति ।
कः इव हरति ? .... मैनिकः ।

સમાસ :-

- तुरगाः च रथाः च इभाः च नराः च इति तुरगरथेभनराः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  तुरगरथेभनराणाम् आवृतिः इति तुरगरथेभनरावृतिः । (ષ.ત.)
  तुरगरथेभनरावृत्या कलितः इति **तुरगरथेभनरावृतिकलितः** । (તૃ.ત.) तम् ।
- नराणाम् पतिः इति **नरपतिः** । (ષ.ત.) तम् ।
- लघुः च असौ मीनः च इति **लघुमीनः** । (વિ.પૂ.ક.) तम् ।

प्रविशति[४] वज्रमये[२] यदि[१] सदने[३], तृणम्[७]अथ[५] घटयति[८] वदने[६] ।
तदपि[९] न[१२] मुञ्चति[१३] हतसमवर्ती[११], निर्दयपौरुषनर्ती[१०] ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

प्रविशति - પ્રવેશ કરે છે (प्र + विश् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

वज्रमये - વજ્રમય, વજ્રરત્નના બનેલા, વજ્ર જેવા (ઘરમાં) (वज्रमय - वज्रस्य विकारः इति वज्र+मयट्[A] (તદ્ધિતનો) वज्रमयम् - સદનનું વિ. નપું. સ. એ.વ.)

अथ - હવે, (અહીં) અથવા (અવ્યય)

घटयति - ગ્રહણ કરે છે. (घट् ગણ ૧૦ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

वदने - મુખમાં (वदन નપું.સ.એ.વ.)

मुञ्चति - છોડે છે (मुच् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

हतसमवर्ती - [B](સર્વને) હણવામાં સમાન પરિણામવાળો [યમરાજા] (हतसमवर्तिन् - પું.પ્ર.એ.વ.)

निर्दयपौरुषनर्ती - નિર્દય પરાક્રમો કરવા વડે નાચતો [યમરાજા] (निर्दयपौरुषनर्तिन् -

---

A. સિ.હે.શ. ૬-૨-૪૬થી ભક્ષ્ય અને આચ્છાદન સિવાયના અર્થવાળા ષષ્ઠયંત નામને વિકાર અર્થમાં मयट् પ્રત્યય થાય છે.

B. ટીકા મુજબ (જ્ઞાનીઓ વડે) हत = તિરસ્કાર કરાયેલ (અને) ગુણી અગુણી બાલવૃદ્ધ દેવ નરક પશુ મનુષ્યાદિને વિશે નિર્દયપણે તુલ્યરૂપે પ્રવૃત્તિ કરનાર.

हतसमवर्तिन् नुं वि. पुं.प्र.એ.व.)

અર્થ :- જો (કોઈ) વજ્રમય મકાનમાં પ્રવેશ કરે અથવા મુખમાં તણખલું ગ્રહણ કરે તો પણ નિર્દય પરાક્રમો કરવા વડે નાચતો (અને) (બધાને) હણવામાં સમાન પરિણામવાળો યમરાજ (તે જીવને) છોડતો નથી.

ખંડાનવ્ય :- प्रविशति ।

कस्मिन् प्रविशति ? .... सदने प्रविशति ।
कथम्भूते सदने ? .... वज्रमये सदने ।
कथम् ? .... यदि ।
घटयति ।
किम् घटयति ? .... तृणम् घटयति ।
कस्मिन् घटयति ? .... वदने घटयति ।
कथम् ? .... अथ ।
न मुञ्चति ।
कः न मुञ्चति ? .... हतसमवर्ती न मुञ्चति ।
कथम्भूतः हतसमवर्ती ? .... निर्दयपौरुषनर्ती हतसमवर्ती ।
कथमपि ? .... तदपि ।

સમાસ :-

- निर्गता दया येभ्यः तानि इति निर्दयानि । (પ્રાદિ બ.)
  निर्दयानि च अमूनि पौरुषाणि च इति निर्दयपौरुषाणि । (વિ.પૂ.ક.)
  निर्दयपौरुषैः नर्तितुम् शीलम् अस्य इति **निर्दयपौरुषनर्ती** । (ઉ.ત. नृत् + णिन् સમાસાંત)
- समम् वर्तितुम् शीलम् अस्य इति समवर्ती । (ઉ.ત. वृत् + णिन् સમાસાંત)
  हतेषु समवर्ती इति **हतसमवर्ती** । (સ.ત.)

[२]विद्यामन्त्रमहौषधिसेवां, [३]सृजतु [१]वशीकृतदेवाम् ।
[६]रसतु [५]रसायनम्[४]उपचयकरणं, [७]तदपि [९]न [१०]मुञ्चति [८]मरणम् ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

विद्यामन्त्रमहौषधिसेवाम् - વિદ્યા, મંત્ર, મહાઔષધિઓની સેવાને (સેવનને) (विद्यामन्त्रमहौषधिसेवा સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

सृजतु - સર્જન કરો (सृज् ગણ ૬ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

वशीकृतदेवाम् - વશ કરાયા છે દેવો જેના વડે (દેવને વશ કરે એવા) [વિદ્યા, મંત્ર મહૌષધિઓના સેવનને] (वशीकृतदेव + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - वशीकृतदेवा - विद्यामन्त्रमहौषधिसेवा નું વિ. સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

रसतु - આરોગો, આહાર કરો (रस् ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

रसायनम् - રસાયણ (रसायन પું.દ્વિ.એ.વ.)

उपचयकरणम् - પુષ્ટિને કરનાર [રસાયણ] (उपचयकरण - रसायनનું વિ.નપું.-દ્વિ.એ.વ.)

मुञ्चति - મૂકે છે, છોડે છે (मुच् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

मरणम् - મૃત્યુ (मृ ગણ ૬ પરસ્મૈ. + अन(अनट्) નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- દેવોને વશ કરનાર વિદ્યા, મંત્ર અને મહાઔષધિઓનું સેવન કરો (કે) પુષ્ટિકારક રસાયણ આરોગો તો પણ મૃત્યુ (પ્રાણીને) છોડતું નથી.

ખંડાન્વય :-

सृजतु ।
काम् सृजतु ? .... विद्यामन्त्रमहौषधिसेवाम् ।
कथम्भूताम् विद्यामन्त्रमहौषधिसेवाम् ? .... वशीकृतदेवाम् ।
रसतु ।
किम् रसतु ? .... रसायनम् रसतु ।
कथम्भूतम् रसायनम् ? .... उपचयकरणम् रसायनम् ।
न मुञ्चति ।
किम् न मुञ्चति ? .... मरणम् न मुञ्चति ।
कथमपि न मुञ्चति ? .... तदपि ।

સમાસ :-

- महत्यः च ता अमूः औषधयः च इति महौषधयः । (વિ.પૂ.ક.)
  विद्याः च मन्त्राः च महौषधयः च इति विद्यामन्त्रमहौषधयः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  विद्यामन्त्रमहौषधीनाम् सेवा इति **विद्यामन्त्रमहौषधिसेवा** । (ષ.ત.) ताम् ।
- अवशाः वशाः कृताः इति वशीकृताः । (च्वि પ્રત્યય)
  वशीकृताः देवाः यया सा इति **वशीकृतदेवा** । (સ.બ.) ताम् ।
- उपचिनोति इति उपचयम् । (उप+चि + કૃદંતનો अल्)
  करोति इति करणम् । (कृ + अन[A])
  उपचयस्य करणम् इति **उपचयकरणम्** । (ષ.ત.) तद् ।

A. (કર્તા અર્થમાં સિ.હે.શ. ૫-૧-૫૨)

वपुषि[1] चिरं[3] निरुणद्धि[4] समीरं[2], पतति[6] जलधिपरतीरम्[5] ।
शिरसि[8] गिरेरधिरोहति[7,10] तरसा[9], तदपि[11] स[12] जीर्यति[14] जरसा[13] ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

वपुषि - શરીરમાં (वपुस् - નપું.સ.એ.વ.)
निरुणद्धि - રુંધે છે (नि+रुध् ગણ ૭ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
जलधिपरतीरम् - સમુદ્રને સામે કાંઠે (जलधिपरतीर નપું.દ્વિ.એ.વ.)
शिरसि - શિખર ઉપર, મસ્તક ઉપર (शिरस् - નપું.સ.એ.વ.)
गिरेः - પર્વતના (गिरि પું.ષ.એ.વ.)
अधिरोहति - ચડે છે (अधि+रुह् ગણ ૧ પરસ્મૈ.વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
तरसा - જલ્દી (અવ્યય) (अधि+रुह् નું ક્રિયાવિ.)
जीर्यति - જર્જરિત થાય છે (जृ ગણ ૪ પરસ્મૈ.વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
जरसा - વૃદ્ધાવસ્થા વડે (जरस् સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

અર્થ :- (કોઈ પ્રાણી) શરીરમાં પવનને (પ્રાણને) લાંબોકાળ સુધી રુંધે, (અથવા) સમુદ્રના સામા કાંઠે પડે (ત્યાં જઈને રહે), (અથવા) પર્વતના શિખર પર શીઘ્રપણે ચડે તો પણ તે (જીવ) વૃદ્ધાવસ્થાથી જર્જરિત થાય છે.

ખંડાન્વય :-

निरुणद्धि ।
कथम् निरुणद्धि ? .... चिरम् निरुणद्धि ।
कम् निरुणद्धि ? .... समीरम् ।
कस्मिन् निरुणद्धि ? .... वपुषि ।
पतति ।
कम् पतति ? .... जलधिपरतीरम् ।
अधिरोहति ।
कथम् अधिरोहति ? .... तरसा ।
कस्मिन् अधिरोहति ? .... शिरसि ।
कस्य ? .... गिरेः ।
जीर्यति ।
केन जीर्यति ? .... जरसा जीर्यति ।
कः जीर्यति ? .... सः जीर्यति ।
कथम् ? .... तदपि ।

સમાસ :-

- परम् च अदः तीरम् च इति परतीरम् । (વિ.પૂ.ક.)
  जलधेः परतीरम् इति **जलधिपरतीरम्** । (ષ.ત.) तद् ।

सृजतीमसितशिरोरुहललितं, मनुजशिरः सितपलितम् ।
को विदधानां भूघनमरसं, प्रभवति रोद्धुं जरसम् ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

सृजतीम् - સર્જન કરતી [વૃદ્ધાવસ્થા] (सृज् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ. अत्(शतृ) + સ્ત્રી.નો ई(ङी) - सृजती-जरस् નું વિ.સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

असितशिरोरुहललितम् - કાળા વાળથી મનોહર [મનુષ્યનું મસ્તક] (असितशिरोरुह-ललित-मनुजशिरस् નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

मनुजशिरः - મનુષ્યના મસ્તકને (मनुजशिरस् નપું.દ્વિ.એ.વ.)

सितपलितम् - સફેદ પળિયાવાળા [મનુષ્યના મસ્તકને] (सितपलित-मनुजशिरस् નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विदधानाम् - કરતી [વૃદ્ધાવસ્થા] (विदधाना - वि+धा ગણ ૩ ઉભયપદી + કર્તરિ વ.કૃ.નો आन(आनश्) + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - जरस् નું વિ.સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

भूघनम् - શરીરને (भूघन પું.દ્વિ.એ.વ.)

अरसम् - રસરહિત [શરીરને] (अरस - भूघन નું વિ.પું.દ્વિ.એ.વ.)

प्रभवति - સમર્થ થાય છે (प्र+भू ગણ ૧ પરસ્મૈ.વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

रोद्धुम् - રુંધવાને માટે (रुध् + तुम् હે.કૃ. - અવ્યય)

जरसम् - વૃદ્ધાવસ્થાને (जरस् સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- કાળા કેશથી શોભતા મનુષ્યના મસ્તકને ધોળા પળિયાવાળું કરતી (અને) શરીરને રસરહિત કરતી વૃદ્ધાવસ્થાને રોકવાને કોણ સમર્થ થાય ? (કોઈ ન થાય.)

ખંડાન્વય :- प्रभवति ।

कः प्रभवति ? .... कः प्रभवति ।
किम् कर्तुम् कः प्रभवति ? .... रोद्धुम् ।
काम् रोद्धुम् ? .... जरसम् ।
किम् कुर्वाणाम् जरसम् ? .... विदधानाम् ।

कम् विदधानाम् ? .... भूघनम् ।
भूघनम् कीदृशम् विदधानाम् ? .... अरसम् ।
पुनः किम् कुर्वतीम् जरसम् ? .... सृजतीम् ।
किम् सृजतीम् ? .... मनुजशिरः सृजतीम् ।
कथम्भूतम् मनुजशिरः ? .... असितशिरोरुहललितम् ।
मनुजशिरः कीदृशम् सृजतीम् ? .... मनुजशिरः सितपलितम् ।

સમાસ :-

- न सितानि इति असितानि । (નઞ્ ત.)
  शिरसि रोहन्ति इति शिरोरुहाणि । (ઉ.ત.)
  असितानि च अमूनि शिरोरुहाणि च इति असितशिरोरुहाणि । (વિ.પૂ.ક.)
  असितशिरोरुहैः ललितम् इति **असितशिरोरुहललितम्** । (તૃ.ત.) तद् ।
- मनोः जातः इति मनुजः । (ઉ.ત.)
  मनुजस्य शिरः इति **मनुजशिरः** । (ષ.ત.) तद् ।
- सितानि पलितानि यस्मिन् तद् इति **सितपलितम्** । (સ.બ.) तद् ।
- भुवः घनः इति **भूघनः** । (ષ.ત.) तम् ।

३ २ १ ५ ७ ४ ६
उद्यत उग्ररुजा जनकायः, कः स्यात्तत्र सहायः ?
८ ११ ९ १० १५ १२ १४ १३
एकोऽनुभवति विधुरुपरागं, विभजति कोऽपि न भागम् ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

उद्यतः - વ્યાપ્ત [મનુષ્યની કાયા] (उद्यत - उद्+यम् + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त)- जनकाय નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

उग्ररुजा - ઉગ્ર રોગ વડે, ભયંકર રોગથી (उग्ररुज् - સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

जनकायः - મનુષ્યની કાયા (जनकाय પું.પ્ર.એ.વ.)

स्यात् - થાય, હોય (अस् ગણ ૨ વિધ્યર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

सहायः - સહાય (सहाय પું.પ્ર.એ.વ.)

अनुभवति - અનુભવે છે (अनु + भू વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

विधुः - ચંદ્ર (विधु પું.પ્ર.એ.વ.)

उपरागम् - રાહુ વડે ચંદ્રનું ગ્રહણ (અહીં) રાહુગ્રસનની પીડા (उपराग પું.દ્વિ.એ.વ.)

विभजति - વિભાગ કરે છે, પડાવી લે છે, ભજે છે (वि+भज् ગુણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

भागम् - ભાગને (भाग - પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- મનુષ્યની કાયા ઉગ્ર વ્યાધિ વડે વ્યાપ્ત થાય (ત્યારે) ત્યાં કોણ તેને સહાયરૂપ થાય ? (કોઈ ન થાય.) એકલો (માત્ર) ચંદ્ર (જ) ઉપરાગ(રાહુગ્રહણની પીડા)ને અનુભવે છે. (તેમાં) કોઈપણ ભાગ પડાવતું નથી.

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) स्यात् ।

क: स्यात् ? .... जनकाय: स्यात् ।

जनकाय: कीदृश: स्यात् ? .... जनकाय: उद्यत: स्यात् ।

केन उद्यत: स्यात् ? .... उग्ररुजा ।

स्यात् ।

क: स्यात् ? .... क: स्यात् ।

क: कीदृश: स्यात् ? .... क: सहाय: स्यात् ।

कुत्र ? .... तत्र ।

अनुभवति ।

कम् अनुभवति ? .... उपरागम् ।

क: अनुभवति ? .... एक: ।

एक: क: अनुभवति ? .... एक: विधु: ।

न विभजति ।

कम् न विभजति ? .... भागम् न विभजति ।

क: न विभजति ? .... कोऽपि न विभजति ।

સમાસ :-

- उग्र: च असौ रुक् च इति **उग्ररुक्** । (વિ.પૂ.ક.) तया ।
- जनस्य काय: इति **जनकाय:** । (ષ.ત.)

शरणमेकमनुसर चतुरङ्गं, परिहर ममतासङ्गम् ।
विनय ! रचय शिवसौख्यनिधानं, शान्तसुधारसपानम् ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

शरणम् - શરણને (शरण નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुसर - તું અનુસરણ કર. (अनु+सृ ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

चतुरङ्गम् - (અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, જિનકથિતધર્મરૂપ) ચાર અંગવાળા [શરણને] (चतुरङ्ग - शरणનું વિ.નપું.દ્વિ.એ.વ.)

परिहर - ત્યાગ કર (परि+हृ ગણ ૧ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

ममतासङ्गम् - મમતાના સંગને (ममतासङ्ग પું.દ્વિ.એ.વ.)

रचय - તું કર, રચના કર. (रच् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

शिवसौख्यनिधानम् - મોક્ષસુખના નિધાન સમાન (शिवसौख्यनिधान - शान्तसुधारसपानનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- હે વિનય (આત્મા) ! (અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, કેવલીભાષિત ધર્મરૂપ) ચાર અંગવાળા અદ્વિતીય શરણને તું અનુસર (સ્વીકાર). મમતાના સંગનો ત્યાગ કર. મોક્ષસુખના ભંડારરૂપ શાંતસુધારસના પાનને તું કર. (તું બનાવ)

ખંડાન્વય :-

अनुसर।

किम् अनुसर ?.. शरणम् अनुसर।

कथम्भूतम् शरणम् ?.................................... चतुरङ्गम् शरणम्।

पुनः कथम्भूतम् शरणम् ?.. एकम् शरणम्।

किम् सम्बोधने ?... विनय !

परिहर।

कम् परिहर ?.................................. ममतासङ्गम् परिहर।

रचय।

किम् रचय ?............................शान्तसुधारसपानम् रचय।

कथम्भूतम् शान्तसुधारसपानम् ?................................. शिवसौख्यनिधानम्।

સમાસ :-

- चत्वारि अङ्गानि यस्य तद् इति **चतुरङ्गम्**। (સ.બ.) तद्।
- ममतायाः सङ्गः इति **ममतासङ्गः**। (ષ.ત.) तम्।
- सुखस्य भावः इति सौख्यम्। (तद्धित)
  शिवस्य सौख्यम् इति शिवसौख्यम्। (ષ.ત.)
  शिवसौख्यस्य निधानम् इति शिवसौख्यनिधानम्। (ષ.ત.)
  तद् इति **शिवसौख्यनिधानम्**।
- सुधायाः रसः इति सुधारसः। (ષ.ત.)
  शान्तः एव सुधारसः इति शान्तसुधारसः। (અ.પૂ.ક.)
  शान्तसुधारसस्य पानम् इति **शान्तसुधारसपानम्**। (ષ.ત.) तद्।

॥ संसारभावना ॥

[१]इतो [५]लोभः [६]क्षोभं [७]जनयति [२]दुरन्तो [३]दव [४]इवो-
[८]ल्लसल्ला[A]भाम्भोभिः [१०]कथमपि [११]न [१२]शक्यः [९]शमयितुम् ।
[१३]इतस्[१८]तृष्णा[१७]क्षाणां [१९]तुदति [१४]मृग[१५]तृष्णेव [१६]विफला,
[२३]कथं [२२]स्वस्थैः [२४]स्थेयं [२०]विविधभयभीमे [२१]भववने ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

इतस् - આ બાજુ (અવ્યય - इदम् + तस्)

लोभः - લોભ (लोभ પું.પ્ર.એ.વ.)

क्षोभम् - ક્ષોભને (સંતાપને) (क्षोभ પું.દ્વિ.એ.વ.)

जनयति - ઉત્પન્ન કરે છે (जन्(जा) ગણ ૪ આત્મને. + પ્રેરકનો णि(णिग्) વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

दुरन्तः - ખૂબ કષ્ટથી જેનો અંત આવે તેવો દુષ્ટ અંતવાળો [લોભ] (दुरन्त-लोभनुं વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

दवः - દાવાનલ (दव - પું.પ્ર.એ.વ.)

उल्लसल्लाभाम्भोभिः - વૃદ્ધિ પામતા (ઉછળતા) લાભરૂપી પાણી વડે (उल्लसल्लाभाम्भस् નપું.તૃ.બ.વ.)

शक्यः - શક્ય (शक्य - शक् ગણ ૫ પરસ્મૈ. + य (કર્મણિ વિધ્યર્થ કૃદંત) પું.પ્ર.એ.વ.)

शमयितुम् - શાંત કરવા માટે (शम्(शाम्) ગણ ૪ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) + હે.કૃ.નો तुम् - અવ્યય)

तृष्णा - તૃષ્ણા (तृष्णा સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

अक्षाणाम् - ઇન્દ્રિયોની (अक्ष પું.ષ.બ.વ.)

तुदति - પીડે છે. (तुद् ગણ ૬ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

मृगतृष्णा - મૃગતૃષ્ણા, ઝાંઝવાના નીર (मृगतृष्णा સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

विफला - નિષ્ફળ [તૃષ્ણા] (विफला - तृष्णानुं વિ. - विफल + आ(आप्) સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

A. પાઠાંતર "उल्लसल्लाँभाम्भोभिः" છે. ल् પર છતાં પદને અંતે રહેલા त વર્ગને ઠેકાણે ल् થાય છે, પણ न् ને ઠેકાણે અનુનાસિક लँ थाय છે.

स्वस्थैः - સ્વસ્થ જીવો વડે (स्वस्थ - જીવોનું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

स्थेयम् - રહેવા યોગ્ય છે. (स्थेय - स्था(तिष्ठ) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + ભાવે વિધ્યર્થ કૃદંતનો य - નપું.એ.વ.)

विविधभयभीमे - વિવિધ ભયોથી ભયંકર [ભવવનમાં] (विविधभयभीम - भववनનું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

भववने - સંસારરૂપી જંગલમાં (भववन નપું.સ.એ.વ.)

અર્થ :- આ બાજુ દુઃખેથી અંત આવે એવો દાવાનલ જેવો લોભ ક્ષોભને પેદા કરે છે. ઉછળતા લાભ રૂપી પાણી વડે (તે લોભ) શાંત કરવાને માટે કોઈપણ પ્રકારે શક્તિમાન થવાતું નથી. આ બાજુ મૃગતૃષ્ણા જેવી નિષ્ફળ એવી ઇન્દ્રિયોની તૃષ્ણા (જીવોને) પીડે છે. વિવિધ ભયોથી ભયંકર એવા (આ) સંસારરૂપી જંગલમાં સ્વસ્થ (લોકો) વડે કેવી રીતે રહેવાય ?

ખંડાન્વય :-

जनयति ।

कम् जनयति ?.................................... क्षोभम् जनयति ।

कः जनयति ?.................................... लोभः जनयति ।

कः इव लोभः ?.................................... दवः इव लोभः ।

कथम्भूतः लोभः ?.. दुरन्तः लोभः ।

कुतः ?... इतः ।

(અધ્યાહારથી) न (अस्ति) ।

कः न अस्ति ?.................................... शक्यः न अस्ति ।

कथम् शक्यः न अस्ति ?........................ कथमपि शक्यः न अस्ति ।

किम् कारयितुम् शक्यः न अस्ति ?...................... शमयितुम् शक्यः न अस्ति ।

कैः शमयितुम् शक्यः न अस्ति ?................................ उल्लसल्लाभाम्भोभिः ।

तुददि ।

का तुददि ?... तृष्णा ।

केषाम् तृष्णा ?.................................... अक्षाणाम् तृष्णा ।

कथम्भूता तृष्णा ?.. विफला ।

का इव विफला ?........................... मृगतृष्णा इव विफला ।

कुतः ?... इतः ।

स्थेयम् ।

कथम् ? .... कथम् स्थेयम् ।
कैः स्थेयम् ? .... स्वस्थैः ।
कस्मिन् स्थेयम् ? .... भववने ।
कथम्भूते भववने ? .... विविधभयभीमे ।

સમાસ :-

- दुःखेन अन्तः यस्य सः इति **दुरन्तः** । (પ્રાદિ બ.)
  (અથવા) दुष्टः अन्तः यस्य सः इति **दुरन्तः** । (પ્રાદિ બ.)
- लाभाः एव अम्भांसि इति लाभाम्भांसि । (અ.પૂ.ક.)
  उल्लसन्ति च अमूनि लाभाम्भांसि च इति **उल्लसल्लाभाम्भांसि** । (વિ.પૂ.ક.) तैः ।
- विगतम् फलम् यस्मात् सा इति **विफला** । (પ્રાદિ બ.)
- विविधानि च अमूनि भयानि च इति विविधभयानि । (વિ.પૂ.ક.)
  विविधभयैः भीमम् इति **विविधभयभीमम्** । (તૃ.ત.) तस्मिन् ।
- भवः एव वनम् इति **भववनम्** । (અ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।

[९]गलत्ये[७]का [८]चिन्ता [१३]भवति [१०]पुनर[१२]न्या [११]तदधिका,
[१]मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजसः ।
[२]विपद्गर्त्तावर्त्ते [३]झटिति [५]पतयालोः [४]प्रतिपदं,
[१७]न [६]जन्तोः [१४]संसारे [१८]भवति [१५]कथम[१६]प्यर्त्तिविरतिः ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

गलति - ગળે છે, દૂર થાય છે, ઓછી થાય છે (गल् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

एका - એક [ચિંતા] (एका - एक સર્વનામ + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - चिन्ता માટે વપરાયેલ સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

चिन्ता - ચિંતા (चिन्ता સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

अन्या - અન્ય [ચિંતા] (अन्या - अन्य સર્વનામ + સ્ત્રીલિંગનો आ(आप्) - चिन्ता માટે વપરાયેલ - સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

तदधिका - તેનાથી અધિક [ચિંતા] (तदधिका - चिन्तानुं વિ. - तदधिक + સ્ત્રીલિંગનો आ(आप्) - સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

मनोकाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजसः - મન, વચન, કાયાની ઇચ્છા, વિકારો, રાગ અને દ્વેષથી પ્રાપ્ત કરેલ છે (કર્મરૂપી) રજ જેણે એવા [જીવની]

(मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजस् - जन्तुनुं वि. पुं.ष.એ.વ.)

विपद्गर्त्तावर्त्ते - આપત્તિરૂપી ખાડાના વમળમાં (આવર્ત્તમાં) (विपद्गर्त्तावर्त्त पुं.स. એ.વ.)

झटिति - જલ્દીથી (અવ્યય)

पतयालोः - પડવાના સ્વભાવવાળા [જીવ]ની (पतयालु - पत् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. + णि(णिग्) - पति + आलु[A] શીલ અર્થમાં - जन्तु નું વિ. પું.ષ.એ.વ.)

प्रतिपदम् - પગલે પગલે (प्रतिपदम् - અ.સ. - पतयालु નું ક્રિયા વિ.)

जन्तोः - પ્રાણીની, જીવની (जन्तु પું.ષ.એ.વ.)

संसारे - સંસારમાં (संसार પું.સ.એ.વ.)

अर्त्तिविरतिः - પીડાનો વિરામ, ઉદ્વેગનો ઉચ્છેદ (अर्त्तिविरति સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- મન, વચન અને કાયાની અભિલાષા, વિકાર, રાગ અને દ્વેષ વડે કર્મરજ પ્રાપ્ત કરનાર (અને) વિપત્તિઓરૂપી ખાડાના વમળમાં શીઘ્રપણે પગલે પગલે પડવાના સ્વભાવવાળા પ્રાણીની એક ચિંતા દૂર થાય ત્યાં વળી તેનાથી અધિક બીજી (ચિંતા) થાય છે. સંસારમાં કોઈપણ પ્રકારે પીડાનો વિરામ (ઉદ્વેગનો વિચ્છેદ) થતો નથી.

ખંડાન્વય :- गलति ।

का गलति ? .... एका गलति ।

एका का गलति ? .... एका चिन्ता गलति ।

कस्य चिन्ता ? .... जन्तोः चिन्ता ।

कथम्भूतस्य जन्तोः ? .... पतयालोः जन्तोः ।

कथम् पतयालोः ? .... प्रतिपदम् ।

कथम् पतयालोः ? .... झटिति पतयालोः ।

कस्मिन् पतयालोः ? .... विपद्गर्त्तावर्त्ते पतयालोः ।

पुनः कथम्भूतस्य जन्तोः ? .... मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजसः ।

भवति ।

का भवति ? .... अन्या भवति ।

कथम्भूता अन्या ? .... तदधिका अन्या ।

कथम् ? .... पुनः ।

न भवति ।

A. (સિ.હે.શ. સૂત્ર ૫-૨-૩૭થી)

का न भवति ? .... अर्त्तिविरतिः ।
कथम् न भवति ? .... कथमपि न भवति ।
कस्मिन् ? .... संसारे ।

સમાસ :-

- तस्मात् अधिका इति **तदधिका** । (પં.ત.)
- मनः च वाक् च कायः च इति मनोवाक्कायाः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  मनोवाक्कायानाम् ईहा इति मनोवाक्कायेहा । (ષ.ત.)
  मनोवाक्कायेहा च विकृतिः च रतिः च रोषः च एतेषाम् समाहारः इति मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषम् । (સમાહાર દ્વન્દ્વ)
  मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात् आत्तम् इति मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तम् । (પં.ત.)
  मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तम् रजः येन सः इति **मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजाः** । (સ.બ.) तस्य ।
- विपद् एव गर्त्तः इति विपद्गर्त्तः । (અ.પૂ.ક.)
  विपद्गर्त्तस्य आवर्त्तः इति **विपद्गर्त्तावर्त्तः** । (ષ.ત.) तस्मिन् ।
- पदम् पदम् इति **प्रतिपदम्** । (અવ્યયીભાવ)
- अर्त्तेः विरतिः इति **अर्त्तिविरतिः** । (ષ.ત.)

सहित्वा सन्तापानशुचिजननीकुक्षिकुहरे,
ततो जन्म प्राप्य प्रचुरतरकष्टक्रमहतः ।
सुखाभासैर्यावत् स्पृशति कथमप्यर्त्तिविरतिं,
जरा तावत्कायं कवलयति मृत्योः सहचरी ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

सहित्वा - સહન કરીને (सह् ધાતુ ગણ ૧ આત્મને. સં.ભૂ.કૃ.નો त्वा(क्त्वा))
सन्तापान् - સંતાપોને, ક્લેશોને (सन्ताप પું.દ્વિ.બ.વ.)
अशुचिजननीकुक्षिकुहरे - માતાની કુક્ષિરૂપી અપવિત્ર ગુફામાં (अशुचिजननीकुक्षिकुहर - પું.સ.એ.વ.)
जन्म - જન્મને (जन्मन् નપું. દ્વિ.એ.વ.)
प्राप्य - પ્રાપ્ત કરીને (प्र + आप् ગણ ૫ પરસ્મૈ. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा) નો य(यप्) - અવ્યય)

प्रचुरतरकष्टक्रमहतः - અતિપ્રચુર સંકટોથી ક્રમે ક્રમે હણાયેલો (જીવ) (प्रचुरतर-कष्टक्रमहत - जीव માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)

सुखाभासैः - સુખના આભાસો વડે, કલ્પિત સુખો વડે (सुखाभास પું.તૃ.બ.વ.)

यावत् - જ્યાં સુધી (અવ્યય)

स्पृशति - સ્પર્શે છે (स्पृश् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા. ત્રી.પુ.એ.વ.)

अर्त्तिविरतिम् - પીડાના વિરામને (अर्त्तिविरति સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

जरा - ઘડપણ (जरा સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

तावत् - ત્યાં સુધી (અવ્યય)

कायम् - કાયાને (काय પું.દ્વિ.એ.વ.)

कवलयति - કોળિયો કરે છે (कवलम् करोति इति कवल + નામધાતુનો णि(णिच्) कवलि નામધાતુ વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

मृत्योः - મૃત્યુની (मृत्यु નપું.ષ.એ.વ.)

सहचरी - બહેનપણી, સખી (सहचरी - जरा નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- માતાની કુક્ષિરૂપી અપવિત્ર ગુફામાં સંતાપોને સહન કરીને ત્યાંથી જન્મ પ્રાપ્ત કરીને અતિઘણા કષ્ટો વડે ક્રમથી (અનુક્રમે) હણાયેલો છતો જેટલામાં કલ્પિત સુખો વડે કોઈપણ રીતે સંતાપના વિરામને સ્પર્શે છે તેટલામાં (તો) મૃત્યુની સખી એવી જરા (તેની) કાયાને કોળિયો કરી જાય છે.

ખંડાન્વય :-

कवलयति ।

कम् कवलयति ? .... कायम् ।

का कवलयति ? .... जरा कवलयति ।

कथम्भूता जरा ? .... सहचरी ।

कस्य सहचरी ? .... मृत्योः सहचरी ।

कथम् ? .... तावत् ।

स्पृशति ।

काम् स्पृशति ? .... अर्त्तिविरतिम् ।

कथम् स्पृशति ? .... कथमपि स्पृशति ।

कैः स्पृशति ? .... सुखाभासैः ।

कथम् ? .... यावत् ।

कीदृशः सन् स्पृशति ? .... प्रचुरतरकष्टक्रमहतः ।

किम् प्रकृत्य ? .... प्राप्य ।
किम् प्राप्य ? .... जन्म ।
कुतः ? .... ततः ।
किम् कृत्वा ? .... सहित्वा ।
कान् सहित्वा ? .... सन्तापान् सहित्वा ।
कस्मिन् सहित्वा ? .... अशुचिजननीकुक्षिकुहरे ।

સમાસ :-

- न शुचिः इति अशुचिः । (નञ् त.)
  जनन्याः कुक्षिः इति जननीकुक्षिः । (ष.त.)
  जननीकुक्षिः एव कुहरः इति जननीकुक्षिकुहरः । (અ.પૂ.ક.)
  अशुचिः च असौ जननीकुक्षिकुहरः च इति **अशुचिजननीकुक्षिकुहरः** । (वि.પૂ.ક.) तस्मिन् ।
- द्वे इमे प्रचुरे, इदम् अनयोः प्रकृष्टम् प्रचुरम् इति प्रचुरतरम् । (तद्धितनो तर(तरप्) પ્રત્યય)
  प्रचुरतराणि च अमूनि कष्टानि च इति प्रचुरतरकष्टानि । (वि.પૂ.ક.)
  प्रचुरतरकष्टानाम् क्रमः इति प्रचुरतरकष्टक्रमः । (ष.त.)
  प्रचुरतरकष्टक्रमेण हतः इति **प्रचुरतरकष्टक्रमहतः** । (तृ.त.)
- सुखानि इव आभासन्ते इति **सुखाभासाः** । (ઉ.त.) तैः ।
- अर्त्तेः विरतिः इति **अर्त्तिविरतिः** । (पं.त.) ताम् ।
- सह चरति इति **सहचरी** । (ઉ.त.)

[११]विभ्रान्तचित्तो [१]बत [१२]बम्भ्रमीति, [४ ५]पक्षीव [६]रुद्धस्[३]तनुपञ्जरे[२]ऽङ्गी ।
[८]नुन्नो [९]नियत्याऽतनुकर्मतन्तुसन्दानितः [१०]सन्निहितान्तकौतुः ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

विभ्रान्तचित्तः - વિહ્વલચિત્તવાળો [જીવ] (विभ्रान्तचित्त - अङ्गिन् નું વિ. - પું.પ્ર. એ.વ.)

बम्भ्रमीति - કુટિલ રીતે ભ્રમણ કરે છે. ([A]कुटिलम् भ्रमति इति यङ् લુબન્ત - વ.કા.

A. [भ्रम + यङ्	સિ.હે.શ. - ૩-૪-૧૧	भ्रभ्रम् + यङ्	સિ.હે.શ. - ૪-૧-૩
भ्रभ्रम् + यङ्	સિ.હે.શ. - ૪-૧-૪૪	बभ्रम् + यङ्	સિ.હે.શ. - ૪-૧-૪૨
बम्भ्रम् + यङ्	સિ.હે.શ. - ૪-૧-૫૧	बम्भ्रम्	સિ.હે.શ. - ૩-૪-૧૪
बम्भ्रम् + ति	સિ.હે.શ. - ૩-૩-૬	बम्भ्रम् + ई + ति	સિ.હે.શ. - ૪-૩-૬૪
बम्भ्रमीति]			

ત્રી.પુ.એ.વ.)

पक्षी - પક્ષી (पक्षिन् - पक्षौ स्तः अस्य इति पक्ष + મત્વર્થીય इन् - પું.પ્ર.એ.વ.)

रुद्धः - રુંધાયેલ [પક્ષી અને જીવ] (रुद्ध - अङ्गिन् અને पक्षिन् નું વિ. પું.પ્ર. એ.વ.)

तनुपञ्जरे - શરીરરૂપી પાંજરામાં (तनुपञ्जर નપું.સ.એ.વ.)

अङ्गी - સંસારી જીવ (अङ्गिन् - अङ्गानि सन्ति अस्य इति अङ्ग + મત્વર્થીય इन् પ્રત્યય પું.પ્ર.એ.વ.)

नुन्नः - પ્રેરાયેલ [જીવ] (नुन्न - नुद् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - अङ्गिन् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

नियत्या - નિયતિ, ભવિતવ્યતા વડે (नियति સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

अतनुकर्मतन्तुसन्दानितः - ભારે (ઘણા) કર્મરૂપી દોરડાથી બંધાયેલ [જીવ] (अतनुकर्मतन्तुसन्दानित - अङ्गिन्નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

सन्निहितान्तकौतुः - યમરૂપી બિલાડો જેની પાસે છે એવો [જીવ] (सन्निहितान्तकौतु પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- ખેદની વાત છે કે સંસારી જીવ શરીરરૂપી પાંજરામાં પક્ષીની જેમ રુંધાયેલો, ભવિતવ્યતા વડે પ્રેરાયેલો, ભારે કર્મરૂપી દોરડીથી બંધાયેલો, યમરાજ રૂપી બિલાડો જેની નજીક છે એવો (અને તેના ભયથી) વિહ્વળ ચિત્તવાળો હોતે છતે કુટિલ રીતે ભ્રમણ કરે છે.

ખંડાન્વય :- बम्भ्रमीति ।

क: बम्भ्रमीति ? .... अङ्गी बम्भ्रमीति ।
कीदृशः अङ्गी ? .... विभ्रान्तचित्तः ।
पुनः कीदृशः अङ्गी ? .... सन्निहितान्तकौतुः ।
पुनः कीदृशः अङ्गी ? .... अतनुकर्मतन्तुसन्दानितः ।
पुनः कीदृशः अङ्गी ? .... नुन्नः ।
कया नुन्नः ? .... नियत्या नुन्नः ।
पुनः कथम्भूतः अङ्गी ? .... रुद्धः ।
क: इव रुद्धः ? .... पक्षी इव रुद्धः ।
कस्मिन् रुद्धः ? .... तनुपञ्जरे ।
कथम् ? .... बत ।

સમાસ :-

- विशेषेण भ्रान्तम् इति विभ्रान्तम् । (પ્રાદિ તત્પુરુષ)

विभ्रान्तम् चित्तम् यस्य सः इति **विभ्रान्तचित्तः** । (સ.બ.)

- तनुः एव पञ्जरम् इति **तनुपञ्जरम्** । (અ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।
- न तनूनि इति अतनूनि । (નञ् त.)
  अतनूनि च अमूनि कर्माणि च इति अतनुकर्माणि । (વિ.પૂ.ક.)
  अतनुकर्माणि एव तन्तवः इति अतनुकर्मतन्तवः । (અ.પૂ.ક.)
  सन्दानम् (દોરડું) सञ्जातम् अस्य इति सन्दानितः । (तद्धित)
  अतनुकर्मतन्तुभिः सन्दानितः इति **अतनुकर्मतन्तुसन्दानितः** । (તૃ.ત.)
- अन्तकः एव ओतुः (બિલાડો) इति अन्तकौतुः । (અ.પૂ.ક.)
  सन्निहितः अन्तकौतुः यस्य सः इति **सन्निहितान्तकौतुः** (સ.બ.)

[४]अनन्तान् [५]पुद्गलावर्त्ता[१]ननन्तानन्तरूपभृत् ।
[६]अनन्तशो [७]भ्रमत्ये[८]व [२]जीवो[३]ऽनादिभवार्णवे ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

अनन्तान् - અનંત [પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત] (अनन्त-पुद्गलावर्त्तनुं વિ. પું.દ્વિ.બ.વ.)
पुद्गलावर्त्तान् - પુદ્ગલ પરાવર્ત્તો (पुद्गलावर्त्त પું.દ્વિ.બ.વ.)
अनन्तानन्तरूपभृत् - અનંતાનંત રૂપ-દેહને ધારણ કરતો [જીવ] (अनन्तानन्तरूपभृत् - જીવનું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)
अनन्तशः - અનંતવાર (अनन्त + शस् - વાર અર્થમાં - અવ્યય - ક્રિયાવિ.)
अनादिभवार्णवे - અનાદિ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં (अनादिभवार्णव પું.સ.એ.વ.)

અર્થ :- અનંતાનંત દેહને ધારણ કરતો જીવ અનાદિ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં અનંત પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સુધી અનંતવાર ભમ્યા જ કરે છે.

ખંડાન્વય :- भ्रमति एव ।

कथम् भ्रमति एव ? .... अनन्तशस् भ्रमति एव ।
कान् भ्रमति ? .... पुद्गलावर्त्तान् ।
कियन्तः पुद्गलावर्त्तान् ? .... अनन्तान् ।
कस्मिन् भ्रमति ? .... अनादिभवार्णवे ।
कः भ्रमति ? .... जीवः ।
कथम्भूतः जीवः ? .... अनन्तानन्तरूपभृत् ।

સમાસ :-

- पुद्गलानाम् आवर्त्ताः इति **पुद्गलावर्त्ताः** । (ષ.ત.) तान् ।
- अनन्तकृत्वः अनन्तानि इति अनन्तानन्तानि । (સંખ્યાર્થ બહુવ્રીહિ)

अनन्तानन्तानि च अमूनि रूपाणि च इति अनन्तानन्तरूपाणि । (વિ.પૂ.ક.)

अनन्तानन्तरूपाणि बिभर्त्ति इति **अनन्तानन्तरूपभृत्** । (क्विप् પ્રત્યયાંત ઉ.ત.)

- भवः एव अर्णवः इति भवार्णवः । (અ.પૂ.ક.)

न विद्यते आदिः यस्य सः इति अनादिः । (નञ् બ.)

अनादिः च असौ भवार्णवः च इति **अनादिभवार्णवः** । (વિ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।

॥ गेयाष्टकम् ॥

कलय संसारमतिदारुणं, जन्ममरणादिभयभीत ! रे ! ।
मोहरिपुणेह सगलग्रहं, प्रतिपदं विपदमुपनीत ! रे ! ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

कलय - તું જાણ (कल् ગણ ૧૦ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

अतिदारुणम् - અત્યંત દારૂણ, અત્યંત ભયવાળા [સંસારને] (अतिदारुण - संसारનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

जन्ममरणादिभयभीत ! - હે જન્મ-મરણ આદિથી ભયભીત થયેલ [જીવ] ! (जन्म-मरणादिभयभीत - અધ્યાહાર એવા युष्मद्નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

मोहरिपुणा - મોહરૂપી શત્રુ વડે (मोहरिपु પું.તૃ.એ.વ.)

सगलग्रहम् - ગળેથી પકડીને (सगलग्रहम् અવ્યય)

विपदम् - વિપત્તિને (विपद् સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

उपनीत ! - નજીક લેવાયેલ [જીવ] ! (उप+नी ગણ ૧ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - અધ્યાહાર युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! જન્મ મરણ વગેરે ભયથી ત્રાસ પામેલ (જીવ) ! અરે ! અહીં (આ જગતમાં) મોહરૂપી શત્રુ વડે ગળે પકડીને પગલે પગલે આપત્તિની નજીક લવાયેલ ! (મૂઢ જીવ !) તું (આ) સંસારને અતિશય ભયાનક જાણ.

ખંડાન્વય :- कलय ।

कम् कलय ? .... संसारम् कलय ।

संसारम् कीदृशम् कलय ? .... संसारम् अतिदारुणम् कलय ।

किम् सम्बोधने ! ? .... उपनीत !

काम् उपनीत ? .... विपदम् उपनीत !

कथम् उपनीत ! ? .... प्रतिपदम् ।

पुनः कथम् उपनीत ! ? .... सगलग्रहम् ।

केन सगलग्रहम् ? .... मोहरिपुणा ।

कुत्र ? .... इह ।

कथम् ? .... रे !

સમાસ :-

- दारुणम् अतिक्रान्तः इति **अतिदारुणः** । (પ્રાદિ ત.) तम् ।
- जन्म च मरणम् च इति जन्ममरणे । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  जन्ममरणे आदौ येषाम् ते इति जन्ममरणादयः । (વ્ય.બ.)
  जन्ममरणादिभ्यः भयाः इति जन्ममरणादिभयाः । (પં.ત.)
  जन्ममरणादिभयैः भीतः इति **जन्ममरणादिभयभीतः** । (તૃ.ત.) तत्सम्बोधनम् ।
- मोहः एव रिपुः इति **मोहरिपुः** । (અ.પૂ.ક.) तेन ।
- पदे पदे इति **प्रतिपदम्** । (અવ્યયીભાવ)
- गलेन सह वर्तनं यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात् तथा इति सगलम् । (અવ્યયીભાવ)
  सगलम् गृहीत्वा इति **सगलग्रहम्** । (णम् પ્રત્યયાંત ઉ.ત.)

[११] स्वजनतनयादिपरिचयगुणै[१०]रिह [१२] मुधा [१३] बध्यसे [९] मूढ ! [१] रे !
[२] प्रतिपदं [३] नवनवै[४]रनुभवैः, [५] परिभवै[६]रसकृ[७]दुपगूढ ! [८] रे ! ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

स्वजनतनयादिपरिचयगुणैः:- સ્વજન, પુત્ર આદિના પરિચયરૂપી દોરડાઓ વડે (स्वजनतनयादिपरिचयगुण - પું.તૃ.બ.વ.)

बध्यसे - તું બંધાય છે (बन्ध् ગણ ૯ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

नवनवैः - નવા નવા [અનુભવો વડે] (नवनव - अनुभवનું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

अनुभवैः - અનુભવો વડે (अनुभव પું.તૃ.બ.વ.)

परिभवैः - પરાભવ વડે (परिभव પું.તૃ.બ.વ.)

उपगूढ ! - પીડા કરાયેલ (હે જીવ !) (उपगूढ - उप + गुह् ગણ ૧ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - અધ્યાહાર એવા युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! પગલે પગલે નવા નવા અનુભવો વડે (અને) પરિભવો વડે વારંવાર પીડા કરાયેલ (જીવ) ! અરે ! મૂર્ખ ! અહીં (સંસારમાં) સ્વજન અને પુત્રાદિના પરિચયરૂપી દોરડા વડે તું ફોગટ બંધાય છે.

ખંડાન્વય :-

बध्यसे ।

कथम् बध्यसे ? .... मुधा बध्यसे ।

कैः बध्यसे ? .... स्वजनतनयादिपरिचयगुणैः ।

कुत्र ? .... इह ।

किम् सम्बोधने ? .... मूढ !

कथम् ? .... रे !

कथम्भूत ! मूढ ! ? .... उपगूढ !

कथम् उपगूढ ! ? .... असकृत् ।

कैः उपगूढ ! ? .... परिभवैः ।

पुनः कैः उपगूढ ! ? .... अनुभवैः ।

कथम्भूतैः अनुभवैः ? .... नवनवैः ।

कथम् ? .... प्रतिपदम् ।

कथम् ? .... रे !

સમાસ :-

- स्वजनाः च तनयाः च इति स्वजनतनयाः । (ઇ. द्वन्द्व)
  स्वजनतनयाः आदौ येषाम् ते इति स्वजनतनयादयः । (વ્ય.બ.)
  स्वजनतनयादीनाम् परिचयाः इति स्वजनतनयादिपरिचयाः । (ष.त.)
  स्वजनतनयादिपरिचयाः एव गुणाः इति **स्वजनतनयादिपरिचयगुणाः** । (અ.પૂ.ક.) तैः ।
- नवाः च अमी नवाः च इति **नवनवाः** । (वि. ઉભયપદ ક.)
- एकः वारः इति सकृत् । (तद्धित)
  न सकृत् इति **असकृत्** । (नञ् त.)

[८]घटयसि [५]क्वचन [७]मद[६]मुन्नतेः, [३]क्वचि[२]दहो [४]हीनतादीन [१]रे ! ।
[१२]प्रतिभवं [१४]रूप[१३]मपरापरं, [१५]वहसि [९]बत [११]कर्मणाधीन ! [१०]रे ! ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

घटयसि – તું કરે છે. (घट् ગણ ૧૦ ઉભયપદી વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

क्वचन – ક્યાંક (અવ્યય)

मदम् – મદને (मद – પું.દ્વિ.એ.વ.)

उन्नतेः – ઉન્નતિનો (उन्नति – उद् + नम् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + ભાવ અર્થમાં ति (क्ति) સ્ત્રી.ષ.એ.વ.)

क्वचिद् - ક્યાંક (અવ્યય)

हीनतादीन ! - હીનતાથી દીન [હે જીવ] ! (हीनतादीन - અધ્યાહાર युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

प्रतिभवम् - દરેક ભવમાં (प्रतिभव - અવ્યયીભાવ સમાસ)

रूपम् - રૂપ (रूप નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अपरापरम् - અન્ય અન્ય, જુદા-જુદા (अपरापर નપું.દ્વિ.એ.વ.) (મનની પીડા અર્થમાં अपरम् શબ્દની વીપ્સા થઈ અને પૂર્વના શબ્દની સ્યાદિનો લોપ - *अपरापरम्)*

वहसि - તું વહન કરે છે. (वह् ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

कर्मणाधीन ! - હે કર્મને આધીન [જીવ] ! (कर्मणाधीन - અધ્યાહાર युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! ક્યાંક (કોઈ ભવમાં) હીનતાથી દીન થયેલ હે (જીવ) ! ક્યાંક (કોઈ ભવમાં) તું ઉન્નતિનો મદ કરે છે. ખેદની વાત છે કે અરે ! કર્મને આધીન હે (જીવ) ! દરેક ભવમાં તું જુદા જુદા રૂપને વહન કરે છે.

ખંડાન્વય :-

घटयसि ।

कम् घटयसि ? .... मदम् घटयसि ।

कस्याः मदम् ? .... उन्नतेः मदम् ।

कथम् ? .... क्वचन ।

किम् सम्बोधने ? .... हीनतादीन !

कथम् ? .... क्वचिद् ।

कथम् ? .... रे ! अहो !

वहसि ।

किम् वहसि ? .... रूपम् वहसि ।

कथम्भूतम् रूपम् ? .... अपरापरम् ।

कथम् ? .... प्रतिभवम् ।

किम् सम्बोधने ? .... कर्मणाधीन !

कथम् ? .... रे !

कथम् ? .... बत ।

સમાસ :-

- हीनतया दीनः इति **हीनतादीनः** । (તૃ.ત.) तत्सम्बोधनम् ।
- भवे भवे इति **प्रतिभवम्** । (અવ્યયીભાવ)
- कर्मणा अधीनः इति **कर्मणाधीनः** । (અલુક્ સમાસ) तत्सम्बोधनम् ।

जातु[२] शैशवदशापरवशो[३], जातु[४] तारुण्यमदमत्त[५] ! रे[१] ।
जातु[६] दुर्जयजराजर्जरो[७], जातु[९] पितृपतिकरायत्त[१०] ! रे[८] ! ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

जातु - કદાચિત્, ક્યારેક (અવ્યય)

शैशवदशापरवशः - બાલ્યાવસ્થાથી પરાધીન (शैशवदशापरवश - અધ્યાહાર युष्मद् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

तारुण्यमदमत्त ! - [A]યૌવનના મદથી મત્ત (तारुण्यमदमत्त - પું.સં.એ.વ.)

दुर्जयजराजर्जरः - દુઃખેથી જિતાય એવી જરાથી જર્જરિત (दुर्जयजराजर्जर - પું.પ્ર.એ.વ.)

पितृपतिकरायत्त ! - [A]યમરાજાના હાથને આધીન (पितृपतिकरायत्त - પું. સંબોધન એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! (ચેતન !) ક્યારેક તું બાલ્યાવસ્થાથી પરાધીન થાય છે. ક્યારેક યૌવનના મદથી છકી જાય છે. ક્યારેક દુર્જય ઘડપણથી ખખડી જાય છે. અરે ! ક્યારેક યમરાજાના હાથને આધીન થાય છે. (મૃત્યુ પામે છે.)

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) भवति ।

कः भवति ? .... शैशवदशापरवशः ।

कथम् शैशवदशापरवशः ? .... जातु शैशवदशापरवशः ।

किम् सम्बोधने ? .... तारुण्यमदमत्त !

कथम् तारुण्यमदमत्त ! ? .... जातु तारुण्यमदमत्त !

कथम् ? .... रे !

(અધ્યાહારથી) भवति ।

A. સંબોધન છે પણ અર્થ પ્રથમાની જેમ થશે.

क: भवति ? .... दुर्जयजराजर्जरः ।
कथम् दुर्जयजराजर्जरः ? .... जातु दुर्जयजराजर्जरः ।
किम् सम्बोधने ? .... पितृपतिकरायत्त !
कथम् पितृपतिकरायत्त ! ? .... जातु पितृपतिकरायत्त ! ।
कथम् ? .... रे !

સમાસ :-

- शिशोः भावः कर्म वा इति शैशवम् । (તદ્ધિત)
  शैशवस्य दशा इति शैशवदशा । (ષ.ત.)
  परस्य वशः इति परवशः । (ષ.ત.)
  शैशवदशायाः परवशः इति **शैशवदशापरवशः** । (ષ.ત.)
  (અથવા) शैशवदशया परवशः इति **शैशवदशापरवशः** । (તૃ.ત.)
- तरुणस्य भावः इति तारुण्यम् । (તદ્ધિત)
  तारुण्यस्य मदः इति तारुण्यमदः । (ષ.ત.)
  तारुण्यमदेन मत्तः इति **तारुण्यमदमत्तः** । (તૃ.ત.) तत्सम्बोधनम् ।
- दुःखेन जीयते इति दुर्जया । (ઉ.ત.)
  दुर्जया च असौ जरा च इति दुर्जयजरा । (વિ.પૂ.ક.)
  दुर्जयजरया जर्जरः इति **दुर्जयजराजर्जरः** । (તૃ.ત.)
- पितृपतेः करौ इति पितृपतिकरौ । (ષ.ત.)
  पितृपतिकराभ्याम् आयत्तः इति **पितृपतिकरायत्तः** । (તૃ.ત.) तत्सम्बोधनम् ।

[६]व्रजति [३]तनयो[४]ऽपि [२]ननु [५]जनकतां, [९]तनयतां [१०]व्रजति [७]पुन[८]रेष रे ।
[१४]भावयन्[१३]विकृति[११]मिति [१२]भवगते[१५]स्त्यजतमां [१]नृभवशुभशेष ! रे ! ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

व्रजति - તે પામે છે (व्रज् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

तनयः - પુત્ર (तनय પું.પ્ર.એ.વ.)

जनकताम् - પિતાપણાને (जनकता-जनकस्य भावः इति जनक + ता(तल्) (તદ્ધિત) સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

तनयताम् - પુત્રપણાને (तनयता - तनयस्य भावः इति तनय + ता(तल्) (તદ્ધિત) સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

भावयन् - ભાવન કરતો [જીવ] ! (भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) +

વ.કૃ.નો अत्(शतृ)- અધ્યાહાર युष्मद् નું વિ. - પું.પ્ર.એ.વ.)

विकृतिम् - વિકૃતિને (विकृति સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

भवगतेः - સંસારની ગતિની (भवगति સ્ત્રી.ષ.એ.વ.)

त्यजतमाम् - અત્યંત ત્યાગ કર (સંપૂર્ણ ત્યાગ કર) (सर्वे इमे त्यजन्ति, एषाम् मध्ये त्वम् अतिशयेन त्यज इति त्यज् ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ. + तम + आम् (તદ્ધિતના) - त्यजतमाम् - અવ્યય)

नृभवशुभशेष ! - મનુષ્યભવના શુભકર્મો જેના બાકી છે એવા (હે જીવ) ! (नृभवशुभशेष - જીવનું વિ. પું. સં.એ.વ.)

અર્થ :- મનુષ્યભવના શુભકર્મો જેના બાકી છે એવા હે (જીવ) ! નિશ્ચે પુત્ર પણ પિતાપણાને પામે છે. વળી, આ (પિતા) પુત્રપણાને પામે છે, આ પ્રમાણે સંસારની ગતિના વિષમ સ્વભાવને વિચારતો તું (ભવના હેતુઓનો) અત્યંતપણે ત્યાગ કર.

ખંડાન્વય :- त्यजतमाम् ।

कः त्यजतमाम् ? .... भावयन् त्यजातमाम् ।
काम् भावयन् ? .... विकृतिम् भावयन् ।
कस्याः विकृतिम् ? .... भवगतेः विकृतिम् ।
कथम् भावयन् ? .... इति भावयन् ।
कथम् ? .... रे !
किम् इति भावयन् ? .... व्रजति इति ।
काम् व्रजति ? .... तनयताम् व्रजति ।
कः व्रजति ? .... एषः व्रजति ।
कथम् ? .... पुनः ।
कथम् ? .... रे !
पुनः किम् इति भावयन् ? .... व्रजति ।
काम् व्रजति ? .... जनकताम् व्रजति ।
कः अपि जनकताम् व्रजति ? .... तनयः अपि जनकताम् व्रजति ।
कथम् ? .... ननु ।
किम् सम्बोधने ? .... नृभवशुभशेष !

સમાસ :-

- भवस्य गतिः इति **भवगतिः** । (ષ.ત.) तस्याः ।

- नुः (नृ નું ષ.એ.વ.) भवः इति नृभवः । (ષ.ત.)
  नृभवस्य शुभम् (कर्म) इति नृभवशुभम् । (ષ.ત.)
  नृभवशुभम् शेषम् यस्य सः इति **नृभवशुभशेषः** । (સ.બ.) तत्सम्बोधनम् ।

यत्र दुःखार्त्तिगददवलवैरनुदिनं दह्यसे जीव ! रे ! ।
हन्त तत्रैव रज्यसि चिरं, मोहमदिरामदक्षीब[A] ! रे ! ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

दुःखार्त्तिगददवलवैः - દુઃખ, પીડા, વ્યાધિરૂપી દાવાગ્નિના તણખા વડે (दुःखार्त्तिगद-दवलव પું.તૃ.બ.વ.)

अनुदिनम् - પ્રત્યેક દિવસે (હંમેશા) (अनुदिन - અવ્યયીભાવ સમાસ)

दह्यसे - તું બળાય છે (दह् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

रज्यसि - તું રાગ પામે છે (रञ्ज् (रज्) ગણ ૪ ઉભયપદી. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

चिरम् - ઘણો કાળ (અવ્યય)

मोहमदिरामदक्षीब ! - મોહરૂપી મદિરાના મદથી મત્ત થયેલા (હે જીવ) ! (मोहमदिरामदक्षीब-जीव નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! જીવ ! જ્યાં (સંસારમાં) (અનેક પ્રકારના) દુઃખ, ચિંતા અને વ્યાધિરૂપી દાવાગ્નિના તણખાઓ વડે તું હંમેશા બળાય છે. (તણખાઓ તને હંમેશા બાળે છે.) ખેદની વાત છે કે અરે ! મોહરૂપી મદિરાના મદથી મત્ત એવા હે (જીવ) ! ત્યાં જ (તે સંસારમાં) લાંબા કાળથી તું રાગ પામે છે.

ખંડાન્વય :-

दह्यसे ।

कथम् दह्यसे ? .... अनुदिनम् ।

कैः दह्यसे ? .... दुःखार्त्तिगददवलवैः ।

कुत्र दह्यसे ? .... यत्र ।

किम् सम्बोधने ? .... जीव !

कथम् ? .... रे!

रज्यसि ।

A. क्षीव એ પ્રમાણે પાઠાંતર છે.

कथम् रज्यसि ? .... चिरम् रज्यसि ।

कुत्र एव रज्यसि ? .... तत्र एव रज्यसि ।

किम् सम्बोधने ? .... मोहमदिरामदक्षीब ! ।

कथम् ? ....हन्त ! रे !

સમાસ :-

- दु:खानि च अर्त्तय: च गदा: च इति दु:खार्त्तिगदा: । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  दु:खार्त्तिगदा: एव दव: इति दु:खार्त्तिगददव: । (અ.પૂ.ક.)
  दु:खार्त्तिगददवस्य लवा: इति **दु:खार्त्तिगददवलवा:** । (ष.त.) तै: ।
- दिने दिने इति **अनुदिनम्** । (અવ્યયીભાવ સમાસ)
- मोह: एव मदिरा इति मोहमदिरा । (અ.પૂ.ક.)
  मोहमदिरायाः मद: इति मोहमदिरामद: । (ष.त.)
  मोहमदिरामदेन क्षीब: (मत्त:) इति **मोहमदिरामदक्षीब:** । (तृ.त.) तत्सम्बोधनम् ।

६ ४ ५ ११ १० ७ ८ ९ १

दर्शयन् किमपि सुखवैभवं, संहरंस्तदथ सहसैव रे ।

१७ १४ १५ १६ १३ १२ २ ३ १

विप्रलम्भयति शिशुमिव जनं, कालबटुकोऽयमत्रैव रे ! ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

दर्शयन् - દેખાડતો [કાલરૂપી બટુક] (दृश्(पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - दर्शयत् - कालबटुक નું વિ. પુ.પ્ર.એ.વ.)

किमपि - કંઈક (किम् સર્વનામ નપું.દ્વિ.એ.વ. + અનિશ્ચિત અર્થમાં अपि - सुखवैभव માટે વપરાયેલ અવ્યય)

सुखवैभवम् - સુખના વૈભવને (सुखवैभव - પું.દ્વિ.એ.વ.)

संहरन् - સંહરી લેતો, લઈ લેતો [કાળરૂપી બટુક] (सम्+हृ ગુણ ૧ ઉભયપદી + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - कालबटुक નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

सहसा - એકદમ (અવ્યય)

विप्रलम्भयति - છેતરે છે, ઠગે છે (वि+प्र+लम्भ् ગણ ૧ આત્મને. + પ્રેરકનો णि(णिग्) વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

शिशुम् - બાળકને (शिशु પું.દ્વિ.એ.વ.)

जनम् - લોકને (जन પું.દ્વિ.એ.વ.)

कालबटुकः – કાળરૂપી બટુક (कालबटुक પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! અહીં જ (આ ભવમાં જ) કંઈક સુખવૈભવને દેખાડતો (અને) હવે (ત્યારબાદ) એકદમ જ તેને (તે સુખવૈભવને) સંહરી લેતો આ કાળરૂપી બટુક બાળક જેવા લોકને ઠગે છે.

ખંડાન્વય :- विप्रलम्भयति ।

कम् विप्रलम्भयति ? .... जनम् ।
कम् इव जनम् ? .... शिशुम् इव जनम् ।
कः विप्रलम्भयति ? .... अयम् विप्रलम्भयति ।
अयम् कः ? .... अयम् कालबटुकः ।
पुनः किम् कारयन् कालबटुकः ? .... दर्शयन् ।
किम् दर्शयन् ? .... किमपि दर्शयन् ।
किमपि किम् दर्शयन् ? .... किमपि सुखवैभवम् दर्शयन् ।
कुत्र एव दर्शयन् ? .... अत्र एव दर्शयन् ।
पुनः किम् कुर्वन् कालबटुकः ? .... संहरन् कालबटुकः ।
किम् संहरन् ? .... तत् संहरन् ।
कथम् एव संहरन् ? .... सहसा एव संहरन् ।
कथम् ? .... अथ ।
कथम् ? .... रे ! रे !

સમાસ :-

- कालः एव बटुकः इति **कालबटुकः** । (અ.પૂ.ક.)
- सुखस्य वैभवः इति **सुखवैभवः** । (ષ.ત.) तम् ।

सकलसंसारभयभेदकं, जिनवचो मनसि निबधान रे !
विनय ! परिणमय निःश्रेयसं, विहितशमरससुधापान ! रे ! ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

सकलसंसारभयभेदकम् – સંસારના સર્વ ભયનો નાશ કરનાર [જિનવચનને] (सकलसंसारभयभेदक – जिनवचस् નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

जिनवचः – જિનવચનને (जिनवचस् નપું.દ્વિ.એ.વ.)

मनसि – મનમાં (मनस् નપું.સ.એ.વ.)

निबधान – તું ધારણ કર (नि+बन्ध् ગણ ૯ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

परिणमय - પરિણમાવ, તન્મય થા (परि+नम् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) - આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

निःश्रेयसम् - મોક્ષને (निःश्रेयस् - પું.દ્વિ.એ.વ.)

विहितशमरससुधापान ! - સમતારસરૂપી અમૃતનું પાન કરનાર (હે વિનીતાત્મા !) (विहितशमरससुधापान - विनय - युष्मद् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! વિનયાત્મા ! સંસારના બધા જ ભયોનો નાશ કરનાર એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનના વચનને તું મનમાં (સમ્યગ્ વિચારરૂપે) ધારણ કર. રે ! (અને તેમ કરવાથી) સમતારૂપી અમૃતનું પાન કરનાર એવા (હે વિનયાત્મા !) તું મોક્ષને પરિણમાવ. (મોક્ષમાં તન્મય થા.)

ખંડાન્વય :- निबधान ।

कस्मिन् निबधान ? .... मनसि निबधान ।
किम् निबधान ? .... जिनवचः ।
कथम्भूतम् जिनवचः ? .... सकलसंसारभयभेदकम् ।
किम् सम्बोधने ? .... विनय !
कथम् ? .... रे !

परिणमय ।

कम् परिणमय ? .... निःश्रेयसम् ।
किम् सम्बोधने ? .... विहितशमरससुधापान !
कथम् ? .... रे !

સમાસ :-

- संसारस्य भयानि इति संसारभयानि । (ष.त.)
  सकलानि च अमूनि संसारभयानि च इति सकलसंसारभयानि । (વિ.પૂ.ક.)
  सकलसंसारभयानि भिनत्ति इति **सकलसंसारभयभेदकम्** । (ઉ.ત.) तद् ।
- जिनानाम् वचः इति **जिनवचः** । (ष.त.) तद् ।
- निश्चितम् श्रेयः यस्मिन् सः इति **निःश्रेयसः** । (પ્રાદિ બ. - अत् સમાસાંત) तद् ।
- शमस्य रसः इति शमरसः । (ष.त.)
  शमरसः एव सुधा इति शमरससुधा । (અ.પૂ.ક.)
  शमरससुधायाः पानम् इति शमरससुधापानम् । (ष.त.)
  विहितम् शमरससुधापानम् येन सः इति **विहितशमरससुधापानः** । (સ.બ.) तत्सम्बोधनम् ।

॥ एकत्वभावना ॥

एक एव भगवानयमात्मा, ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः ।
सर्वमन्यदुपकल्पितमेतद्, व्याकुलीकरणमेव ममत्वम् ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

एकः - એક, એકાકી, એકલો [આત્મા] (एक સર્વનામ - आत्मन् માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)

भगवान् - ભગવાન [આત્મા] (भगवत् - भगः अस्ति अस्य इति भग + वत् - તદ્ધિતના मत्(मतु) ના म् નો व् આદેશ - आत्मन् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

अयम् - આ [આત્મા] (इदम् સર્વનામ - आत्मन् માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)

ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः - જ્ઞાન અને દર્શનના તરંગો વડે વિલાસ કરનાર [આત્મા] (ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्ग - आत्मन् નું વિ.પું.પ્ર.એ.વ.)

अन्यद् - (આત્માથી) અન્ય (अन्य સર્વનામ - નપું.પ્ર.એ.વ.)

उपकल्पितम् - કલ્પિત [આત્માથી અન્ય સર્વ] (उपकल्पित - अन्यद् सर्व નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

व्याकुलीकरणम् - વ્યાકુળતાને કરનાર [મમતા] (व्याकुलीकरण - अव्याकुलस्य व्याकुलस्य करणम् अनेन इति व्याकुल + તદ્ધિતનો च्वि પ્રત્યય + करण - ममत्व નું વિ. - નપું.પ્ર.એ.વ.)

ममत्वम् - મમતા, મારાપણું, મમત્વ (ममत्व નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- જ્ઞાન અને દર્શનના તરંગો વડે વિલાસ કરનાર આ આત્મા ભગવાન એકલો જ છે. (આત્માથી) ભિન્ન આ સર્વ (આત્માના છે એ) કલ્પિત છે. (સાચું નથી.) (તે સર્વ પરનું) મમત્વ (જીવને રાગાદિ વડે) વ્યાકુલ કરનાર જ છે.

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।

कः अस्ति ? .... अयम् अस्ति ।

अयम् कः अस्ति ? .... अयम् आत्मा अस्ति ।

कथम्भूतः अयम् आत्मा ? .... ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः ।

आत्मा कीदृशः अस्ति ? .... आत्मा भगवान् अस्ति ।

आत्मा पुनः कीदृशः एव अस्ति ? .... आत्मा एकः एव अस्ति ।

(અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।

किम् अस्ति ? .... सर्वम् अस्ति ।
किम् सर्वम् ? .... एतद् सर्वम् ।
किम् एतद् सर्वम् ? .... अन्यद् एतद् सर्वम् ।
अन्यद् एतद् सर्वम् कीदृशम् अस्ति ? .... उपकल्पितम् ।
(અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।
किम् अस्ति ? .... ममत्वम् अस्ति ।
ममत्वम् कीदृशम् एव अस्ति ? .... ममत्वम् व्याकुलीकरणम् एव अस्ति ।

સમાસ :-

- ज्ञानम् च दर्शनम् च इति ज्ञानदर्शने । (ઇ. द्वन्द्व)
  ज्ञानदर्शनयोः तरङ्गाः इति ज्ञानदर्शनतरङ्गाः । (ષ.ત.)
  रङ्गैः सह वर्तते इति सरङ्गः । (સહાર્થ બહુવ્રીહિ)
  ज्ञानदर्शनतरङ्गैः सरङ्गः इति **ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः** । (તૃ.ત.)

अबुधैः[३] परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः[२][४][७] ।
परवस्तुषु[५] हा[१] ! स्वकीयता[६], विषयावेशवशाद्विकल्प्यते ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

अबुधैः - અજ્ઞાનીઓ વડે (अबुध પું.તૃ. બ.વ.)

परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः - પર પદાર્થોની અતિશય સ્પૃહાથી ચારેબાજુથી દીપ્ત થયેલ અજ્ઞાનદશાને વશ થયેલ છે આત્મા જેનો એવા [અબુધ લોકો વડે] (परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मन् - अबुध નું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

परवस्तुषु - અન્ય વસ્તુઓમાં, (પોતાના આત્માથી) ભિન્ન પદાર્થોમાં (परवस्तु - નપું.સ.બ.વ.)

स्वकीयता - પોતાપણું, મારાપણું, મમતા (स्वकीयस्य भावः इति स्वकीय + ता(तल्) (તદ્ધિતનો) - स्वकीयता - સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

विषयावेशवशाद् - વિષયોના પ્રેમને વશ થવાથી (विषयावेशवश - પું.પં.એ.વ.)

विकल्प्यते[A] - કલ્પના કરાય છે (वि+कृप् ગણ ૧૦ ઉભયપદી + કર્મણિનો य(क्य) - વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- ખેદની વાત છે કે પર પદાર્થોની અતિશય સ્પૃહાથી ચારે બાજુથી દીપ્ત થયેલ (ભડકે બળતી) અજ્ઞાન દશાને જેનો આત્મા વશ

A. कृप् ધાતુના ऋ નો लृ અને र् નો ल् થાય છે.

થયો છે એવા અબુધ લોકો વડે (પાંચ ઇન્દ્રિયોના) વિષયોના આવેશને વશ થવાથી પર પદાર્થોમાં પોતાપણું, (આ મારું છે - એ પ્રમાણે) કલ્પના કરાય છે.

ખંડાન્વય :- विकल्प्यते ।

का विकल्प्यते ? .... स्वकीयता विकल्प्यते ।

केषु स्वकीयता ? .... परवस्तुषु ।

कस्मात् स्वकीयता विकल्प्यते ? .... विषयावेशवशात् ।

कैः विकल्प्यते ? .... अबुधैः ।

कथम्भूतैः अबुधैः ? .... परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः ।

कथम् ? .... हा !

સમાસ :-

- न बुधाः इति **अबुधाः** । (નञ् त.) तैः ।
- परे च अमी भावाः च इति परभावाः । (વિ.પૂ.ક.)
  परभावेषु लालसा इति परभावलालसा । (સ.ત.)
  परभावलालसया आलसन्ती इति परभावलालसालसन्ती । (તૃ.ત.)
  न विद्यते ज्ञानम् यस्याम् सा इति अज्ञाना । (નञ् બ.)
  अज्ञाना च असौ दशा च इति अज्ञानदशा । (વિ.પૂ.ક.)
  परभावलालसालसन्ती च असौ अज्ञानदशा च इति परभावलालसालसदज्ञानदशा । (વિ.પૂ.ક.)
  परभावलालसालसदज्ञानदशायाः वशः आत्मा येषाम् ते इति **परभावलालसालसद-ज्ञानदशावशात्मानः** । (બહુપદ બ.) तैः ।
- पराणि च अमूनि वस्तूनि च इति **परवस्तूनि** । (વિ.પૂ.ક.) तेषु ।
- स्वस्य इदम् इति स्वकीयम् । (તદ્ધિત)
  स्वकीयस्य भावः इति **स्वकीयता** । (તદ્ધિત)
- विषयानाम् आवेशः इति विषयावेशः । (ષ.ત.)
  विषयावेशस्य वशः इति **विषयावेशवशः** । (ષ.ત.) तस्मात् ।

कृतिनां[६] दयिते[३]ति[४] चिन्तनं[५], परदारेषु[२] यथा[१] विपत्तये[७] ।
विविधार्त्तिभयावहं[११] तथा[८], परभावेषु[९] ममत्वभावनम्[१०] ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

कृतिनाम् - સજ્જનોની, સમજુ લોકોની (कृतिन् પું.ષ.બ.વ.)

दयिता - પત્ની (दयिता સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

चिन्तनम् - વિચારણા (चिन्त् + अन(अनट्) નપું.પ્ર.એ.વ.)

परदारेषु - અન્ય સ્ત્રીઓને વિશે (परदार[A] - પું.સ.બ.વ.)

विपत्तये - વિપત્તિને માટે (विपत्ति સ્ત્રી.ચ.એ.વ.)

विविधार्त्तिभयावहम् - વિવિધ પ્રકારની પીડા અને ભયને પ્રાપ્ત કરાવનાર [મમતાનો વિચાર] (विविधार्त्तिभयावह - ममत्वभावन નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

परभावेषु - (ચેતન અચેતન) પર પદાર્થોમાં (परभाव પું.સ.બ.વ.)

ममत्वभावनम् - મમતાનું ચિંતન (ममत्वभावन નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- જેમ પર (પુરુષ)ની પત્નીને વિશે "(આ મારી) પત્ની છે" એ પ્રમાણે (મમત્વની) વિચારણા (પણ) સજ્જન પુરુષોની વિપત્તિઓને માટે થાય છે તેમ (આત્માથી ભિન્ન સર્વ) પર પદાર્થોમાં મમતાની વિચારણા વિવિધ પ્રકારની પીડાઓ અને ભયોને પ્રાપ્ત કરાવનાર થાય છે.

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) (भवति) ।

कस्यै भवति ? .... विपत्तये भवति ।

केषाम् विपत्तये ? .... कृतिनाम् ।

किम् विपत्तये भवति ? .... चिन्तनम् ।

किम् चिन्तनम् ? .... इति ।

का इति चिन्तनम् ? .... दयिता इति ।

केषु दयिता इति चिन्तनम् ? .... परदारेषु ।

कथम् ? .... यथा ।

(અધ્યાહારથી) (भवति) ।

किम् भवति ? .... ममत्वभावनम् ।

केषु ममत्वभावनम् ? .... परभावेषु ।

ममत्वभावनम् कीदृशम् भवति ? .... विविधार्त्तिभयावहम् ।

कथम् ? .... तथा ।

સમાસ :-

- परेषाम् दाराः इति **परदाराः** । (ષ.ત.) तेषु ।
- अर्त्तयः च भयानि च इति अर्त्तिभयानि । (ઇ. દ્વન્દ્વ)

A. दार પું. શબ્દ પત્ની અર્થક છે અને બ.વ.માં જ વપરાય છે.

विविधानि च तानि अर्त्तिभयानि च इति विविधार्त्तिभयानि । (वि.पू.क.)
विविधार्त्तिभयानि आवहति इति **विविधार्त्तिभयावहम्** । (उ.त.)

२ अधुना ५ परभावसंवृर्तिं ६ हर १ चेतः ३ परितो ४ ऽवगुण्ठताम्[A] ।
८ क्षणमात्म ७ विचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः १० स्पृशन्तु ९ माम् ॥४॥

शब्दार्थ :-

परभावसंवृतिम् - परભावोना આવરણને (परभावसंवृति स्त्री.द्वि.એ.व.)

हर - દૂર કર, ત્યાગ કર (हृ ગણ ૧ ઉભયપદી આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

चेतः - હે ચિત્ત ! (चेतस् નપું.સં.એ.વ.)

परितः - ચારે તરફથી (परितस् - અવ્યય)

अवगुण्ठताम् - (કર્મ પુદ્ગલોથી) વીંટળાયેલ [પરભાવોનું આવરણ] (अवगुण्ठता - परभावसंवृति નું વિ.સ્ત્રી.સં.એ.વ.)

क्षणम् - ક્ષણવાર (क्षण નપું.દ્વિ.એ.વ.)

आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः - આત્માના વિચાર (જીવસ્વરૂપના ચિંતન) રૂપ ચંદનવૃક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુના કલ્લોલો (સુગંધી શીત સ્પર્શો)થી જન્ય રસો (आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरस - પું.પ્ર.બ.વ.)

स्पृशन्तु - સ્પર્શ કરો (स्पृश् ગણ ૬ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.બ.વ.)

અર્થ :- હે ચિત્ત ! અત્યારે ચારે તરફથી (કર્મપુદ્ગલો અને રાગાદિ ભાવોથી) વીંટળાયેલ પરભાવોના આવરણને તું દૂર કર. (જેથી) આત્મચિંતન રૂપ ચંદનના વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થતા વાયુના કલ્લોલોથી ઉત્પન્ન થયેલા (જ્ઞાન તરંગો રૂપ) રસો ક્ષણવાર મને (મારા આત્માને) સ્પર્શ કરો.

ખંડાન્વય :- हर ।

काम् हर ? .... परभावसंवृतिम् हर ।
कथम् हर ? .... अधुना ।
किम् सम्बोधने ? .... चेतः !
कथम्भूताम् परभावसंवृतिम् ? .... अवगुण्ठताम् ।
कुतः अवगुण्ठताम् ? .... परितः ।
स्पृशन्तु ।
कम् स्पृशन्तु ? .... माम् स्पृशन्तु ।

A. પાઠાંતર परितोऽवगुण्ठतम् ।

कथम् स्पृशन्तु ? .... क्षणम् स्पृशन्तु ।
के स्पृशन्तु ? .... आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः ।

સમાસ :-

- परे च अमी भावाः च इति परभावाः । (વિ.પૂ.ક.)
  परभावानाम् संवृतिः इति **परभावसंवृतिः** । (ષ.ત.) ताम् ।
- आत्मनः विचाराः इति आत्मविचाराः । (ષ.ત.)
  चन्दनस्य द्रुमाः इति चन्दनद्रुमाः । (ષ.ત.)
  आत्मविचाराः एव चन्दनद्रुमाः इति आत्मविचारचन्दनद्रुमाः । (અ.પૂ.ક.)
  वातानाम् ऊर्मयः इति वातोर्मयः । (ષ.ત.)
  आत्मविचारचन्दनद्रुमाणाम् वातोर्मयः इति आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मयः । (ષ.ત.)
  आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मीणाम् रसाः इति **आत्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः** । (ષ.ત.)

एकतां समतोपेतामेनामात्मन् ! विभावय ।
लभस्व परमानन्दसम्पदं नमिराजवत् ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

एकताम् - એકતાને, એકત્વભાવને (एकता-एकस्य भावः इति एक + ता(तल्) સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

समतोपेताम् - સમપણાથી સહિત [એકત્વભાવને] (समतोपेता - एकताનું વિ. સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

एनाम् - આ (હમણા કહેલ) [એકત્વભાવને] (एतद् સર્વનામ સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ. एताम् નો અન્વાદેશ एनाम् -एकता માટે વપરાયેલ)

विभावय - ભાવિત કર, વિચાર કર (वि+भू ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) - આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

लभस्व - તું પ્રાપ્ત કર (लभ् ગણ ૧ આત્મને. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

परमानन्दसम्पदम् - પરમ આનંદરૂપી સંપત્તિને (મોક્ષસુખને) (परमानन्दसम्पद् - સ્ત્રી.દ્વિ. એ.વ.)

नमिराजवत् - નમિરાજર્ષિની જેમ (नमिराजः इव इति नमिराजवत् - તદ્ધિતનો वत् પ્રત્યય - અવ્યય)

અર્થ :-હે આત્મા ! આ (હમણાં કહેલ સ્વરૂપવાળી) સમપણાથી સહિત એવી એકત્વ (ભાવના)ને તું ભાવિત કર. (અને એનાથી તું)

નમિરાજર્ષિની જેમ (નમિ રાજાએ જેમ એકત્વ ભાવના ભાવતા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તેમ તું પણ) પરમાનંદની સંપત્તિ (મોક્ષ)ને પ્રાપ્ત કર.

ખંડાન્વય :- विभावय ।

काम् विभावय ? .... एनाम् विभावय ।

एनाम् काम् विभावय ? .... एनाम् एकताम् विभावय ।

कथम्भूताम् एकताम् ? .... समतोपेताम् ।

लभस्व ।

काम् लभस्व ? .... परमानन्दसम्पदम् ।

कथम् ? .... नमिराजवत् ।

સમાસ :-

- समतया उपेता इति **समतोपेता** । (તૃ.ત.) ताम् ।
- परमः च असौ आनन्दः च इति परमानन्दः । (વિ.પૂ.ક.)
  परमानन्दः एव सम्पद् इति **परमानन्दसम्पद्** । (અ.પૂ.ક.) ताम् ।
- नमिः नाम यस्य सः इति नमिनामा । (સ.બ.)
  नमिनामा च असौ राजा च इति नमिराजः[A] । (મ.ક.)
  नमिराजः इव इति **नमिराजवत्** । (તદ્ધિત)

॥ गेयाष्टकम् ॥

विनय ! चिन्तय वस्तुतत्त्वं, जगति निजमिह कस्य किम् ?
भवति मतिरिति यस्य हृदये, दुरितमुदयति तस्य किम् ? ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

वस्तुतत्त्वम् - વસ્તુના તત્ત્વને (સ્વરૂપને) (वस्तुतत्त्व નપું.દ્વિ.એ.વ.)

जगति - જગતમાં (जगद् નપું.સ.એ.વ.)

निजम् - પોતાનું (निज વિ. - અહીં વસ્તુ માટે વપરાયેલ નપું.પ્ર.એ.વ.)

दुरितम् - દુર્ભાગ્ય, દુર્ગતિ આદિ દુઃખો (दुरित નપું. પ્ર.એ.વ.)

उदयति - ઉદય પામે છે. (उद्+इ ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- હે વિનયાત્મા ! તું વસ્તુના સ્વરૂપને વિચાર. "આ

A. તત્પુરુષ સમાસને છેડે આવેલ राजन् શબ્દને अद् સમાસાંત થાય છે.

જગતમાં કોનું શું પોતાનું છે ?" આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ જેના હૃદયમાં થાય છે, શું તેને દુઃખ ઉદયમાં આવે ? (ન જ આવે.)

ખંડાન્વય :-

चिन्तय ।
किम् चिन्तय ? .... वस्तुतत्त्वम् चिन्तय ।
किम् सम्बोधने ? .... विनय !
(અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।
किम् अस्ति ? .... किम् अस्ति ।
किम् किम् अस्ति ? .... किम् निजम् अस्ति ।
कस्य निजम् ? .... कस्य निजम् ।
कस्मिन् अस्ति ? .... जगति ।
कुत्र जगति ? .... इह जगति ।
भवति ।
कस्मिन् भवति ? .... हृदये ।
कस्य हृदये ? .... यस्य हृदये ।
का भवति ? .... मतिः भवति ।
कथम् ? .... इति ।
उदयति ।
किम् उदयति ? .... दुरितम् उदयति ।
कस्य दुरितम् ? .... तस्य ।
कथम् उदयति ? .... किम् ।

સમાસ :-

- तस्य भावः इति तत्त्वम् । (તદ્ધિત)
  वस्तुनाम् तत्त्वम् इति **वस्तुतत्त्वम्** । (ष.त.) तद् ।

एक उत्पद्यते तनुमानेक एव विपद्यते ।
एक एव हि कर्म चिनुते, सैककः फलमश्नुते ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

एकः - એકલો [જીવ] (एक સર્વનામ - तनुमान् માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)
उत्पद्यते - ઉત્પન્ન થાય છે (उद्+पद् ગણ ૪ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ. એ.વ.)
तनुमान् - શરીરધારી [જીવ] (तनुमत् - तनुः अस्ति अस्य इति तनु + मत्(मतु) તદ્ધિતનો - પું.પ્ર.એ.વ.)

विपद्यते - મરે છે (वि+पद् ગણ ૪ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
कर्म - કર્મને (कर्मन् નપું.દ્વિ.એ.વ.)
चिनुते - એકઠું કરે છે (चि ગણ ૫ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
एककः - એકલો જ [જીવ] (एकक - असहायः एकः इति एक + क (તદ્ધિતનો)[A] - तनुमत् માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)
अश्नुते - ખાય છે, ભોગવે છે (अश् ગણ ૫ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- દેહધારી જીવ એકલો (જ) જન્મે છે, એકલો જ મૃત્યુ પામે છે. ખરેખર, એકલો જ કર્મ ભેગું કરે છે, તે એકલો જ ફળને ભોગવે છે.

ખંડાન્વય :-

उत्पद्यते ।
कः उत्पद्यते ? .... एकः उत्पद्यते ।
कः एकः उत्पद्यते ? .... तनुमान् एकः उत्पद्यते ।
विपद्यते ।
कः एव विपद्यते ? .... एकः एव विपद्यते ।
चिनुते ।
किम् चिनुते ? .... कर्म चिनुते ।
कः एव चिनुते ? .... एकः एव चिनुते ।
कथम् ? .... हि ।
अश्नुते ।
किम् अश्नुते ? .... फलम् अश्नुते ।
कः अश्नुते ? .... सः अश्नुते ।
सः कः ? .... सः एककः ।

यस्य[१] यावान्[३] परपरिग्रहो[४], विविधममतावीवधः[२] ।
जलधिविनिहितपोतयुक्त्या[६], पतति[९] तावदसावधः[७ ५ ८] ॥३॥

શબ્દાર્થ :-
यावान् - જેટલો [પરવસ્તુઓનો પરિગ્રહ] (यावत् - यत् मानम् अस्य इति यद् + आवत् (डावतु) (તદ્ધિતનો) (સિ.હે.શ. ૭-૧-૧૪૯) - परपरिग्रह નું વિ. પુ.પ્ર.એ.વ.)
परपरिग्रहः - પર (પદાર્થોનો) પરિગ્રહ (परपरिग्रह - પું.પ્ર.એ.વ.)

A. અસહાય અર્થવાળા एक શબ્દને क પ્રત્યય થાય છે. સિ.હે.શ. સૂત્ર ૭-૩-૨૭

विविधममतावीवधः - વિવિધ મમતારૂપ ભારવાળો [પરપરિગ્રહ] विविध-ममतावीवध - परपरिग्रहनुं वि. पुं.प्र.એ.व.)

जलधिविनिहितपोतयुक्त्या - સમુદ્રમાં સ્થાપેલા વહાણની યુક્તિથી (जलधिविनि-हितपोतयुक्ति - સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

तावद् - તેટલો (तावत् - तत् मानम् अस्य इति तत् + आवत् (डावतु) (તદ્ધિતનો) - अधस् માટે વપરાયેલ નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अधस् - નીચે (અવ્યય)

અર્થ :- જે (પ્રાણી)ને વિવિધ પ્રકારની મમતારૂપ ભારવાળો જેટલો પરવસ્તુનો પરિગ્રહ હોય છે, તે (પ્રાણી) સમુદ્રમાં સ્થાપિત કરેલા વાહણની જેમ તેટલો નીચે પડે છે.

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) भवति ।

कः भवति ?.. परपरिग्रहः ।

कियान् परपरिग्रहः ?.............................. यावान् परपरिग्रहः ।

कथम्भूतः परपरिग्रहः ?............................ विविधममतावीवधः ।

कस्य परपरिग्रहः ?.................................... यस्य ।

पतति ।

कुत्र पतति ?.. अधः पतति ।

कियत् अधः पतति ?.................................. तावत् अधः पतति ।

कया पतति ?......................... जलधिविनिहितपोतयुक्त्या ।

कः अधः पतति ?.. असौ ।

સમાસ :-

- परेषाम् परिग्रहः इति **परपरिग्रहः** । (ष.त.)
- विभिन्नाः विधाः यस्याः सा इति विविधा । (પ્રાદિ બ.)
  विविधा च असौ ममता च इति विविधममता । (વિ.પૂ.ક.)
  विविधममता एव वीवधः (ભાર) यस्य सः इति **विविधममतावीवधः** । (વ્ય.બ.)
- जलम् धीयते अत्र इति जलधिः । (ઉ.ત.)
  जलधौ विनिहितः इति जलधिविनिहितः । (સ.ત.)
  जलधिविनिहितः च असौ पोतः च इति जलधिविनिहितपोतः । (વિ.પૂ.ક.)
  जलधिविनिहितपोतस्य युक्तिः इति **जलधिविनिहितपोतयुक्तिः** । (ष.त.) तया ।

स्वस्वभावं मद्यमुदितो, भुवि विलुप्य विचेष्टते ।
दृश्यतां परभावघटनात्, पतति विलुठति जृम्भते ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

स्वस्वभावम् - પોતાના સ્વભાવને (स्वस्वभाव પું.દ્વિ.એ.વ.)

मद्यमुदितः - મદિરા(પાન)થી ઉન્મત્ત થયેલ [જીવ] (मद्यमुदित - જીવ માટે વપરાયેલ પું.પ્ર.એ.વ.)

भुवि - પૃથ્વી ઉપર (भू સ્ત્રી.સ.એ.વ.)

विलुप्य - ત્યજીને, લોપીને (वि+लुप् ગણ ૪ પરસ્મૈ.+ સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा)નો य(यप्) આદેશ - અવ્યય)

विचेष्टते - વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે (वि+चेष्ट् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

दृश्यताम् - (તારા વડે) તે જોવાય (दृश्(पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

परभावघटनात् - (આત્માના સ્વભાવથી) અન્ય ભાવે વર્તવાથી, અનુચિત કર્તવ્યથી (परभावघटन નપું.પં.એ.વ.)

विलुठति - તે આળોટે છે (वि+लुठ् ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

जृम्भते - બગાસા ખાય છે (जृम्भ् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- મદિરા(પાન)થી ઉન્મત્ત (થયેલ જીવ) પોતાના સ્વભાવને ત્યજીને ભૂમિને વિશે વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે. (તારા વડે) તે જોવાય. (જોવા યોગ્ય છે.) (પોતાના સ્વભાવથી) અન્ય ભાવથી વર્તવાના કારણે તે પડે છે, આળોટે છે, બગાસા ખાય છે.

ખંડાન્વય :-

विचेष्टते ।
कस्याम् विचेष्टते ? .... भुवि विचेष्टते ।
किम् प्रकृत्य विचेष्टते ? .... विलुप्य विचेष्टते ।
कम् विलुप्य ? .... स्वस्वभावम् ।
कः विचेष्टते ? .... मद्यमुदितः ।
दृश्यताम् ।
पतति ।
कस्मात् पतति ? .... परभावघटनात् ।
परभावघटनात् पुनः किम् करोति ? .... विलुठति ।

परभावघटनात् पुनः किम् कुरुते ? .... जृम्भते ।

સમાસ :-

- स्वस्य भावः इति स्वभावः । (ષ.ત.)
  स्वस्य स्वभावः इति **स्वस्वभावः** । (ષ.ત.) तम् ।
- मद्येन मुदितः इति **मद्यमुदितः** । (તૃ.ત.)
- परस्य भावः इति परभावः । (ષ.ત.)
  परभावस्य घटनम् इति **परभावघटनम्** । (ષ.ત.) तस्मात् ।

पश्य काञ्चनमितरपुद्‌गलमिलितमञ्चति कां दशाम् ।
केवलस्य तु तस्य रूपं, विदितमेव भवादृशाम् ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

पश्य - તું જો. (दृश्(पश्य्) ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)
काञ्चनम् - સુવર્ણ (काञ्चन નપું.પ્ર.એ.વ.)
इतरपुद्‌गलमिलितम् - અન્ય પુદ્‌ગલો સાથે મળેલું (મિશ્રણ થયેલું) [સુવર્ણ] (इतरपुद्‌गलमिलित - काञ्चन નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
अञ्चति - પામે છે. (अञ्च् ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
दशाम् - દશાને (दशा સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)
केवलस्य - કેવલ, એકલા [તે સુવર્ણનું] (केवल - तद् નું વિ. નપું.ષ.એ.વ.)
रूपम् - રૂપ, સ્વરૂપ (रूप નપું.પ્ર.એ.વ.)
विदितम् - જણાયેલ (विदित - रूप નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
भवादृशाम् - આપના જેવા (વિદ્વાનોને) (भवादृश् પું.ષ.બ.વ.)

અર્થ :- અન્ય (તાંબાદિના) પુદ્‌ગલો સાથે મળેલું (મિશ્રિત) સુવર્ણ કઈ દશાને પામે છે. (તે) તું જો. પરંતુ એકલા (તાંબાદિના સંયોગ રહિત) તે (સુવર્ણ)નું રૂપ આપના જેવાઓને જણાયેલ જ છે.

ખંડાન્વય :- अञ्चति ।

काम् अञ्चति ? .... काम् अञ्चति ?
काम् काम् अञ्चति ? .... काम् दशाम् अञ्चति ।
किम् अञ्चति ? .... काञ्चनम् ।
कथम्भूतम् काञ्चनम् ? .... इतरपुद्‌गलमिलितम् ।
पश्य ।

विदितम् एव ।

केषाम् विदितम् एव ?.. भवादृशाम् ।

किम् विदितम् एव ?.. रूपम् ।

कस्य रूपम् ?... तस्य ।

कस्य तस्य ?...................................... केवलस्य तस्य ।

कथम् ?... तु ।

સમાસ :-

- इतरे च अमी पुद्‌गलाः च इति इतरपुद्‌गलाः । (વિ.પૂ.ક.)
  इतरपुद्‌गलैः मिलितम् इति **इतरपुद्‌गलमिलितम्** । (તૃ.ત.)
- भवन्तः इव दृश्यन्ते इति **भवादृशः** । (ઉ.ત.) तेषाम् ।

१ एवम् २ आत्मनि ३ कर्मवशतो, ६ भवति ५ रूपम् ४ अनेकधा ।

८ कर्ममलरहिते ७ तु ९ भगवति, ११ भासते १० काञ्चनविधा ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

कर्मवशतः - કર્મને વશ થવાથી (कर्मवशात् इति कर्मवश + तस् (तद्धितનો) અવ્યય)

अनेकधा - અનેક પ્રકારના (अनेकैः प्रकारैः इति अनेक + धा (तद्धित) - અવ્યય)

कर्ममलरहिते - કર્મમલથી રહિત [ભગવાન]માં (कर्ममलरहित - भगवत् નું વિ. પું.સ.એ.વ.)

भगवति - ભગવાનમાં (भगवत् - પું.સ.એ.વ.)

भासते - ભાસે છે, જણાય છે (भास् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

काञ्चनविधा - સુવર્ણનો પ્રકાર (અર્થાત્ સુવર્ણ જેવું) (काञ्चनविधा સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- એ પ્રકારે આત્માને વિશે (શુભાશુભ) કર્મના (ઉદયને) વશ થવાથી અનેક પ્રકારે (સુખી, દુઃખી, સૂક્ષ્મ, બાદર વગેરે) રૂપ થાય છે. વળી, કર્મરૂપી મળથી રહિત એવા ભગવાનમાં (સિદ્ધ ભગવંતમાં) સુવર્ણ જેવું (રૂપ) ભાસે છે.

ખંડાન્વય :- भवति ।

किम् भवति ?.. रूपम् भवति ।

कथम् रूपम् भवति ?.. अनेकधा ।

कुतः भवति ?... कर्मवशतः ।

कस्मिन् ?... आत्मनि ।

कथम् ? .... एवम् ।
भासते ।
का भासते ? .... काञ्चनविधा ।
कस्मिन् भासते ? .... भगवति ।
कथम्भूते भगवति ? .... कर्ममलरहिते ।
कथम् ? ....तु ।

સમાસ :-

- कर्मणाम् वशः इति कर्मवशः । (ष.त.)
  कर्मवशात् इति **कर्मवशतः** । (तद्धित) (तस् પ્રત્યય)
- कर्म एव मलः इति कर्ममलः । (અ.પૂ.ક.)
  कर्ममलेन रहितः इति **कर्ममलरहितः** । (तृ.त.) तस्मिन् ।
- काञ्चनस्य विधा इति **काञ्चनविधा** । (ष.त.)

ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः परमेश्वरः ।
एक एवानुभवसदने, स रमतामविनश्वरः ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः - જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના પર્યાયોથી વ્યાપ્ત [પરમેશ્વર] (ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृत - परमेश्वर નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

अनुभवसदने - અનુભવરૂપી મહેલમાં (अनुभवसदन - નપું.સ.એ.વ.)

रमताम् - રમણ કરો. (रम् ગણ ૧ આત્મને. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

अविनश्वरः - શાશ્વત, નાશ નહિ પામનાર [પરમેશ્વર] (अविनश्वर - परमेश्वर નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના પર્યાયોથી વ્યાપ્ત, શાશ્વત, પરમેશ્વર એક જ (અન્ય કોઈ નહિ) (મારા) અનુભવ મહેલને વિશે રમણ કરો.

ખંડાન્વય :-

रमताम् ।
कस्मिन् रमताम् ? .... अनुभवसदने ।
कः रमताम् ? .... सः रमताम् ।
सः कः एव रमताम् ? .... सः एकः एव ।
सः कः एकः एव ? .... सः परमेश्वरः एकः एव ।
कथम्भूतः परमेश्वरः ? .... अविनश्वरः ।

पुनः कथम्भूतः परमेश्वरः ?........................ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः ।

સમાસ :-

- ज्ञानम् च दर्शनम् च चरणम् च इति ज्ञानदर्शनचरणानि । (ઇ. द्वन्द्व)
  ज्ञानदर्शनचरणानाम् पर्यवाः इति ज्ञानदर्शनचरणपर्यवाः । (ष.त.)
  ज्ञानदर्शनचरणपर्यवैः परिवृतः इति **ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः** । (तृ.त.)
- परमः च असौ ईश्वरः च इति **परमेश्वरः** । (वि.પૂ.ક.)
- अनुभवः एव सदनम् इति **अनुभवसदनम्** । (અ.પૂ.ક.) तस्मिन् ।
- विनश्यति इति एवं शीलः विनश्वरः[A] । (नश्+કૃદંતનો वर(ट्वरप्) પ્રત્યય)
  न विनश्वरः इति **अविनश्वरः** । (नञ् त.)

रुचिरसमतामृतरसं क्षणमुदितमास्वादय मुदा ।
विनय ! विषयातीतसुखरस रतिरुदञ्चतु ते सदा ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

रुचिरसमतामृतरसम् - સમતારૂપી મધુર અમૃતરસને (रुचिरसमतामृतरस પું.દ્વિ.એ.વ.)

उदितम् - ઉદય પામેલા [સમતારૂપી અમૃતરસને] (उदित - उद्+इ ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त)-रुचिरसमतामृतरस નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

आस्वादय - તું ચખાડ.(आ+स्वाद् ગણ ૧ આત્મને. + પ્રેરકનો णि(णिग्) - આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

मुदा - આનંદથી (मुद् સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

विषयातीतसुखरसरतिः - (પાંચ ઇન્દ્રિયોના) વિષયોને ઉલ્લંઘી જનાર સુખરસમાં રતિ (પ્રીતિ) (विषयातीतसुखरसरति - સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

उदञ्चतु - વૃદ્ધિ પામો (उद्+अञ्च् ગણ ૧ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ ત્રી.પુ.એ.વ.)

ते - તારી (युष्मद् સર્વનામ અલિંગ ષ.એ.વ. तव નો આદેશ)

અર્થ :- હે વિનયાત્મા ! ઉદય પામેલા સમતારૂપી મધુર અમૃતરસને એક ક્ષણ આનંદથી (તારા આત્માને) તું ચખાડ. (પાંચ ઇન્દ્રિયોના) વિષયોને ઉલ્લંઘી જનાર એવી સુખરસને વિશેની તારી પ્રીતિ નિરંતર વૃદ્ધિ પામો.

ખંડાન્વય :- आस्वादय ।

कया आस्वादय ?.................................... मुदा आस्वादय ।

A. શીલાદિ અર્થમાં नश् ધાતુને वर(ट्वरप्) પ્રત્યય થાય છે. (સિ.હે.શ. ૫-૨-૭૭)

कथम् आस्वादय ? .... क्षणम् आस्वादय ।

कम् आस्वादय ? .... रुचिरसमतामृतरसम् ।

कथम्भूतम् रुचिरसमतामृतरसम् ? .... उदितम् ।

किम् सम्बोधने ? .... विनय !

उदञ्चतु ।

कदा उदञ्चतु ? ....सदा उदञ्चतु ।

का उदञ्चतु ? .... विषयातीतसुखरसरतिः ।

कस्य विषयातीतसुखरसरतिः ? ....ते ।

સમાસ :-

- अमृतस्य रसः इति अमृतरसः । (ષ.ત.)
  समता एव अमृतरसः इति समतामृतरसः । (અ.પૂ.ક.)
  रुचिरः च असौ समतामृतरसः च इति **रुचिरसमतामृतरसः** । (વિ.પૂ.ક.) तम् ।
- विषयेभ्यः अतीतम् इति विषयातीतम् । (પં.ત.)
  विषयातीतम् च असौ सुखम् च इति विषयातीतसुखम् । (વિ.પૂ.ક.)
  विषयातीतसुखस्य रसः इति विषयातीतसुखरसः । (ષ.ત.)
  विषयातीतसुखरसे रतिः इति **विषयातीतसुखरसरतिः** । (સ.ત.)

●●●

॥ अन्यत्वभावना ॥

पर:[२] प्रविष्टः[१] कुरुते[४] विनाशं[३], लोकोक्ति[६]रेषा[५] न[८] मृषे[७]ति[९] मन्ये[१०] ।
निर्विश्य[१२] कर्माणुभि[११]रस्य[१३] किं[१५] किं[१६], ज्ञानात्मनो[१४] नो[१८] समपादि[१९] कष्टम्[१७] ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

पर: - પર, અન્ય (पर સર્વનામ પું.પ્ર.એ.વ.)

प्रविष्टः - પ્રવેશેલો [પર] (प्रविष्ट-प्र+विश् ગણ ૬ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - परनुं વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

विनाशम् - વિનાશને (विनाश પું.દ્વિ.એ.વ.)

लोकोक्तिः - લોકોક્તિ, લોકની કહેવત (लोकोक्ति સ્ત્રી.પ્ર.એ.વ.)

निर्विश्य - પ્રવેશ કરીને (निर्+विश् ગણ ૬ પરસ્મૈ. + સં.ભૂ.કૃ. त्वा(क्त्वा) નો य(यप्) આદેશ - અવ્યય)

कर्माणुभिः - (જ્ઞાનાવરણીયાદિ) કર્મ પરમાણુઓ વડે (कर्माणु પું.તૃ.બ.વ.)

ज्ञानात्मनः - જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્માનું (ज्ञानात्मन् પું.ષ.એ.વ.)

नो - નથી (અવ્યય)

समपादि[A] - ઉત્પન્ન કરાયું હતું (सम्+पद् ગણ ૪ આત્મને. અદ્યતની ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- (શરીરમાં) પ્રવેશ કરેલો પરાયો વિનાશને કરે છે - આ લોકોક્તિ ખોટી નથી એમ હું માનું છું. (જ્ઞાનાવરણીયાદિ) કર્મના પરમાણુઓ વડે (સર્વ આત્મ-પ્રદેશોમાં) પ્રવેશ કરીને આ જ્ઞાનસ્વરૂપી આત્માનું કયું કયું કષ્ટ પેદા નથી કરાયું ?

ખંડાન્વય :-

कुरुते ।
कम् कुरुते ?.. विनाशम् ।
कः कुरुते ?... पर: ।
कथम्भूतः पर: ?.. प्रविष्टः ।
मन्ये ।
किम् इति मन्ये ?......... न (અધ્યાહારથી) (अस्ति) इति मन्ये ।
का न अस्ति ?.. एषा न अस्ति ।

A. पद् ધાતુથી त અદ્યતની ત્રી.પુ.એ.વ.નો त પ્રત્યય પર છતાં स(सिच्)ને બદલે इ(ञिच्) થાય છે અને त નો લોપ થાય છે.

एषा का न अस्ति ?.......................... एषा लोकोक्तिः न अस्ति ।

लोकोक्तिः कीदृशी न अस्ति ?.......................... लोकोक्तिः मृषा न अस्ति ।

नो समपादि ।

किम् नो समपादि ?.................................... किम् नो समपादि ।

किम् किम् नो समपादि ?............................ किम् किम् नो समपादि ।

किम् किम् किम् नो समपादि ?.....................किम् किम् कष्टम् नो समपादि ।

कस्य कष्टम् ?.. अस्य कष्टम् ।

अस्य कस्य कष्टम् ?..ज्ञानात्मनः ।

किम् प्रकृत्य नो समपादि ?...निर्विश्य ।

कैः निर्विश्य ?.. कर्माणुभिः ।

સમાસ :-

- लोकानाम् उक्तिः इति **लोकोक्तिः** । (ष.त.)
- कर्मणाम् अणवः इति **कर्माणवः** । (ष.त.) तैः ।
- ज्ञानम् एव आत्मा इति **ज्ञानात्मा** । (અ.પૂ.ક.) तस्य ।

[८]खिद्यसे [२]ननु [७]किम[६]न्यकथार्त्तः, [४]सर्व[५]दैव [३]ममतापरतन्त्रः ।
[१५]चिन्तयस्य[१०]नुपमान् [९]कथ[१]मात्मन्[११]नात्मनो [१२]गुणमणीन्न [१४][१३]कदापि ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

खिद्यसे - તું ખેદ કરે છે. (खिद् ગણ ૪ આત્મને. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

अन्यकथार्त्तः - અન્ય કથાઓથી પીડાયેલો [તું] (अन्यकथार्त्त - युष्मद् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

ममतापरतन्त्रः - મમતાને પરતંત્ર [તું] (ममतापरतन्त्र - युष्मद् નું વિ. પુ.પ્ર.એ.વ.)

चिन्तयसि - તું વિચાર કરે છે (चिन्त् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

अनुपमान् - ઉપમા વિનાના, અનુપમ [ગુણમણિઓને] (अनुपम - गुणमणि નું વિ. પું.દ્વિ.બ.વ.)

गुणमणीन् - (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ) ગુણોરૂપી મણિઓને (गुणमणि પું.દ્વિ. બ.વ.)

અર્થ :- હે આત્મા ! ખરેખર મમતાને આધીન થયેલો (અને) હંમેશા જ અન્ય (પૌદ્ગલિક) કથાઓથી પીડિત એવો તું શા માટે ખેદ કરે છે ? શા માટે અનુપમ એવા આત્માના (જ્ઞાનાદિ) ગુણરૂપી

મણિઓને ક્યારેય પણ વિચારતો નથી ?

ખંડાન્વય :-

खिद्यसे ।

कथम् खिद्यसे ? .... किम् खिद्यसे ।

कः खिद्यसे ? .... त्वम् खिद्यसे ।

कथम्भूतः त्वम् ? .... अन्यकथार्त्तः त्वम् ।

कदा एव अन्यकथार्त्तः ? .... सदा एव अन्यकथार्त्तः ।

पुनः कथम्भूतः त्वम् ? .... ममतापरतन्त्रः ।

कथम् खिद्यसे ? .... ननु खिद्यसे ।

किम् सम्बोधने ? .... आत्मन् !

न चिन्तयसि ।

कदा न चिन्तयसि ? .... कदापि न चिन्तयसि ।

कान् न चिन्तयसि ? .... गुणमणीन् न चिन्तयसि ।

कस्य गुणमणीन् ? .... आत्मनः गुणमणीन् ।

कथम्भूतान् गुणमणीन् ? .... अनुपमान् गुणमणीन् ।

कथम् न चिन्तयसि ? .... कथम् न चिन्तयसि ।

સમાસ :-

- अन्येषाम् कथा इति अन्यकथा । (ष.त.)
  अन्यकथया आर्त्तः इति **अन्यकथार्त्तः** । (तृ.त.)
- ममतया परतन्त्रः इति **ममतापरतन्त्रः** । (तृ.त.)
- न विद्यते उपमा येषाम् ते इति **अनुपमाः** । (नञ् બ.) तान् ।
- गुणाः एव मणयः इति **गुणमणयः** । (અ.પૂ.ક.) तान् ।

यस्मै त्वं यतसे बिभेषि च यतो यत्रानिशं मोदसे,
यद्यच्छोचसि यद्यदिच्छसि हृदा यत्प्राप्य पेप्रीयसे ।
स्निग्धो येषु निजस्वभावममलं निर्लोठ्य लालप्यसे,
तत्सर्वं परकीयमेव भगवन्नात्मन्न किञ्चित्तव ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

यतसे - પ્રયત્ન કરે છે (यत् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

बिभेषि - તું ડરે છે (भी ગણ ૩ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

अनिशम् - નિરંતર (અવ્યય)

मोदसे - તું આનંદ પામે છે (मुद् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

इच्छसि - તું ઇચ્છે છે (इष्(इच्छ्) ગણ ૬ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

हृदा - [A] હૃદય વડે (हृदय નપું.તૃ.એ.વ.)

प्राप्य - પ્રાપ્ત કરીને (प्र+आप् ગણ ૫ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

पेप्रीयसे - તું [B] અતિશય પ્રસન્ન થાય છે (प्री ગણ ૯ ઉભયપદી भृशम् प्रीणासि इति प्री + यङ् - पेप्रीय વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

स्निग्धः - સ્નેહી, સ્નેહ રાગવાળો [તું] (स्निग्ध - स्निह् ગણ ૪ પરસ્મૈ. + કર્તરિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - युष्मद् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

निजस्वभावम् - પોતાના સ્વભાવને (निजस्वभाव પું.દ્વિ.એ.વ.)

अमलम् - નિર્મલ [પોતાના સ્વભાવને] (अमल - निजस्वभावનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

निर्लोठ्य - ત્યાગ કરીને (निर्+लुट् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + પ્રેરકનો णि(णिग्) સં.ભૂ.કૃ.)

लालप्यसे - વારંવાર બોલે છે, બકવાસ કરે છે, પ્રલાપો કરે છે (लप् ગણ ૧ પરસ્મૈ. भृशम् / आभीक्ष्ण्यम् लपति इति यङ् -लप् + यङ् - [C] लालप्य વ.કા.બી. પુ.એ.વ.)

सर्वम् - સર્વ [પરાયું] (सर्व સર્વનામ - परकीय માટે વપરાયેલ નપું.પ્ર.એ.વ.)

परकीयम् - પરાયું (परस्य इदम् इति परकीयम् (तद्धित) નપું.પ્ર.એ.વ.)

भगवन् ! - હે ભગવાન ! (भगवत् - आत्मन् નું વિ. પું.સં.એ.વ.)

अर्थ :- જેના (ધન, કુટુંબાદિના) માટે તું પ્રયત્ન કરે છે, અને જેનાથી (ધન, શરીરાદિ નાશથી) તું ડરે છે, જેને (ધન, પુત્રાદિકને) વિશે તું નિરંતર આનંદ પામે છે, જેનો જેનો (નાશ પામેલ સ્વજનાદિનો) તું શોક કરે છે, હૃદયથી જેને જેને (ધન સ્વજનાદિને) તું ઇચ્છે છે, જેને (પૂજા-સત્કારાદિને) પ્રાપ્ત કરીને તું અતિશય પ્રસન્ન થાય છે, જેમાં (વસ્ત્રાદિની પ્રાપ્તિમાં) સ્નેહવાળો થયેલો તું અમલ એવા પોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને (જેમ તેમ અસમંજસ) વારંવાર બોલે છે તે સર્વ પરાયું જ છે. હે

A. हृदयનો દ્વિ.બ.વ.થી हृद् આદેશ વિકલ્પે થાય છે.

B. प्री + यङ् સિ.હે.શ. ૩-૪-૯ प्रीप्री + यङ् સિ.હે.શ. ૪-૧-૩
पीप्री + यङ् સિ.હે.શ. ૪-૧-૪૪ पेप्रीय સિ.હે.શ. ૪-૧-૪૮

C. लप् + यङ् સિ.હે.શ. ૩-૪-૯
ललप् + यङ् સિ.હે.શ. ૪-૧-૩
लालप्य સિ.હે.શ. ૪-૧-૪૮

(જ્ઞાન વૈરાગ્યવાળા) ભગવાન્ ! આત્મા ! તારું કંઈ નથી.

ખંડાન્વય :-

यतसे ।
कः यतसे ?.. त्वम् यतसे ।
कस्मै यतसे ?..यस्मै यतसे ।
बिभेषि ।
कुतः बिभेषि ?... यतः बिभेषि ।
कथम् ?.. च ।
मोदसे ।
कथम् मोदसे ?.. अनिशम् ।
कुत्र मोदसे ?... यत्र ।
शोचसि ।
किम् शोचसि ?..................................... यद् यद् शोचसि ।
इच्छसि ।
किम् इच्छसि ?.....................................यद् यद् इच्छसि ।
केन इच्छसि ?.. हृदा ।
पेप्रीयसे ।
किम् कृत्वा पेप्रीयसे ?...प्राप्य पेप्रीयसे ।
किम् प्राप्य पेप्रीयसे ?.................................. यत् प्राप्य पेप्रीयसे ।
लालप्यसे ।
किम् कृत्वा लालप्यसे ?.................................. निर्लोठ्य लालप्यसे ।
कम् निर्लोठ्य ?....................................... निजस्वभावम् ।
कथम्भूतम् निजस्वभावम् ?.. अमलम् ।
कः लालप्यसे ?................................ स्निग्धः लालप्यसे ।
केषु स्निग्धः लालप्यसे ?........................... येषु स्निग्धः लालप्यसे ।
(અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।
किम् अस्ति ?.. तत् अस्ति ।
तत् किम् अस्ति ?.................................... तत् सर्वम् अस्ति ।
तत् सर्वम् किम् एव अस्ति ?.................. तत् सर्वम् परकीयम् एव अस्ति ।
न (અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।
किम् न अस्ति ?.................................... किञ्चित् न अस्ति ।
कस्य किञ्चित् न अस्ति ?.. तव ।

किम् सम्बोधने ? .... आत्मन् !

कथम्भूत ! आत्मन् ! .... भगवन् ! आत्मन् !

સમાસ :-

- निजः च असौ स्वभावः च इति **निजस्वभावः** । (વિ.પૂ.ક.) तम् ।
- नास्ति मलम् यस्मिन् सः इति **अमलः** । (નઞ્ બહુ.) तम् ।

दुष्टाः कष्टकदर्थनाः कति न ताः सोढास्त्वया संसृतौ,
तिर्यङ्नारकयोनिषु प्रतिहतश्छिन्नो विभिन्नो मुहुः ।
सर्वं तत्परकीयदुर्विलसितं विस्मृत्य तेष्वेव हा !
रज्यन्मुह्यसि मूढ ! तानुपचरन्नात्मन्न किं लज्जसे ? ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

दुष्टाः - દુષ્ટ, દુઃખરૂપ (दुष्ट-कष्टकदर्थना નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

कष्टकदर्थनाः - કષ્ટમય મહાવિડંબનાઓ (कष्टकदर्थना સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

कति[A] - કેટલી (कति - किम् मानम् एषाम् इति किम् + अति(डति) (તદ્ધિતનો) - कदर्थना માટે વપરાયેલ અલિંગ પ્ર.બ.વ.)

सोढाः - સહન કરાયેલ [કષ્ટ કદર્થનાઓ] (सोढा - सह् ગણ ૧ આત્મને. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) सोढ + સ્ત્રી.નો आ(आप्) - कष्टकदर्थना નું વિ. સ્ત્રી.પ્ર.બ.વ.)

संसृतौ - સારી રીતે (એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં) સરવામાં, (સંસારમાં) ભ્રમણ કરવામાં (संसृति સ્ત્રી.સ.એ.વ.)

तिर्यङ्नारकयोनिषु - તિર્યંચ અને નારક યોનિઓમાં (तिर्यङ्नारकयोनि સ્ત્રી.સ.બ.વ.)

प्रतिहतः - હણાયો (प्रतिहत-प्रति+हन् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) પું.પ્ર.એ.વ.)

छिन्नः - છેદાયો (छिद् ગણ ૭ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) પું.પ્ર.એ.વ.)

विभिन्नः - ભેદાયો (भिद् ગણ ૭ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - પું.પ્ર.એ.વ.)

परकीयदुर्विलसितम् - પરસંબંધી દુષ્ટ વિલાસને (परकीयदुर्विलसित નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विस्मृत्य - વિસ્મરણ કરીને (वि+स्मृ ગણ ૧ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

रज्यन् - રાગ કરતો [તું] (रञ्ज्(रज्) ગણ ૪ પરસ્મૈ. + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) -

---

A. कति પ્ર.દ્વિ.બ.વ.નો પ્રત્યય૦ છે.

रज्यत् - युष्मद् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

मुह्यसि - તું મોહ પામે છે (मुह् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

उपचरन् - સેવતો (તું) (उप+चर् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + अत्(शतृ) કર્તરિ વ.કૃ. - उपचरत् - युष्मद् નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

लज्जसे - તું લજ્જા પામે છે (लज्ज् ગણ ૬ આત્મને. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- હે આત્મા ! (સંસારમાં) ભ્રમણ કરવામાં તારા વડે તે કેટલી દુષ્ટ (દુઃખરૂપ) કષ્ટવાળી મહાવિડંબણાઓ સહન કરાઈ નથી ? તિર્યંચ અને નરક યોનિઓમાં તું વારંવાર હણાયો છે, છેદાયો છે, વિશેષે કરીને ભેદાયો છે. તે સર્વ પારકા સંબંધી (પુદ્ગલાદિ સંબંધી) દુષ્ટ વિલાસોને ભૂલી જઈને અરે ! તેને વિશે (પરસંબંધી વિલાસોમાં) જ રાગ ધરતો તું મોહ પામે છે. હે મૂઢ ! તે (વિલાસો)ને સેવતો તું શા માટે લજ્જા પામતો નથી ?

ખંડાન્વય :-

न सोढाः ।

कति न सोढाः ? .... कति न सोढाः ।

काः कति न सोढाः ? .... ताः कति न सोढाः ।

ताः कति काः न सोढाः ? ...... ताः कति कष्टकदर्थनाः न सोढाः ।

कथम्भूताः कष्टकदर्थनाः ? .... दुष्टाः ।

केन न सोढाः ? .... त्वया न सोढाः ।

कस्याम् न सोढाः ? .... संसृतौ न सोढाः ।

किम् सम्बोधने ? .... आत्मन् !

प्रतिहतः ।

कथम् प्रतिहतः ? .... मुहुः प्रतिहतः ।

केषु प्रतिहतः ? .... तिर्यङ्नारकयोनिषु ।

तिर्यङ्नारकयोनिषु पुनः कथम्भूतः जातः ? .... छिन्नः ।

तिर्यङ्नारकयोनिषु पुनः कथम्भूतः जातः ? .... विभिन्नः ।

मुह्यसि ।

किम् कुर्वन् मुह्यसि ? .... रज्यन् मुह्यसि ।

केषु एव रज्यन् मुह्यसि ? .... तेषु एव रज्यन् मुह्यसि ।

कथम् ? .... हा !

किम् प्रकृत्य ? .... विस्मृत्य ।

किम् विस्मृत्य ? .... तत् विस्मृत्य ।
तत् किम् विस्मृत्य ? .... तत् सर्वम् विस्मृत्य ।
तत् सर्वम् किम् विस्मृत्य ? .... परकीयदुर्विलसितम् ।
न लज्जसे ।
कथम् न लज्जसे ? .... किम् न लज्जसे !
किम् कुर्वन् किम् न लज्जसे ? .... उपचरन् ।
कान् उपचरन् ? .... तान् ।
किम् सम्बोधने ? .... मूढ !

સમાસ :-

- कष्टाः च अमी कदर्थनाः च इति **कष्टकदर्थनाः** । (વિ.પૂ.ક.)
- तिर्यञ्चः च नारकाः च इति तिर्यङ्नारकाः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  तिर्यङ्नारकाणाम् योनयः इति **तिर्यङ्नारकयोनयः** । (ष.त.) तेषु ।
- परस्य इदम् इति परकीयम् । (तद्धित)
  दुष्टम् विलसितम् इति दुर्विलसितम् । (પ્રાદિ ત.)
  परकीयम् च अदः दुर्विलसितम् च इति **परकीयदुर्विलसितम्** । (વિ.પૂ.ક.) तद् ।

ज्ञानदर्शनचारित्र केतनां चेतनां विना ।
सर्वमन्यद्विनिश्चित्य, यतस्व स्वहिताप्तये ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

ज्ञानदर्शनचारित्रकेतनाम् - જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સ્વરૂપવાળી [ચેતના] (ज्ञान-दर्शनचारित्रकेतना સ્રી.દ્વિ.એ.વ.)

चेतनाम् - ચેતના (चेतना સ્રી.દ્વિ.એ.વ. विना ના યોગમાં દ્વિતીયા)

विनिश्चित्य - નિશ્ચય કરીને (वि+निस्+चित् ગણ ૫ ઉભયપદી + સં.ભૂ.કૃ.)

स्वहिताप्तये - પોતાના હિતની પ્રાપ્તિ માટે (स्वहिताप्ति સ્રી.ચતુર્થી.એ.વ.)

અર્થ :- જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સ્વરૂપવાળી ચેતના વિના સર્વ (પદાર્થો) અન્ય (છે એ પ્રમાણે) નિશ્ચય કરીને પોતાના હિતની પ્રાપ્તિ માટે તું પ્રયત્ન કર.

ખંડાન્વય :-

यतस्व ।
कस्यै यतस्व ? .... स्वहिताप्तये ।
किम् कृत्वा ? .... विनिश्चित्य ।

किम् विनिश्चित्य ? .... सर्वम् विनिश्चित्य ।
सर्वम् किम् विनिश्चित्य ? .... सर्वम् अन्यद् विनिश्चित्य ।
काम् विना विनिश्चित्य ? .... चेतनाम् विना ।
कथम्भूताम् चेतनाम् ? .... ज्ञानदर्शनचारित्रकेतनाम् ।

સમાસ :-

- ज्ञानम् च दर्शनम् च चारित्रम् च इति ज्ञानदर्शनचारित्राणि । (ઇ. द्वन्द्व)
  ज्ञानदर्शनचारित्राणि केतनम् यस्याः सा इति **ज्ञानदर्शनचारित्रकेतना** । (સ.બ.) ताम् ।
- स्वस्य हितम् इति स्वहितम् । (ષ.ત.)
  स्वहितस्य आप्तिः इति **स्वहिताप्तिः** । (ષ.ત.) तस्यै ।

॥ गेयाष्टकम् ॥

विनय ! निभालय निजभवनं, विनय ! निभालय निजभवनम् ।
तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु, किं निजमिह कुगतेरवनम् ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

निभालय - તું જો, તું ભાળ. (नि+भल् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)
निजभवनम् - પોતાના ઘરને (निजभवन નપું.દ્વિ.એ.વ.)
तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु - શરીર, ધન, પુત્ર, ઘર, સ્વજનાદિને વિશે (तनुधन-सुतसदनस्वजनादि પું.સ.બ.વ.)
कुगतेः - દુર્ગતિથી (कुगति સ્ત્રી.પં.એ.વ.)
अवनम् - રક્ષણ (अवन - નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- હે વિનય (આત્મા) ! (તારા) પોતાના ઘરને તું જો. હે વિનય (આત્મા) ! (તારા) પોતાના ઘરને તું જો. અહીં (આ સંસારમાં) શરીર, ધન, પુત્ર, ઘર, સ્વજન વગેરેમાં દુર્ગતિથી (તારું) પોતાનું રક્ષણરૂપ કોણ છે ? (કોઈ નથી.)

ખંડાન્વય :- निभालय ।
किम् निभालय ? .... निजभवनम् निभालय ।
किम् सम्बोधने ? .... विनय !
(અધ્યાહારથી) (अस्ति ।)

किम् अस्ति ?.. किम् अस्ति ?
किम् किम् अस्ति ?................................ अवनम् किम् अस्ति ।
कस्याः अवनम् ?.. कुगतेः ।
कथम्भूतम् अवनम् ?.. निजम् अवनम् ।
केषु अवनम् किम् अस्ति ?.......................... तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु ।
कुत्र ?... इह ।

સમાસ :-

- निजम् च अदः भवनम् च इति **निजभवनम्** । (વિ.પૂ.ક.) तद् ।
- तनु च धनम् च सुतः च सदनम् च स्वजनः च इति तनुधनसुतसदनस्वजनाः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  तनुधनसुतसदनस्वजनाः आदौ येषाम् ते इति **तनुधनसुतसदनस्वजनादयः** । (વ્ય.બ.) तेषु ।
- कुत्सिता गतिः इति **कुगतिः** । ('કુ'પૂર્વપદ તત્પુરુષ) तस्याः ।

येन सहाश्रयसेऽतिविमोहादिदमहमित्यविभेदम् ।
तदपि शरीरं नियतमधीरं, त्यजति भवन्तं धृतखेदम् ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

आश्रयसे - તું આશ્રય કરે છે, સંબંધ કરે છે (आ+श्रि ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા. બી.પુ.એ.વ.)
अतिविमोहात् - અત્યંત વ્યામોહથી (अतिविमोह પું.પં.એ.વ.)
अविभेदम् - અભેદપણે (अविभेद નપું.દ્વિ.એ.વ.)
शरीरम् - શરીર, દેહ (शरीर નપું.પ્ર.એ.વ.)
नियतम् - નિશ્ચે, અવશ્ય (नियत - નપું.દ્વિ.એ.વ.)
अधीरम् - ધીરજ વિનાનું, ચંચલ [શરીર] (अधीर - शरीर નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
भवन्तम् - આપને (भवत्(भवतु) સર્વનામ પું.દ્વિ.એ.વ.)
धृतखेदम् - ધારણ કર્યો છે ખેદ જેને એવા [તમને] (धृतखेद - भवत् નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- જે (શરીર)ની સાથે અત્યંત મોહથી "આ (શરીર એ) હું છું" એ પ્રમાણે અભેદપણે તું આશ્રય કરે છે, ચંચલ એવું તે શરીર પણ ધારણ કરેલ ખેદવાળા આપને અવશ્ય ત્યજે છે.

ખંડાન્વય :- आश्रयसे ।

कम् आश्रयसे ?...................... अविभेदम् ।

किम् इति अविभेदम् ?......... अहम् इति अविभेदम् ।

किम् अहम् इति अविभेदम् ?.. इदम् अहम् इति अविभेदम् ।

कस्मात् "इदम् अहम्" इति अविभेदम् आश्रयसे ? .... अतिविमोहात् ।

केन सह अविभेदम् ?........... येन सह अविभेदम् ।

त्यजति ।

कथम् त्यजति ?............... नियतम् त्यजति ।

कम् त्यजति ?............... भवन्तम् त्यजति ।

कथम्भूतम् भवन्तम् ?............ धृतखेदम् भवन्तम् ।

किम् त्यजति ?......................तद् त्यजति ।

तद् किमपि त्यजति ?..... तद् शरीरम् अपि त्यजति ।

कथम्भूतम् शरीरम् ?.......................... अधीरम् ।

સમાસ :-

- विशिष्टः मोहः इति विमोहः । (પ્રાદિ ત.)
  अतिशयः विमोहः इति **अतिविमोहः** । (પ્રાદિ ત.) तस्मात् ।
- विशेषः भेदः इति विभेदः । (પ્રાદિ ત.)
  न विभेदः इति **अविभेदः** । (નઞ્ ત.) तम् ।
- न धीरम् इति **अधीरम्** । (નઞ્ તત્પુરુષ)
- धृतः खेदः येन सः इति **धृतखेदः** । (સ.બ.) तम् ।

जन्मनि[१] जन्मनि[२] विविधपरिग्रहमुपचिनुषे[३,६] च[४] कुटुम्बम्[५] ।
तेषु[८] भवन्तम्[१२] परभवगमने[७], नानुसरति[१३] कृशमपि[१४,९] सुम्बम्[११,१०] ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

जन्मनि - જન્મમાં (जन्मन् નપું.સ.એ.વ.)

विविधपरिग्रहम् - વિવિધ પરિગ્રહને (विविधपरिग्रह પું.દ્વિ.એ.વ.)

उपचिनुषे - તું એકઠું કરે છે. (અહીં) તું વૃદ્ધિ પમાડે છે, પોષણ કરે છે. (उप+चि ગણ ૫ ઉભયપદી વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

कुटुम्बम् - કુટુંબને (कुटुम्ब નપું.દ્વિ.એ.વ.)

भवन्तम् - આપને (भवत्(भवतु) સર્વનામ પું.દ્વિ.એ.વ.)

परभवगमने - પરભવમાં ગમન કાલે (परभवगमन નપું.સ.એ.વ.)

कृशम् - સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ [ફોતરું] (कृश - सुम्ब નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
सुम्बम् - ફોતરું (सुम्ब - નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- દરેક ભવમાં વિવિધ પ્રકારના પરિગ્રહને અને કુટુંબને તું એકઠા કરે છે (વૃદ્ધિપોષણ કરે છે.) (પરંતુ) પરભવમાં જવાના સમયે તેમાંનું નાનામાં નાનું ફોતરું પણ આપને અનુસરતું નથી.

ખંડાન્વય :- उपचिनुषे ।
किम् उपचिनुषे ? .... कुटुम्बम् उपचिनुषे ।
पुनः कम् च उपचिनुषे ? .... विविधपरिग्रहम् ।
कस्मिन् उपचिनुषे ? .... जन्मनि ।
पुनः कस्मिन् उपचिनुषे ? .... जन्मनि जन्मनि ।
न अनुसरति ।
कम् न अनुसरति ? .... भवन्तम् ।
किमपि न अनुसरति ? .... सुम्बमपि ।
कथम्भूतम् सुम्बमपि ? .... कृशम् ।
केषु न अनुसरति ? .... तेषु ।
कस्मिन् न अनुसरति ? .... परभवगमने ।

સમાસ :-
- विविधः च असौ परिग्रहः च इति **विविधपरिग्रहः** । (વિ.પૂ.ક.) तम् ।
- परः च असौ भवः च इति परभवः । (વિ.પૂ.ક.)
  परभवे गमनम् इति **परभवगमनम्** । (સ.ત.) तस्मिन् ।

त्यज ममतापरितापनिदानं, परपरिचयपरिणामम् ।
भज निःसङ्गतया विशदीकृतमनुभवसुखरसमभिरामम् ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

ममतापरितापनिदानम् - મમત્વભાવ અને સંતાપનું (મુખ્ય) કારણ [પરના પરિચયના પરિણામને] (ममतापरितापनिदान-परपरिचयपरिणामનું વિ.નપું.દ્વિ.એ.વ.)

परपरिचयपरिणामम् - (જડ-ચેતન) પરના પરિચયના પરિણામને (સ્વભાવના વિકારને) (परपरिचयपरिणाम પું.દ્વિ.એ.વ.)

निःसङ्गतया - અસંગપણે, સંગરહિતપણે (निःसङ्गस्य भावः इति निःसङ्ग + ता(तल्) (તદ્ધિતનો) - निःसङ्गता સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

विशदीकृतम् - અત્યંત નિર્મલ કરેલ [અનુભવ સુખ રસ]ને (विशदीकृत - अविशदम्

विशदम् कृतम् इति विशद + च्वि (तद्धितनो) + कृत - अनुभवसुखरस નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुभवसुखरसम् - અનુભવના સુખરૂપ રસને (अनुभवसुखरस પું.દ્વિ.એ.વ.)

अभिरामम् - મનોહર [અનુભવસુખરસ]ને (अभिराम - अनुभवसुखरस નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- મમત્વ અને પરિતાપના મુખ્ય હેતુભૂત પર (વ્યક્તિઓ અને વસ્તુઓ)ના પરિચયરૂપ પરિણામનો તમે ત્યાગ કરો. અસંગપણાથી નિર્મલ કરાયેલ મનોહર એવા અનુભવના સુખરૂપી રસ (રતિ)ને તું સેવ. (તું ભજ.)

ખંડાન્વય :-

त्यज ।

कम् त्यज ? .... परपरिचयपरिणामम् ।

कथम्भूतम् परपरिचयपरिणामम् ? .... ममतापरितापनिदानम् ।

भज ।

कम् भज ? .... अनुभवसुखरसम् ।

कथम्भूतम् अनुभवसुखरसम् ? .... अभिरामम् ।

पुनः कथम्भूतम् अनुभवसुखरसम् ? .... विशदीकृतम् ।

कया विशदीकृतम् ? .... निःसङ्गतया ।

સમાસ :-

- परितः तापः इति परितापः । (પ્રાદિ ત.)
  ममता च परितापः च इति ममतापरितापौ । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  ममतापरितापयोः निदानम् इति **ममतापरितापनिदानम्** । (ષ.ત.) तद् ।
- परेषाम् परिचयः इति परपरिचयः । (ષ.ત.)
  परपरिचयः एव परिणामः इति **परपरिचयपरिणामः** । (અ.પૂ.ક.) तम् ।
- निर्गतः सङ्गः यस्मात् सः इति निःसङ्गः । (પ્રાદિ બ.)
  निःसङ्गस्य भावः इति **निःसङ्गता** । (तद्धितनो ता(तल्) પ્રત્યય) तया ।
- अनुभवस्य सुखम् इति अनुभवसुखम् । (ષ.ત.)
  अनुभवसुखम् एव रसः इति **अनुभवसुखरसः** । (અ.પૂ.ક.) तम् ।

पथि[४] पथि[४] विविधपथैः[१] पथिकैः[२] सह[३], कुरुते[७] कः[५] प्रतिबन्धम्[६] ।
निजनिजकर्मवशैः[८] स्वजनैः[९] सह[१०], किं[१२] कुरुषे[१३] ममताबन्धम्[११] ।।५।।

શબ્દાર્થ :-

विविधपथैः - વિવિધ (જુદા જુદા) માર્ગવાળા [વટેમાર્ગુઓ] સાથે (विविधपथ - पथिक નું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

पथिकैः - માર્ગે જનાર, વટેમાર્ગુઓ (સાથે) (पथिक - पन्थानम् गच्छन्ति इति पथिन् + इकण् (तद्धितનો) - પું.તૃ.બ.વ. (सह ના યોગમાં તૃતીયા))

प्रतिबन्धम् - સંબંધને, રાગને (प्रतिबन्ध પું.દ્વિ.એ.વ.)

निजनिजकर्मवशैः - પોતપોતાના શુભાશુભ કર્મને વશ થયેલા [સ્વજનોની સાથે] (निजनिजकर्मवश - स्वजन નું વિ. પું.તૃ.બ.વ.)

स्वजनैः - સ્વજનો(ની સાથે) (स्वजन પું.તૃ.બ.વ. - सह ના યોગમાં તૃતીયા)

ममताबन्धम् - મમતાના સંબંધને ("આ મારા છે" એવી બુદ્ધિને) (ममताबन्ध પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- જુદા જુદા માર્ગોવાળા વટેમાર્ગુઓ સાથે દરેક માર્ગે (માર્ગે માર્ગે) કોણ સંબંધને કરે ? (અર્થાત્ કોઈ ન કરે.) (તેની જેમ) પોતપોતાના (શુભાશુભ) કર્મોને વશ થયેલા સગાસંબંધીઓ સાથે તું મમતાના સંબંધને શા માટે કરે છે ?

ખંડાન્વય :-

कुरुते ।

कम् कुरुते ? .... प्रतिबन्धम् कुरुते ।

कः कुरुते ? .... कः कुरुते ?

कस्मिन् प्रतिबन्धम् ? .... पथि ।

पुनः कस्मिन् प्रतिबन्धम् ? .... पथि ।

कैः सह प्रतिबन्धम् ? .... पथिकैः सह ।

कथम्भूतैः पथिकैः ? .... विविधपथैः ।

कुरुषे ।

कथम् कुरुषे ? .... किम् कुरुषे ।

कम् किम् कुरुषे ? .... ममताबन्धम् ।

कैः सह ममताबन्धम् ? .... स्वजनैः सह ।

कथम्भूतैः स्वजनैः ? .... निजनिजकर्मवशैः ।

સમાસ :-

- विविधाः पन्थानः येषाम् ते इति **विविधपथाः**[A] । (સ.બ.) तैः ।

A. મૂળ શબ્દ पथिन् પ્ર.બ.વ. पन्थानः સમાસમાં विविधपथिन् પછી विविधपथ (અંતે अ લાગશે).

- निजम् निजम् इति निजनिजम् । (વીપ્સામાં)
  निजनिजम् च अदः कर्म च इति निजनिजकर्म । (વિ.પૂ.ક.)
  निजनिजकर्मणा वशाः इति **निजनिजकर्मवशाः** । (તૃ.ત.) तैः ।
- ममतायाः बन्धः इति **ममताबन्धः** । (ષ.ત.) तम् ।

प्रणयविहीने दधदभिषङ्गं, सहते बहुसन्तापम् ।
त्वयि निःप्रणये पुद्गलनिचये, वहसि मुधा ममतातापम् ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

प्रणयविहीने - પ્રેમ રહિતને વિશે (प्रणयविहीन પું.સ.એ.વ.)

दधत् - ધારણ કરતો [માણસ] (धा ગણ ૩ ઉભયપદી + કર્તરિ વ.કૃ.નો अत्(शतृ) - दधत् પું.પ્ર.એ.વ.)

अभिषङ्गम् - રાગને, આસક્તિને (अभिषङ्ग પું.દ્વિ.એ.વ.)

बहुसन्तापम् - ઘણા સંતાપને, ઘણા કષ્ટોને (बहुसन्ताप પું.દ્વિ.એ.વ.)

निःप्रणये - પ્રણયરહિત [પુદ્ગલસમૂહને વિશે] (निःप्रणय - पुद्गलनिचय નું વિ. પું.સ.એ.વ.)

पुद्गलनिचये - પુદ્ગલના સમૂહને વિશે (पुद्गलनिचय પું.સ.એ.વ.)

वहसि - તું વહન કરે છે. (वह् ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

ममतातापम् - મમતાના તાપને, મમતાના કારણે થતા કષ્ટને (ममताताप પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- રાગરહિત (સ્ત્રી વગેરે)ને વિશે આસક્તિને ધારણ કરતો (માણસ) ઘણા સંતાપને સહન કરે છે. (તેમ) તારા વિશે રાગરહિત એવા (દેહાદિક) પુદ્ગલના સમૂહને વિશે મારાપણાના પરિણામથી થતા કષ્ટને ફોગટ તું વહન કરે છે. (પ્રાપ્ત કરે છે.)

ખંડાન્વય :-

सहते ।
कम् सहते ? .... बहुसन्तापम् सहते ।
किम् कुर्वन् सहते ? .... दधत् सहते ।
कम् दधत् ? .... अभिषङ्गम् दधत् ।
कस्मिन् अभिषङ्गम् ? .... प्रणयविहीने ।
वहसि ।
कथम् वहसि ? .... मुधा वहसि ।
कम् वहसि ? .... ममतातापम् ।

कस्मिन् ममतातापम् ? .... पुद्गलनिचये ।
कथम्भूते पुद्गलनिचये ? .... निःप्रणये ।
कस्मिन् निःप्रणये ? .... त्वयि निःप्रणये ।

સમાસ :-

- प्रणयेन विहीनः इति **प्रणयविहीनः** । (તૃ.ત.) तस्मिन् ।
- बहुः च असौ सन्तापः च इति **बहुसन्तापः** । (વિ.પૂ.ક.) तम् ।
- निषिद्धः प्रणयः यस्मिन् सः इति **निःप्रणयः** । (પ્રાદિ બ.) तस्मिन् ।
- पुद्गलानाम् निचयः इति **पुद्गलनिचयः** । (ષ.ત.) तस्मिन् ।
- ममतया उत्पादितः इति ममतोत्पादितः । (તૃ.ત.)
  ममतया उत्पादितः च असौ तापः च इति **ममतातापः** । (મ.ક.) तम् ।

त्यज संयोगं नियतवियोगं, कुरु निर्मलमवधानम् ।
न हि विदधानः कथमपि तृप्यसि, मृगतृष्णाघनरसपानम् ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

संयोगम् - સંયોગને, સંબંધને (संयोग પું.દ્વિ.એ.વ.)

नियतवियोगम् - નિશ્ચિત વિયોગવાળા [સંયોગને] (नियतवियोग - संयोगનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

निर्मलम् - નિર્મલ [એકાગ્રતાને] (निर्मल - अवधानનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

अवधानम् - એકાગ્રતાને (अवधान નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विदधानः - કરતો (वि+धा ગણ ૩ ઉભયપદી + आन(आनश्) કર્તરિ વ.કૃ. - विदधान પું.પ્ર.એ.વ. - युष्मद् નું વિ.)

तृप्यसि - તું તૃપ્ત થાય છે (तृप् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

मृगतृष्णाघनरसपानम् - ઝાંઝવાના નીરના પ્રચુર રસપાનને (मृगतृष्णाघनरसपान નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- નિશ્ચે જેનો વિયોગ થવાનો છે એવા સંયોગને તું ત્યજ. (પરાશંસાદિ દોષો રહિત) નિર્મલ એકાગ્રતાને તું કર. ઝાંઝવાના નીરના પ્રચુર રસપાનને કરતો તું ખરેખર કોઈપણ પ્રકારે તૃપ્તિ પામીશ નહિ.

ખંડાન્વય :- त्यज ।

कम् त्यज ? .... संयोगम् त्यज ।
कथम्भूतम् संयोगम् ? .... नियतवियोगम् ।

कुरु।

किम् कुरु ? .... अवधानम्।

कथम्भूतम् अवधानम् ? .... निर्मलम्।

न तृप्यसि।

हि कथम् न तृप्यसि ? .... हि कथमपि न तृप्यसि।

कः न तृप्यसि ? .... विदधानः।

किम् विदधानः ? .... मृगतृष्णाघनरसपानम्।

સમાસ :-

- नियतः वियोगः यस्य सः इति **नियतवियोगः**। (સ.બ.) तम्।
- [A] मृगाणाम् तृष्णा इति मृगतृष्णा। (ષ.ત.)

  रसस्य पानम् इति रसपानम्। (ષ.ત.)

  घनम् च अदः रसपानम् च इति घनरसपानम्। (વિ.પૂ.ક.)

  मृगतृष्णायाः घनरसपानम् इति **मृगतृष्णाघनरसपानम्**। (ષ.ત.) तद्।

भज जिनपतिमसहायसहायं, शिवगतिसुगमोपायम्।
पिब गदशमनं परिहृतवमनं, शान्तसुधारसमनपायम् ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

जिनपतिम् - જિનેશ્વર ભગવાનને (जिनपति પું.દ્વિ.એ.વ.)

असहायसहायम् - અસહાય (જીવોને) માટે સહાય રૂપ [જિનેશ્વર ભગવાન] (असहायसहाय - जिनपति નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

शिवगतिसुगमोपायम् - મોક્ષ મેળવવાનો સરળ ઉપાય [જિનેશ્વર ભગવાન] (शिवगतिसुगमोपाय - जिनपति નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

गदशमनम् - (દ્રવ્ય અને ભાવ) રોગને શાંત કરનાર, નાશ કરનાર [શાંત સુધારસ] (गदशमन - शान्तसुधारस નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

परिहृतवमनम् - વમન (ઉલ્ટી)ને હરનાર [શાંત સુધારસ] (परिहृतवमन - शान्तसुधारस નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

अनपायम् - વિનાશવર્જિત, અપાયરહિત [શાંત સુધારસ] (अनपाय - शान्तसुधारस નું વિ. પું.દ્વિ. એ.વ.)

અર્થ :- અસહાય (નિરાધાર લોકોને) માટે સહાયરૂપ, મોક્ષમાં

A. મૃગલાની તૃષ્ણામાં હેતુ હોવાથી ઝંઝવાના નીરને मृगतृष्णा કહે છે.

જવાના સરળ ઉપાયરૂપ શ્રીજિનેશ્વર ભગવાનને તું ભજ. અપાયરહિત, રોગોને શાંત કરનાર, વમન (ઉલ્ટીને) હરનાર એવા શાન્તિરૂપી અમૃતરસને તું પી.

ખંડાન્વય :-

भज ।

कम् भज ? .... जिनपतिम् भज ।

कथम्भूतम् जिनपतिम् ? .... शिवगतिसुगमोपायम् ।

पुनः कथम्भूतम् जिनपतिम् ? .... असहायसहायम् ।

पिब ।

कम् पिब ? .... शान्तसुधारसम् ।

कथम्भूतम् शान्तसुधारसम् ? .... परिहृतवमनम् ।

पुनः कथम्भूतम् शान्तसुधारसम् ? .... गदशमनम् ।

पुनः कथम्भूतम् शान्तसुधारसम् ? .... अनपायम् ।

સમાસ :-

- न सहायः यस्य सः इति असहायः । (નञ् બ.)
  असहायाय सहायः इति **असहायसहायः** । (ચ.ત.) तम् ।
- शिवः एव गतिः इति शिवगतिः । (અ.પૂ.ક.)
  सुगमः च असौ उपायः च इति सुगमोपायः । (વિ.પૂ.ક.)
  शिवगतेः सुगमोपायः इति **शिवगतिसुगमोपायः** । (ષ.ત.) तम् ।
- गदानाम् शमनम् येन सः इति **गदशमनः** । (વ્ય.બ.) तम् ।
- परिहृतम् वमनम् येन सः इति **परिहृतवमनः** । (સ.બ.) तम् ।
- न विद्यन्ते अपायाः यस्मिन् सः इति **अनपायः** । (નञ् બ.) तम् ।

● ● ●

॥ अशुचिभावना ॥

सच्छिद्रो मदिराघटः परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचिः,
शुच्यामृद्य मृदा बहिः स बहुशो धौतोऽपि गङ्गोदकैः ।
नाधत्ते शुचितां यथा तनुभृतां कायो निकायो महा-
बीभत्सास्थिपुरीषमूत्ररजसां नायं तथा शुध्यति ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

सच्छिद्रः - છિદ્ર સહિત, છિદ્રવાળો [મદિરાનો ઘડો] (सच्छिद्र - मदिराघटનું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

मदिराघटः - મદિરાથી ભરેલ ઘટ (ઘડો) (मदिराघट - પું.પ્ર.એ.વ.)

परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचिः - ઝરતા એવા તેના (મદિરાના) ટીપાના સંગથી અશુચિ (અપવિત્ર) એવો [મદિરાનો ઘડો] (परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचि - मदिराघट નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

शुच्या - પવિત્ર [માટી વડે] (शुचि - मृद् નું વિ. સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

आमृद्य - ઘસીને, માંજીને (आ+मृद् ગણ ૯ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

मृदा - માટી વડે (मृद् સ્ત્રી.તૃ.એ.વ.)

बहिः - બહારથી (बहिस् - અવ્યય)

बहुशः - બહુવાર (बहु + शस् (તદ્ધિતનો) - અવ્યય)

धौतः - ધોયેલો [મદિરાનો ઘડો] (धाव् - ગણ ૧ ઉભયપદી + त(क्त) - मदिराघट નું વિ. - પું.પ્ર.એ.વ.)

गङ्गोदकैः - ગંગાના પાણી વડે (गङ्गोदक નપું.તૃ.બ.વ.)

आधत्ते - ધારણ કરે છે (आ+धा ગણ ૩ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

शुचिताम् - શુચિપણાને (शुचेः भावः इति शुचि + ता(तल्) તદ્ધિતનો - સ્ત્રી. દ્વિ.એ.વ.)

तनुभृताम् - શરીરધારી પ્રાણીઓનું (तनुभृत् - પું.ષ.બ.વ.)

निकायः - સમૂહ, ઢગલો (निकाय પું.પ્ર.એ.વ.)

महाबीभत्सास्थिपुरीषमूत्ररजसाम् - અત્યંત દુર્ગંછનીય હાડકા, વિષ્ટા, મૂત્ર અને લોહીના (महाबीभत्सास्थिपुरीषमूत्ररजस् નપું.ષ.બ.વ.)

शुध्यति - તે શુદ્ધ થાય છે, પવિત્ર થાય છે (शुध् ગણ ૪ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી. પુ.એ.વ.)

અર્થ :- જેમ છિદ્રવાળો મદિરાથી ભરેલો જે ઘડો (તેમાંથી) ઝરતા એવા તે (મદિરા)ના ટીપાઓના સંસર્ગથી અપવિત્ર છે (અને) તે (મદિરાનો ઘડો) બહારના ભાગમાં પવિત્ર માટી વડે ઘસીને ગંગાજળ વડે ઘણીવાર ધોવા છતાં પણ પવિત્રપણાને ધારણ કરતો નથી, તે પ્રમાણે અત્યંત દુર્ગંછનીય હાડકા, વિષ્ટા, મૂત્ર અને લોહીના ઢગલારૂપ પ્રાણીઓનું આ શરીર (બહારથી પવિત્ર માટી-સાબુ આદિથી ઘસીને ગંગાજળના પાણીથી વારંવાર ધોવા છતાં) પવિત્ર થતું નથી.

ખંડાન્વ્ય :- (અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।

कः अस्ति ? .... मदिराघटः अस्ति ।
कथम्भूतः मदिराघटः ? .... सच्छिद्रः ।
मदिराघटः कीदृशः अस्ति ? .... परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचिः ।
कथम् ? .... यथा ।
न आधत्ते ।
काम् न आधत्ते ? .... शुचिताम् ।
कः न आधत्ते ? .... सः न आधत्ते ।
सः किम् कृतः अपि न आधत्ते ? .... सः धौतः अपि न आधत्ते ।
कथम् धौतः ? .... बहुशः ।
कैः धौतः ? .... गङ्गोदकैः ।
किम् प्रकृत्य धौतः ? .... आमृद्य ।
कया आमृद्य ? .... मृदा ।
कथम्भूतया मृदा ? .... शुच्या मृदा ।
कुतः आमृद्य ? .... बहिः आमृद्य ।
न शुध्यति ।
कः न शुध्यति ? .... अयम् न शुध्यति ।
अयम् कः न शुध्यति ? .... अयम् कायः न शुध्यति ।
केषाम् कायः ? .... तनुभृताम् कायः ।
कथम्भूतः कायः ? .... निकायः कायः ।
केषाम् निकायः ? .... महाबीभत्सास्थिपुरीषमूत्ररजसाम् ।
कथम् ? .... तथा ।

સમાસ :-

- छिद्रैः सह वर्तते इति **सच्छिद्रः** । (સહાર્થ બહુવ્રીહિ)
- मदिरया भृतः घटः इति **मदिराघटः** । (મ.ક.)
- न शुचिः इति अशुचिः । (નઞ્ ત.)
  तस्य लेशाः इति तल्लेशाः । (ષ.ત.)
  परिगलन्तः च अमी तल्लेशाः च इति परिगलत्तल्लेशाः । (વિ.પૂ.ક.)
  परिगलत्तल्लेशानाम् सङ्गः इति परिगलत्तल्लेशसङ्गः । (ષ.ત.)
  परिगलत्तल्लेशसङ्गात् अशुचिः इति **परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचिः** । (પં.ત.)
- गङ्गायाः उदकानि इति **गङ्गोदकानि** । (ષ.ત.) तैः ।
- तनु बिभ्रति इति **तनुभृतः** । (ઉ.ત.) तेषाम् ।
- अस्थीनि च पुरीषम् च मूत्रम् च रजः च इति अस्थिपुरीषमूत्ररजांसि । (ઇ. द्वन्द्व)
  महन्ति च अमूनि बीभत्सानि च इति महाबीभत्सानि । (વિ.પૂ.ક.)
  महाबीभत्सानि च अमूनि अस्थिपुरीषमूत्ररजांसि च इति **महाबीभत्सास्थि-पुरीषमूत्ररजांसि** । (વિ.પૂ.ક.) तेषाम् ।

[४]स्नायंस्नायं [५]पुनरपि [६]पुनः [७]स्नान्ति [२]शुद्धाभि[३]रद्भि-,
[११]र्वारंवारं [८]बत [९]मलतनुं [१०]चन्दनै[१२]रर्चयन्ते ।
[१]मूढात्मानो [१३]वयम[१४]पमलाः [१६]प्रीतिमि[१५]त्या[१७]श्रयन्ते,
[१८]नो [१९]शुध्यन्ते [२३]कथम[२१]वकरः [२४]शक्यते [२२]शोद्धुमे[२०]वम् ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

स्नायंस्नायम् - સ્નાન કરી કરીને, વારંવાર સ્નાન કરીને (स्ना + खणम् (કૃદંતનો) आभीक्ष्ण्यम् स्नात्वा इति - અવ્યય)
स्नान्ति - સ્નાન કરે છે (स्ना ગણ ૨ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)
शुद्धाभिः - શુદ્ધ, નિર્મલ [પાણી વડે] शुद्धा-अप् નું વિ. સ્ત્રી.તૃ.બ.વ.)
अद्भिः - પાણી વડે (अप् સ્ત્રી.તૃ.બ.વ.)
वारंवारम् - વારંવાર (અવ્યય)
मलतनुम् - મેલવાળા શરીરને (मलतनु - સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)
चन्दनैः - ચંદન વડે (चन्दन નપું.તૃ.બ.વ.)
अर्चयन्ते - તેઓ પૂજાને (વિલેપનને) કરે છે (अर्च् ગણ ૧૦ ઉભયપદી વ.કા. ત્રી.પુ.બ.વ.)

मूढात्मानः - મોહથી મૂઢ આત્માઓ (मूढात्मन् પું.પ્ર.બ.વ.)
अपमलाः - મલરહિત [મૂઢાત્માઓ] (अपमल - मूढात्मन् નું વિ. પું.પ્ર.બ.વ.)
आश्रयन्ते - આશ્રય કરે છે (आ+श्रि ગણ ૧ ઉભયપદી વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)
शुध्यन्ते[A] - તેઓ વડે શુદ્ધ થવાય છે. (शुध् ગણ ૪ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા.ત્રી.પુ.બ.વ.)
अवकरः - કચરો, ઉકરડો (अवकर પું.પ્ર.એ.વ.)
शक्यते - સમર્થ થવાય છે (शक् ગણ ૫ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા. ત્રી.પુ.એ.વ.)
शोद्धुम् - પવિત્ર-શુદ્ધ કરવા માટે (शुध् ગણ ૪ પરસ્મૈ. + तुम् હે.કૃ.)

અર્થ :- (મોહથી) મૂઢ જીવ શુદ્ધ પાણી વડે સ્નાન કરી કરીને ફરી ફરી પણ સ્નાન કરે છે. ખેદની વાત છે કે મલવાળા શરીરને ચંદનવડે વારંવાર વિલેપન કરે છે. "અમે મલરહિત થયા છીએ" આ પ્રમાણે પ્રેમનો આશ્રય કરે છે. (પરંતુ) તેઓ વડે શુદ્ધ થવાતું નથી. આ પ્રમાણે (સ્નાન, ચંદન વિલેપન વગેરેથી) ઉકરડો શુદ્ધ કરવાને માટે કેવી રીતે સમર્થ થવાય ?

ખંડાન્વય :-

स्नान्ति ।
कथम् स्नान्ति ? .... पुनः स्नान्ति ।
कथमपि पुनः स्नान्ति ? .... पुनरपि पुनः स्नान्ति ।
कथम् पुनरपि पुनः स्नान्ति ? .... स्नायंस्नायम् ।
काभिः स्नान्ति ? .... अद्भिः स्नान्ति ।
कथम्भूताभिः अद्भिः ? .... शुद्धाभिः ।
के स्नान्ति ? .... मूढात्मानः ।
अर्चयन्ते ।
कथम् अर्चयन्ते ? .... वारंवारम् अर्चयन्ते ।
कैः अर्चयन्ते ? .... चन्दनैः अर्चयन्ते ।
काम् अर्चयन्ते ? .... मलतनुम् ।
कथम् ? .... बत ।
आश्रयन्ते ।

A. શુધ્ ધાતુ પવિત્ર થવું અને પવિત્ર કરવું બંને અર્થમાં છે.

काम् आश्रयन्ते ? .... प्रीतिम् ।
कथम् आश्रयन्ते ? .... इति आश्रयन्ते ।
के इति आश्रयन्ते ? .... वयम् इति ।
वयम् कीदृशाः इति ? .... अपमलाः ।
शुध्यन्ते ।
कथम् शुध्यन्ते ? .... नो ।
शक्यते ।
कथम् शक्यते ? .... कथम् शक्यते ।
किम् कर्तुम् कथम् शक्यते ? .... शोद्धुम् कथम् शक्यते ।
कः शोद्धुम् ? .... अवकरः ।
कथम् ? .... एवम् ।

સમાસ :-

- मलस्य पुञ्जीभूता तनुः इति **मलतनुः** । (મ.ક.) ताम् ।
- मूढाः च अमी आत्मानः च इति **मूढात्मानः** । (વિ.પૂ.ક.)
- अपगतः मलः येभ्यः ते इति **अपमलाः** । (પ્રાદિ બ.)

कर्पूरादिभिरर्चितोऽपि लशुनो नो गाहते सौरभं,
नाजन्मोपकृतोऽपि हन्त पिशुनः सौजन्यमालम्बते ।
देहोऽप्येष तथा जहाति न नृणां स्वाभाविकीं विस्रतां,
नाभ्यक्तोऽपि विभूषितोऽपि बहुधा पुष्टोऽपि विश्वस्यते ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

कर्पूरादिभिः - કપૂર વગેરે વડે (कर्पूरादि પું.તૃ.બ.વ.)
अर्चितः - પૂજા કરાયેલ [લસણ] (अर्चित-लशुनનું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)
लशुनः - લસણ (लशुन - પું.પ્ર.એ.વ.)
गाहते - પ્રવેશ કરે છે (અહીં) પામે છે (गाह् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)
सौरभम् - સુરભીપણાને (*सौरभ - सुरभेः भावः इति सुरभि + अण् (तद्धितनो)* પું.દ્વિ.એ.વ.)
आजन्म - જન્મથી માંડીને (आजन्म - અવ્યયીભાવ સમાસ)
उपकृतः - ઉપકાર કરાયેલ [દુર્જન માણસ] (उपकृत - पिशुन નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)
पिशुनः - દુર્જન માણસ (पिशुन પું.પ્ર.એ.વ.)
सौजन्यम् - સજ્જનપણાને (सौजन्य - सुजनस्य भावः इति નપું.દ્વિ.એ.વ.)

आलम्बते - આશ્રય કરે છે (आ+लम्ब् ગણ ૧ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

जहाति - ત્યાગ કરે છે. (हा ગણ ૩ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

नृणाम्[A] - મનુષ્યોનો (नृ પું.ષ.બ.વ.)

स्वाभाविकीम् - સ્વાભાવિક [દુર્ગંધીપણાને] (स्वाभाविकी - स्वभावात् आगता અથવા स्वभावस्य इयम् इति स्वाभाविक + ई(ङी) - विस्रता નું વિ. સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

विस्रताम् - દુર્ગંધીપણાને (विस्रता સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

अभ्यक्तः - (સુગંધી દ્રવ્યો વડે) વિલેપન કરાયેલ [દેહ] (अभ्यक्त - देहનું વિ. अभि+अञ्ज् ગણ ૧ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - પું.પ્ર.એ.વ.)

विभूषितः - વિભૂષિત કરાયેલ [દેહ] (विभूषित - वि+भूष् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - देह નું વિ. - પું.પ્ર.એ.વ.)

बहुधा - ઘણા પ્રકારે (અવ્યય)

विश्वस्यते - વિશ્વાસ કરાય છે (वि+श्वस् ગણ ૨ પરસ્મૈ. + કર્મણિનો य(क्य) વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- ખેદની વાત છે કે (જેમ) લસણ કપૂરાદિ (સુગંધી પદાર્થો) વડે વાસિત કરાયેલ હોવા છતાં (વઘાર કે મિશ્રણ કરવા છતાં) પણ સુગંધીપણાને પામતું નથી. દુર્જન માણસ જન્મથી માંડીને ઉપકાર કરાયેલ હોવા છતાં પણ સજ્જનપણાનો આશ્રય કરતો નથી. તે પ્રમાણે મનુષ્યોનો આ દેહ પણ સ્વાભાવિક દુર્ગંધીપણાને છોડતો નથી. ઘણા પ્રકારે (સુગંધી દ્રવ્યો વડે) વિલેપન કરાયેલ હોવા છતાં પણ, (વસ્ત્રાભરણથી) સુશોભિત કરાયેલ હોવા છતાં પણ, (આહારાદિ વડે) પુષ્ટ કરાયેલ હોવા છતાં પણ (આ શરીર પર) વિશ્વાસ ન કરાય. (શરીર પર વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી.)

ખંડાન્વય :- नो गाहते ।

कम् नो गाहते ? .... सौरभम् ।

कः नो गाहते ? .... लशुनः ।

लशुनः कीदृशः अपि नो गाहते ? .... लशुनः अर्चितः अपि ।

कैः अर्चितः ? .... कर्पुरादिभिः ।

A. ષ.બ.વ.માં नृणाम् नृणाम् બે રૂપ થાય. પણ અહીં છંદ અનુસાર नृणाम् લીધું છે.

कथम् ? .... हन्त ।

न आलम्बते ।

किम् न आलम्बते ? .... सौजन्यम् ।

कः न आलम्बते ? .... पिशुनः ।

पिशुनः कीदृशः अपि न आलम्बते ? .... पिशुनः उपकृतः अपि ।

कथम् उपकृतः ? .... आजन्म ।

न जहाति ।

काम् न जहाति ? .... विस्रताम् ।

कथम्भूताम् विस्रताम् ? .... स्वाभाविकीम् ।

कः न जहाति ? .... एषः ।

एषः कः न जहाति ? .... एषः देहः ।

केषाम् एषः देहः ? .... नृणाम् ।

कथम् न जहाति ? .... तथा ।

न विश्वस्यते ।

कः न विश्वस्यते ? .... (અનુસંધાનથી) देहः न विश्वस्यते ।

कथम्भूतः अपि देहः ? .... पुष्टः अपि देहः ।

पुनः कथम्भूतः अपि देहः ? .... विभूषितः अपि देहः ।

पुनः कथम्भूतः अपि देहः ? .... अभ्यक्तः अपि देहः ।

कथम् ? .... बहुधा ।

સમાસ :-

- कर्पूरः आदौ येषाम् ते इति **कर्पूरादयः** । (વ્ય.બ.) तैः ।
- जन्मनः आरभ्य इति **आजन्म** । (અવ્યયીભાવ સમાસ)

यदीयसंसर्गमवाप्य सद्यो, भवेच्छुचीनामशुचित्वमुच्चैः ।
अमेध्ययोनेर्वपुषोऽस्य शौचसङ्कल्पमोहोऽयमहो महीयान् ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

यदीयसंसर्गम् - જે (શરીર) સંબંધી સંસર્ગને (यदीयसंसर्ग પું.દ્વિ.એ.વ.)

अवाप्य - પ્રાપ્ત કરીને (अव+आप् ગણ ૫ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

शुचीनाम् - પવિત્ર [વસ્તુઓનું] (शुचि વિ. ષ.બ.વ.)

अशुचित्वम् - અશુચિપણું (अशुचित्व - अशुचेः भावः इति अशुचि + तद्धितનો त्व - નપું.પ્ર.એ.વ.)

उच्चैः - અત્યંત (અવ્યય)

अमेध्ययोनेः - અપવિત્ર વસ્તુઓના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ [શરીરનો] (अमेध्ययोनि - वपुष् નું સ્ત્રીલિંગ વિશેષણ ષ.એ.વ.)

वपुषः - શરીરનો (वपुस् નપું.ષ.એ.વ.)

शौचसङ्कल्पमोहः - (સ્નાનાદિક) શૌચ (પવિત્રતા)ના સંકલ્પ(કલ્પના)રૂપ મોહ (ભ્રમ) (शौचसङ्कल्पमोह પું.પ્ર.એ.વ.)

महीयान् - મોટો [શૌચની કલ્પનારૂપ ભ્રમ] (महीयस् - द्वौ इमौ महान्तौ, अयम् अनयोः प्रकृष्टः महान् इति महत् + इयस् (इयसु) (તદ્ધિતનો) -शौचसङ्कल्पमोहનું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- જે (શરીર)ના સંબંધને પામીને તરત જ પવિત્ર પદાર્થોનું અત્યંત અશુચિપણું થાય, અહો ! (આશ્ચર્ય છે કે) અપવિત્ર વસ્તુઓના ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ આ શરીરનો આ (સ્નાનાદિ વડે) પવિત્રતા માનવાનો અતિ મોટો મોહ (ભ્રમ) થાય છે.

ખંડાન્વય : भवेत् ।

किम् भवेत् ? .... अशुचित्वम् ।

कथम् अशुचित्वम् भवेत् ? .... उच्चैः ।

केषाम् अशुचित्वम् ? .... शुचीनाम् ।

कथम् ? .... सद्यः ।

किम् प्रकृत्य ? .... अवाप्य ।

कम् अवाप्य ? .... यदीयसंसर्गम् ।

(भवति) ।

कः भवति ? .... अयम् भवति ।

अयम् कः भवति ? .... अयम् शौचसङ्कल्पमोहः भवति ।

कथम्भूतः शौचसङ्कल्पमोहः ? .... महीयान् ।

कस्य शौचसङ्कल्पमोहः ? .... अस्य ।

अस्य कस्य ? .... वपुषः ।

कथम्भूतायाः अस्य वपुषः ? .... अमेध्ययोनेः अस्य वपुषः ।

कथम् ? .... अहो !

સમાસ :-

- यस्य अयम् इति यदीयः । (तद्धित)

यदीयः च असौ संसर्गः च इति **यदीयसंसर्गः** । (वि.पू.क.) तम् ।

- न शुचिः इति अशुचिः । (નઞ્ ત.)
  अशुचेः भावः इति **अशुचित्वम्** । (તદ્ધિતનો त्व)
- न मेध्याः इति अमेध्याः । (નઞ્ ત.)
  अमेध्यानाम् योनिः इति **अमेध्ययोनिः** । (ष.त.) तस्याः ।
- शौचस्य सङ्कल्पः इति शौचसङ्कल्पः । (ष.त.)
  शौचसङ्कल्पः एव मोहः इति **शौचसङ्कल्पमोहः** । (અ.પૂ.ક.)

इत्यवेत्य शुचिवादमतथ्यं, पथ्यमेव जगदेकपवित्रम् ।
शोधनं सकलदोषमलानां, धर्ममेव हृदये निदधीथाः ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

अवेत्य - જાણીને (अव+इ ગણ ૨ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

शुचिवादम् - (સ્નાનાદિથી પવિત્ર થવાય છે એવા) શુચિવાદને (शुचिवाद પું.દ્વિ.એ.વ.)

अतथ्यम् - તથ્યરહિત, ખોટા [શુચિવાદને] (अतथ्य - शुचिवाद નું વિ. પું.દ્વિ. એ.વ.)

पथ्यम् - હિતકારક [ધર્મને] (पथ्य - धर्म નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

जगदेकपवित्रम् - જગતને વિશે એકમાત્ર પવિત્ર [ધર્મને] (जगदेकपवित्र - धर्म નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

शोधनम् - શુદ્ધિ કરનાર [ધર્મ]ને (शोधन-शुध् ગણ ૪ પરસ્મૈ. + अन - धर्मનું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

सकलदोषमलानाम् - સર્વ (રાગાદિ) દોષોરૂપ મલને (सकलदोषमल પું.ષ.બ.વ.)

निदधीथाः - તું ધારણ કર. (नि+धा ગણ ૩ ઉભયપદી વિધ્યર્થ બી.પુ.બ.વ.)

અર્થ :- એ પ્રમાણે (ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે) (સ્નાન વડે પવિત્ર થવાય છે એવા) શુચિવાદને તથ્યરહિત જાણીને હિતકારક માત્ર, જગતને વિશે એક માત્ર પવિત્ર, (રાગાદિ) સકલ દોષો રૂપ મલની શુદ્ધિ કરનાર (મૂળથી નાશ કરનાર) ધર્મને જ હૃદયમાં તું ધારણ કર.

ખંડાન્વય :- निदधीथाः ।

कस्मिन् निदधीथाः ? .... हृदये निदधीथाः ।

कम् एव निदधीथाः ? .... धर्मम् एव निदधीथाः ।

कथम्भूतम् धर्मम् ? .... शोधनम् धर्मम् ।
केषाम् शोधनम् ? .... सकलदोषमलानाम् ।
पुनः कथम्भूतम् धर्मम् ? .... जगदेकपवित्रम् ।
पुनः कथम्भूतम् एव धर्मम् ? .... पथ्यम् एव ।
किम् प्रकृत्य निदधीथाः ? .... अवेत्य ।
कम् अवेत्य ? .... शुचिवादम् ।
शुचिवादम् कीदृशम् अवेत्य ? .... अतथ्यम् ।
कथम् ? .... इति ।

સમાસ :-

- शुचेः सम्बन्धी इति शुचिसम्बन्धी । (ષ.ત.)
  शुचिसम्बन्धी वादः इति **शुचिवादः** । (મ.ક.)
- न तथ्यः इति **अतथ्यः** । (નञ् त.) तम् ।
- एकः च असौ पवित्रः च इति एकपवित्रः । (વિ.પૂ.ક.)
  (અથવા) एकमात्रः पवित्रः इति एकपवित्रः । (મ.ક.)
  जगति एकपवित्रः इति **जगदेकपवित्रः** । (સ.ત.) तम् ।
- सकलाः च अमूः दोषाः च इति सकलदोषाः । (વિ.પૂ.ક.)
  सकलदोषाः एव मलाः इति **सकलदोषमलाः** । (અ.પૂ.ક.) तेषाम् ।

गेयाष्टकम्

भावय[६] रे वपुरिदमतिमलिनं[१ ४ ३ ५], विनय[२] ! विबोधय[८] मानसनलिनम्[७] ।
पावनमनुचिन्तय[९ १४] विभुमेकं[१० ११], परममहोमयमुदितविवेकम्[१२ १३] ॥१॥

શબ્દાર્થ :-

अतिमलिनम् - અત્યંત મલિન [શરીરને] (अतिमलिन - वपुस् નું વિ. નપું.દ્વિ. એ.વ.)

विबोधय - તું ઉઘાડ, તું વિકસિત કર, તું ખીલવ (वि+बुध् ગણ ૧ ઉભયપદી ગણ ૪ આત્મને. + પ્રેરકનો णि(णिग्) આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

मानसनलिनम् - મનરૂપી કમળને, હૃદયકમળને (मानसनलिन નપું.દ્વિ.એ.વ.)

पावनम् - પવિત્ર [સ્વાત્માને] (पावन - અધ્યાહાર એવા स्वात्मन् નું વિ. - પું. દ્વિ.એ.વ.)

विभुम् - (જ્ઞાન સ્વરૂપે) સર્વવ્યાપી [સ્વાત્માને] (विभु - અધ્યાહાર એવા स्वात्मन् નું

વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

परममहोमयम् - (કેવલદર્શનરૂપ) અત્યંત પ્રકાશમય, પરમ પ્રચુર તેજવાળા [સ્વાત્માને] (परममहोमय - प्रचुरम् परममहः इति परममहोमयः परममहस् + मय (તદ્ધિતનો) - અધ્યાહાર स्वात्मन् નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

उदितविवेकम् - પ્રગટ થયો છે વિવેક જેને એવા [સ્વાત્માને] (उदितविवेक - અધ્યાહાર स्वात्मन् નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुचिन्तय - ચિંતવ, વિચાર કર (અહીં) ધ્યાન કર. (अनु+चिन्त् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- અરે ! વિનયાત્મા ! આ શરીર અત્યંત મલિન છે, એમ વિચાર કર. હૃદયકમળને વિકસાવ. પવિત્ર, (જ્ઞાનસ્વરૂપે) સર્વવ્યાપી, એક (અખંડ), (કેવલદર્શનરૂપ) અત્યંત પ્રકાશમય, પ્રગટ થયો છે વિવેક જેને એવા (તારા પોતાના આત્માને) તું ચિંતવ. (તે સ્વરૂપનું ધ્યાન કર.)

ખંડાન્વય :-

भावय ।

किम् भावय ? .... इदम् भावय ।

इदम् किम् भावय ? .... इदम् वपुः भावय ।

इदम् वपुः कीदृशम् भावय ? .... अतिमलिनम् ।

किम् सम्बोधने ? .... विनय !

कथम् ? .... रे !

विबोधय ।

किम् विबोधय ? .... मानसनलिनम् ।

अनुचिन्तय ।

कम् अनुचिन्तय ? .... (અધ્યાહારથી) (स्वात्मानम्) ।

कथम्भूतम् स्वात्मानम् ? .... उदितविवेकम् ।

पुनः कथम्भूतम् स्वात्मानम् ? .... परममहोमयम् ।

पुनः कथम्भूतम् स्वात्मानम् ? .... एकम् ।

पुनः कथम्भूतम् स्वात्मानम् ? .... विभुम् ।

पुनः कथम्भूतम् स्वात्मानम् ? .... पावनम् ।

સમાસ :-

- मलिनान् अतिक्रान्तम् इति **अतिमलिनम्** । (પ્રાદિ ત.) तद् ।

(અથવા) अतिशयम् मलिनम् इति **अतिमलिनम्** । (પ્રાદિ ત.) तद् ।

- मानसम् एव नलिनम् इति **मानसनलिनम्** । (અ.પૂ.ક.) तद् ।
- परमम् च अदः महः च इति परममहः । (વિ.પૂ.ક.)
  प्रचुरम् परममहः इति **परममहोमयः** । (તદ્ધિતનો મય પ્રત્યય) तम् ।
- उदितः विवेकः यस्य सः इति **उदितविवेकः** । (સ.બ.) तम् ।

दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते, किं शुभमिह मलकश्मलगर्ते ।
भृशमपि पिहितः स्त्रवति विरूपं, को बहु मनुतेऽवस्करकूपम् ॥२॥

શબ્દાર્થ :-

दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते - સ્ત્રી અને પુરુષના વીર્ય અને રુધિરના વિકારરૂપ [શરીરમાં] (दम्पतिरेतोरुधिरविवर्त - અધ્યાહાર देह નું વિ. પું.સ.એ.વ.)

मलकश्मलगर्ते - (મૂત્ર, વિષ્ટાદિ) મલ અને (પાપપુદ્‌ગલરૂપ) કચરાઓના ખાડારૂપ [શરીરમાં] (मलकश्मलगर्त्त - देह (અધ્યાહાર)નું વિ. પું.સ.એ.વ.)

भृशम् - ઘણું, અત્યંત (અવ્યય)

पिहितः - ઢાંકેલ (पिहित - अपि + धा ગણ ૩ ઉભયપદી + त(क्त)નું નિપાતન રૂપ - देह (અધ્યાહાર)નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

स्त्रवति - ઝરે છે (स्रु ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

विरूपम् - ખરાબ રૂપવાળા, કુરૂપ (પદાર્થ)ને (विरूप - અધ્યાહાર वस्तु નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

मनुते - માને છે (मन् ગણ ૮ આત્મને. વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

अवस्करकूपम् - કચરા-ઉકરડાના કૂવાને (अवस्करकूप પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- પુરુષ અને સ્ત્રીના વીર્ય અને રૂધિરના જ વિકારરૂપ (રૂપાંતરરૂપ) (તથા) (મૂત્ર, વિષ્ટાદિ) મલ અને (પાપપુદ્‌ગલરૂપ) કચરાના ખાડારૂપ આમાં (શરીરમાં) સારું શું છે ? (વસ્ત્રાદિક વડે) અત્યંત આચ્છાદિત હોવા છતાં પણ (દેહ) કુરૂપ (બીભત્સ અને દુર્ગંધી) પદાર્થોને ઝરે છે. ઉકરડાના કૂવાનું કોણ બહુમાન કરે ? (કોણ સારો માને ? - કોઈ સારો ન માને.)

ખંડાન્વય :- (અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।

किम् अस्ति ?.. किम् अस्ति ।

किम् किम् अस्ति ?.................................. किम् शुभम् अस्ति ।

कुत्र अस्ति ? .... इह अस्ति ।

कस्मिन् इह ? .... मलकश्मलगर्ते ।

पुनः कस्मिन् इह ? .... दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते ।

स्रवति ।

किम् स्रवति ? .... विरूपम् स्रवति ।

कः अपि स्रवति ? .... पिहितः अपि ।

कथम् पिहितः ? .... भृशम् ।

मनुते ।

कथम् मनुते ? .... बहु मनुते ।

कः बहु मनुते ? ....कः बहु मनुते ।

कम् बहु मनुते ? ....अवस्करकूपम् ।

સમાસ :-

- जाया च पतिः च इति दम्पती[A] । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  रेतः च रुधिरम् च इति रेतोरुधिरे । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  दम्पत्योः रेतोरुधिरे इति दम्पतिरेतोरुधिरे । (ष.त.)
  दम्पतिरेतोरुधिरयोः विवर्तः इति **दम्पतिरेतोरुधिरविवर्तः** । (ष.त.) तस्मिन् ।
- मलः च कश्मलः च इति मलकश्मलौ । (ઇ. દ્વન્દ્વ)
  मलकश्मलोः गर्तः इति **मलकश्मलगर्तः** । (ष.त.) तस्मिन् ।
- अवस्करस्य कूपः इति **अवस्करकूपः** । (ष.त.) तम् ।

[६] भजति [४] सचन्द्रं [५] शुचिताम्बूलं, [३] कर्तुं [१] मुखमारुतम[२]नुकूलम् ।
[१३] तिष्ठति [१२] सुरभि [१०] कियन्तं [११] कालं, [९] मुखम[७]सुगन्धि [८] जुगुप्सितलालम् ॥३॥

શબ્દાર્થ :-

सचन्द्रम् - કપૂરસહિત (પવિત્ર નાગરવેલના પાન)ને (सचन्द्र-शुचिताम्बूलનું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

शुचिताम्बूलम् - (સુગંધી રસો વડે) પવિત્ર નાગરવેલના પાનને (शुचिताम्बूल નપું.દ્વિ.એ.વ.)

मुखमारुतम् - મુખના વાયુને - શ્વાસોશ્વાસને (मुखमारुत પું.દ્વિ.એ.વ.)

अनुकूलम् - અનુકૂળ (અહીં સુગંધી) [મુખનો વાયુ] अनुकूल - मुखमारुत નું વિ. પું.દ્વિ.એ.વ.)

A. दम्पती - સિ.હે.શ. ૩-૧-૧૪૯થી નિપાતન

कियन्तम् - કેટલો (कियत् - काल માટે વપરાયેલ પું.દ્વિ.એ.વ.)
असुगन्धि - સુગંધ રહિત [મુખ] (असुगन्धि - मुख નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)
जुगुप्सितलालम् - જુગુપ્સા કરાયેલ લાળવાળું (ચીતરી ચડે એવી લાળવાળું) [મુખ] (जुगुप्सितलाल - मुख નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- મુખના વાયુને (શ્વાસોશ્વાસને) અનુકૂળ (સુગંધી) કરવા માટે કપૂર સહિતના (સુરભિ રસોથી) પવિત્ર તાંબૂલને (નાગરવેલના પાનને) ચાવે છે. સુગંધરહિત, જુગુપ્સા થાય એવી લાળવાળું મુખ કેટલો કાળ સુગંધી રહે છે ? (થોડીવાર પણ રહેતું નથી.)

ખંડાન્વય :-

भजति ।
किम् भजति ? .... शुचिताम्बूलम् ।
कथम्भूतम् शुचिताम्बूलम् ? .... सचन्द्रम् ।
किम् अर्थम् भजति ? .... कर्तुम् भजति ।
किम् कर्तुम् भजति ? .... मुखमारुतम् ।
मुखमारुतम् कीदृशम् कर्तुम् ? .... अनुकूलम् ।
तिष्ठति ।
किम् तिष्ठति ? .... मुखम् तिष्ठति ।
कथम्भूतम् मुखम् ? .... जुगुप्सितलालम् ।
पुनः कथम्भूतम् मुखम् ? .... असुगन्धि ।
मुखम् कीदृशम् तिष्ठति ? .... सुरभि ।
मुखम् कम् सुरभि तिष्ठति ? .... कालम् ।
कथम्भूतम् कालम् ? .... कियन्तम् ।

સમાસ :-

- चन्द्रेण सहितम् वर्तते यद् तद् इति **सचन्द्रम्** । (સહાર્થ બ.) तम् ।
- शुचि च अदः ताम्बूलम् च इति **शुचिताम्बूलम्** । (વિ.પૂ.ક.) तद् ।
- मुखस्य मारुतम् इति **मुखमारुतम्** । (ષ.ત.) तद् ।
- न विद्यते सुष्ठु गन्धः यस्य तद् इति **असुगन्धि** । (નञ् બ.) (સમાસાંત इ પ્રત્યય)
- जुगुप्सिता लाला यस्य तद् इति **जुगुप्सितलालम्** । (સ.બ.)

असुरभिगन्धवहोऽन्तरचारी, आवरितुं शक्यो न विकारी ।
वपुरुपजिघ्रसि वारंवारं, हसति बुधस्तव शौचाचारम् ॥४॥

શબ્દાર્થ :-

असुरभिगन्धवहः - દુર્ગંધી વાયુ (असुरभिगन्धवह પું.પ્ર.એ.વ)

अन्तरचारी - (શરીરની) અંદર ચાલનાર (अन्तरचारिन् - असुरभिगन्धवह નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

आवरितुम् - (સુગંધી પદાર્થો વડે) આવરણ કરવાને માટે (आ+वृ ગણ ૧ ઉભયપદી + तुम् હે.કૃ. - અવ્યય)

शक्यः - શક્ય [દુર્ગંધી વાયુ] (शक्य - शक् ગણ ૫ પરસ્મૈ. + કર્મણિ વિધ્યર્થ કૃદંતનો य - असुरभिगन्धवह નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

विकारी - વિકારવાળો (विकारिन् - विकारः अस्ति अस्य इति विकार + इन् (મત્વર્થીય - તદ્ધિતનો) - असुरभिगन्धवह નું વિ. પું.પ્ર.એ.વ.)

उपजिघ्रसि - તું સુંઘે છે (उप+घ्रा(जिघ्र) ગણ ૧ પરસ્મૈ. વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

वारंवारम् - વારંવાર (અવ્યય)

शौचाचारम् - શૌચના આચારને (शौचाचार પું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- (શરીરની) અંદર ફરનાર, વિકારવાળો દુર્ગંધી વાયુ (સુગંધી પદાર્થો વડે) આચ્છાદન કરવા માટે શક્ય નથી. (તો પણ) તું વારંવાર શરીરને સૂંઘે છે. પંડિતજન તારા શૌચાચારને હસે છે.

ખંડાન્વય :- न (અધ્યાહારથી) (अस्ति) ।

कः न अस्ति ? .... असुरभिगन्धवहः ।
कथम्भूतः असुरभिगन्धवहः ? .... विकारी असुरभिगन्धवहः ।
पुनः कथम्भूतः असुरभिगन्धवहः ? .... अन्तरचारी असुरभिगन्धवहः ।
असुरभिगन्धवहः कीदृशः न अस्ति ? .... शक्यः ।
किम् कर्तुम् शक्यः न अस्ति ? .... आवरितुम् ।
उपजिघ्रसि ।
किम् उपजिघ्रसि ? .... वपुः उपजिघ्रसि ।
कथम् उपजिघ्रसि ? .... वारंवारम् ।
हसति ।
कम् हसति ? .... शौचाचारम् ।
कस्य शौचाचारम् ? .... तव शौचाचारम् ।
कः हसति ? .... बुधः ।

સમાસ :-

- न सुरभिः इति असुरभिः । (નञ् ત.)

गन्धम् वहति इति गन्धवहः । (ઉ.ત.)

असुरभिः च असौ गन्धवहः च इति **असुरभिगन्धवहः** । (વિ.પૂ.ક.)

- अन्तरम् चरति इति **अन्तरचारी** । (ઉ.ત.) (णिन् કૃત્ પ્રત્યયાંત)
- शुचेः भावः इति शौचः । (તદ્ધિતનો अण्)

शौचस्य आचारः इति **शौचाचारः** । (ષ.ત.) तम् ।

द्वादश नव रन्ध्राणि निकामं, गलदशुचीनि न यान्ति विरामम् ।
यत्र वपुषि तत्कलयसि पूतं, मन्ये तव नूतनमाकूतम् ॥५॥

શબ્દાર્થ :-

रन्ध्राणि - છિદ્રો, દ્વારો (रन्ध्र નપું.પ્ર.બ.વ.)

निकामम् - અત્યંત (निकाम् નપું.દ્વિ.એ.વ. - ક્રિયાવિ.)

गलदशुचीनि - અશુચિ પદાર્થોને ઝરતા [છિદ્રો] (गलदशुचि - रन्ध्र નું વિ. નપું.પ્ર. બ.વ.)

विरामम् - વિરામને (विराम પું.દ્વિ.એ.વ.)

वपुषि - શરીરમાં (वपुस् નપું.સ.એ.વ.)

कलयसि - તું જાણે છે (कल् ગણ ૧૦ ઉભયપદી વ.કા.બી.પુ.એ.વ.)

पूतम् - પવિત્ર (पूत - तद् નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

मन्ये - હું માનું છું. (मन् ગણ ૮ આત્મને. વ.કા.પ્ર.પુ.એ.વ.)

नूतनम् - નવો, પૂર્વે નહિ જોયેલો [અભિપ્રાય] (नूतन - आकूतનું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)

आकूतम् - અભિપ્રાય (आकूत નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- જે શરીરની અંદર અત્યંત અશુચિઓને ઝરતા (સ્રીના) બાર અને (પુરુષના) નવ દ્વારો વિરામને પામતા નથી. તે (શરીર)ને તું પવિત્ર જાણે છે. (માને છે) (એ) તારો નવો (પૂર્વે નહિ જોયેલો) અભિપ્રાય છે. એમ હું માનું છું.

ખંડાન્વય :- न यान्ति ।

कम् न यान्ति ? .... विरामम् ।

कानि न यान्ति ? .... रन्ध्राणि ।

कतिपयानि रन्ध्राणि ? .... नव रन्ध्राणि ।

पुनः कतिपयानि रन्ध्राणि ? .... द्वादश रन्ध्राणि ।

कथम्भूतानि रन्ध्राणि ? .... गलदशुचीनि ।
कथम् गलदशुचीनि ? .... निकामम् ।
कुत्र रन्ध्राणि ? .... यत्र ।
यत्र कुत्र रन्ध्राणि ? .... यत्र वपुषि रन्ध्राणि ।
कलयसि ।
किम् कलयसि ? .... तत् कलयसि ।
तत् किम् कलयसि ? .... तत् पूतम् कलयसि ।
मन्ये ।
किम् मन्ये ? .... आकूतम् ।
कथम्भूतम् आकूतम् ? .... नूतनम् ।
कस्य ? .... तव ।

સમાસ :-

- द्वौ च दश च इति **द्वादश** । (દ્વન્દ્વ)
  (अथवा) द्वाभ्याम् अधिका दश इति **द्वादश** । (મ.ક.)
- न शुचीनि इति अशुचीनि । (નञ् ત.)
  गलन्ति अशुचीनि येभ्यः तानि इति **गलदशुचीनि** । (સ.બ.)

[२] अशित[१] मुपस्करसंस्कृत[३] मन्नं, [५] जगति [६] जुगुप्सां [७] जनयति [४] हन्नम् ।
[१०] पुंसवनं [९] धैनव[११] मपि [८] लीढं, [१५] भवति [१३] विगर्हित[१२] मति [१४] जनमीढम् ॥६॥

શબ્દાર્થ :-

अशितम् - ખાધેલું [અન્ન] (अशित -अश् ગણ ૯ પરસ્મૈ. + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - अन्न નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

उपस्करसंस्कृतम् - (ઘી, દહીં વગેરે) સુંદર ચીજોથી સંસ્કૃત [અન્ન] (उपस्करसंस्कृत - अन्न નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

जुगुप्साम् - જુગુપ્સાને (जुगुप्सा સ્ત્રી.દ્વિ.એ.વ.)

जनयति - પેદા કરે છે, ઉત્પન્ન કરે છે (जन् (जा) ગણ ૪ આત્મને. + પ્રેરકનો णि(णिग्) વ.કા.ત્રી.પુ.એ.વ.)

हन्नम् - વિષ્ટા (हन्न નપું. પ્ર.એ.વ.)

पुंसवनम् - સ્વાદિષ્ટ પુષ્ટિકારી દૂધ (पुंसवन - નપું.પ્ર.એ.વ.)

धैनवम् - ગાય સંબંધી [દૂધ] (धैनव - धेनोः इदम् इति धैनव (तद्धितथी) - पुंसवन નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

लीढम् - ચાટેલું (અહીં) પીધેલું [દૂધ] (लीढ - लिह् ગણ ૨ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - पुंसवन નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

विगर्हितम् - ગર્હા કરાયેલ, દુર્ગંચ્છનીય [માણસનું મૂત્ર] (वि+गर्ह् ગણ ૧ ઉભયપદી + કર્મણિ ભૂ.કૃ.નો त(क्त) - जनमीढ નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

जनमीढम् - માણસનું મૂત્ર (जनमीढ નપું.પ્ર.એ.વ.)

અર્થ :- (દૂધ, ઘી આદિ) સુંદર ચીજોથી સંસ્કાર કરાયેલ ખાધેલું અન્ન વિષ્ટારૂપે (થતું છતું) જગતને વિશે જુગુપ્સા પેદા કરે છે. પીધેલું ગાય સંબંધી સ્વાદિષ્ટ પુષ્ટીકારી દૂધ પણ અત્યંત દુર્ગંચ્છનીય એવું માણસનું મૂત્ર થાય છે.

ખંડાન્વય :-

जनयति ।

काम् जनयति ?	जुगुप्साम् ।
कस्मिन् जनयति ?	जगति ।
किम् जुगुप्साम् जनयति ?	अन्नम् ।
कथम्भूतम् अन्नम् ?	अशितम् ।
पुनः कथम्भूतम् अन्नम् ?	उपस्कृतसंस्कृतम् ।
अन्नम् कथम्भूतम् सत् जुगुप्साम् जनयति ?	हन्नम् सत् ।

भवति ।

किम् भवति ?	जनमीढम् ।
कथम्भूतम् जनमीढम् ?	विगर्हितम् ।
कथम् विगर्हितम् ?	अति ।
किम् जनमीढम् भवति ?	पुंसवनम् ।
कथम्भूतमपि पुंसवनम् ?	धैनवमपि ।
किम् कृतम् पुंसवनम् ?	लीढम् ।

સમાસ :-

- उपस्कैरः संस्कृतम् इति **उपस्करसंस्कृतम्** । (તૃ.ત.)
- विशेषेण गर्हितम् इति **विगर्हितम्** । (પ્રાદિ ત.)
- जनानाम् मीढम् इति **जनमीढम्** । (ષ.ત.)

[१]केवलमलमयपुद्गलनिचये, [२]अशुचीकृतशुचिभोजनसिचये ।
[४]वपुषि [९]विचिन्तय [७]परम्[३]इह [८]सारं, [६]शिवसाधनसामर्थ्यम्[५]उदारम् ॥७॥

શબ્દાર્થ :-

केवलमलमयपुद्गलनिचये - માત્ર મલથી યુક્ત પુદ્ગલના સમૂહરૂપ [શરીરમાં]
(केवलमलमयपुद्गलनिचय - वपुस् નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

अशुचीकृतशुचिभोजनसिचये - પવિત્ર ભોજન અને વસ્ત્રને અપવિત્ર કરનાર (અપવિત્ર કરાયેલ છે પવિત્ર ભોજન અને વસ્ત્રો જેના વડે એવા) [શરીરમાં]
(अशुचीकृतशुचिभोजनसिचय - वपुस् નું વિ. નપું.સ.એ.વ.)

विचिन्तय - વિચાર (वि+चिन्त् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

सारम् - સારભૂત (सार પું.દ્વિ.એ.વ.)

शिवसाधनसामर्थ्यम् - મોક્ષ સાધવાની શક્તિ (शिवसाधनसामर्थ्य - નપું.દ્વિ.એ.વ.)

उदारम् - સર્વશ્રેષ્ઠ, અતિ વિશિષ્ટ [મોક્ષને સાધવાની શક્તિ] (उदार - शिव-साधनसामर्थ्य નું વિ. નપું.દ્વિ.એ.વ.)

અર્થ :- માત્ર મલવાળા પુદ્ગલોના સમૂહરૂપ, પવિત્ર ભોજન અને રેશમીવસ્ત્રોને અપવિત્ર કરનાર, આ (પ્રત્યક્ષ અનુભવાતા) શરીરને વિશે અતિ વિશિષ્ટ મોક્ષને સાધવાની શક્તિ (જ) પરમ સારભૂત છે (એમ) તું વિચાર કર.

ખંડાન્વય :- विचिन्तय ।

कथम् विचिन्तय ? .... (અધ્યાહારથી) (इति) विचिन्तय ।

कम् इति ? .... सारम् ।

कथम्भूतम् सारम् ? .... परम् ।

किम् परम् सारम् ? .... शिवसाधनसामर्थ्यम् ।

कथम्भूतम् शिवसाधसामर्थ्यम् ? .... उदारम् ।

कुत्र ? .... इह ।

इह कस्मिन् ? .... इह वपुषि ।

कथम्भूते वपुषि ? .... अशुचीकृतशुचिभोजनसिचये ।

पुनः कथम्भूते वपुषि ? .... केवलमलमयपुद्गलनिचये ।

સમાસ :-

- मलः प्रकृतः एषु इति मलमयाः । (तद्धित)
  पुद्गलानाम् निचयाः इति पुद्गलनिचयाः । (ષ.ત.)

केवलाः च अमी मलमयाः च इति केवलमलमयाः । (વિ.પૂ.ક.)

केवलमलमयाः पुद्गलनिचयाः यस्मिन् तद् इति **केवलमलमयपुद्गलनिचयम्** । (સ.બ.) तस्मिन् ।

- प्राक् शुचयः अशुचयः कृताः इति अशुचीकृताः । (તદ્ધિતનો च्वि પ્રત્યય)

  भोजनानि च सिचयाः च इति भोजनसिचयाः । (ઇ. દ્વન્દ્વ)

  शुचयः च अमी भोजनसिचयाः च इति शुचिभोजनसिचयाः । (વિ.પૂ.ક.)

  अशुचीकृताः शुचिभोजनसिचयाः येन तद् इति **अशुचीकृतशुचिभोजनसिचयम्** । (સ.બ.) तस्मिन् ।

- शिवस्य साधनम् इति शिवसाधनम् । (ષ.ત.)

  समर्थस्य भावः इति सामर्थ्यम् । (તદ્ધિત)

  शिवसाधनस्य सामर्थ्यम् इति **शिवसाधनसामर्थ्यम्** । (ષ.ત.) तद् ।

येन विराजितमिदमतिपुण्यं, तच्चिन्तय चेतन ! नैपुण्यम् ।
विशदागममधिगम्य निपानं, विरचय शान्तसुधारसपानम् ॥८॥

શબ્દાર્થ :-

विराजितम् - શોભતું [શરીર] (विराजित - અધ્યાહાર वपुस् નું વિ. નપું.પ્ર. એ.વ.)

अतिपुण्यम् - અતિપવિત્ર [શરીર] (अतिपुण्य - અધ્યાહાર वपुस् નું વિ. નપું.પ્ર.એ.વ.)

नैपुण्यम् - નિપુણતાને (नैपुण्य - निपुणस्य भावः इति - નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विशदागमम् - નિર્મલ (નિર્દોષ) આગમને (विशदागम પું.દ્વિ.એ.વ.)

अधिगम्य - જાણીને (ગુરૂ મુખે પ્રાપ્ત કરીને) (अधि+गम् ગણ ૧ પરસ્મૈ. સં.ભૂ.કૃ.)

निपानम् - જળાશયને (निपान નપું.દ્વિ.એ.વ.)

विरचय - તું રચ, તું કર. (वि+रच् ગણ ૧૦ પરસ્મૈ. આજ્ઞાર્થ બી.પુ.એ.વ.)

અર્થ :- હે ચેતન ! જેના વડે (જે નિપુણતા વડે) આ અતિપવિત્ર (શરીર) શોભે છે તે નિપુણતાનો તું વિચાર કર. નિર્મલ આગમરૂપ જળાશયને પામીને તું શાંતસ્વભાવરૂપ અમૃતરસના પાનને કર.

ખંડાન્વય :-

विराजितम् ।

किम् विराजितम् ? .... इदम् विराजितम् ।

इदम् किम् विराजितम् ? .... इदम् अतिपुण्यम् ।

केन विराजितम् ? .... येन विराजितम् ।

किम् सम्बोधने ? .... चेतन !

चिन्तय ।

किम् चिन्तय ? .... तत् चिन्तय ।

तत् किम् चिन्तय ? .... नैपुण्यम् ।

विरचय ।

किम् विरचय ? .... शान्तसुधारसपानम् ।

किम् प्रकृत्य ? .... अधिगम्य ।

किम् अधिगम्य ? .... निपानम् ।

किम् निपानम् ? .... विशदागमम् ।

સમાસ :-

- अतिशयम् पुण्यम् इति **अतिपुण्यम्**। (પ્રાદિ ત.) तद् ।
- विशदम् च अदः आगमम् च इति **विशदागमम्**। (વિ.પૂ.ક.) तद् ।

● ● ●

मूल श्लोक

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

नीरन्ध्रे भवकानने परिगलत्पञ्चाश्रवाम्भोधरे,
नानाकर्मलतावितानगहने मोहान्धकारोद्धुरे।
भ्रान्तानामिह देहिनां हितकृते कारुण्यपुण्यात्मभि-
स्तीर्थेशैः प्रथितास्सुधारसकिरो रम्या गिरः पान्तु वः ॥१॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥
स्फुरति चेतसि भावनया विना, न विदुषामपि शान्तसुधारसः।
न च सुखं कृशमप्यमुना विना, जगति मोहविषादविषाकुले ॥२॥ द्रुतविलम्बितम् ॥
यदि भवभ्रमखेदपराङ्मुखं, यदि च चित्तमनन्तसुखोन्मुखम्।
शृणुत तत्सुधियः ! शुभभावनाभृतरसं मम शान्तसुधारसम् ॥३॥ द्रुतविलम्बितम् ॥
सुमनसो मनसि श्रुतपावना, निदधतां द्व्यधिका दश भावनाः।
यदिह रोहति मोहतिरोहिताऽद्भुतगतिर्विदिता समतालता ॥४॥ द्रुतविलम्बितम् ॥
आर्त्तरौद्रपरिणामपावकप्लुष्टभावुकविवेकसौष्ठवे।
मानसे विषयलोलुपात्मनां क्व प्ररोहतितमां शमाङ्कुरः ॥५॥ रथोद्धता ॥
यस्याशयं श्रुतकृतातिशयं विवेकपीयूषवर्षरमणीयरमं श्रयन्ते।
सद्भावनाः सुरलता न हि तस्य दूरे, लोकोत्तरप्रशमसौख्यफलप्रसूतिः ॥६॥ वसन्ततिलका ॥
अनित्यत्वाशरणते, भवमेकत्वमन्यताम्।
अशौचमाश्रवं चात्मन् !, संवरं परिभावय ॥७॥
कर्मणो निर्जरां धर्मसूक्ततां लोकपद्धतिम्।
बोधिदुर्लभतामेता, भावयन् मुच्यसे भवात् ॥८॥ अनुष्टुब् ॥ (युग्मम्) ॥

॥ अनित्यभावना ॥

वपुरवपुरिदं विदभ्रलीला परिचितमप्यतिभङ्गुरं नराणाम्।
तदतिभिदुरयौवनाविनीतं, भवति कथं विदुषां महोदयाय ? ॥९॥ पुष्पिताग्रा ॥
आयुर्वायुतरत्तरङ्गतरलं लग्नापदः सम्पदः, सर्वेऽपीन्द्रियगोचराश्च चटुलाः सन्ध्याभ्ररागादिवत्।
मित्रस्त्रीस्वजनादिसङ्गमसुखं स्वप्नेन्द्रजालोपमं, तत्किं वस्तु भवे भवेदिह मुदामालम्बनं यत्सताम् ॥१०॥
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥
प्रातर्भ्रातरिहावदातरुचयो ये चेतनाचेतना, दृष्टा विश्वमनःप्रमोदविधुरा भावाः स्वतः सुन्दराः।
तांस्तत्रैव दिने विपाकविरसान्हा नश्यतः ! पश्यतश्चेतः प्रेतहतं जहाति न भवप्रेमानुबन्धं मम ॥११॥
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

॥ गेयाष्टकम् ॥

मूढ ! मुह्यसि मुधा, मूढ ! मुह्यसि मुधा, विभवमनुचिन्त्य हृदि सपरिवारम्।
कुशशिरसि नीरमिव गलदनिलकम्पितं, विनय ! जानीहि जीवितमसारम् ॥१॥ मूढ !...॥
पश्य भङ्गुरमिदं विषयसुखसौहृदं, पश्यतामेव नश्यति सहासम्।
एतदनुहरति संसाररूपं रयाज्ज्वलज्जलदबालिकारुचिविलासम् ॥२॥ मूढ !...॥
हन्त हतयौवनं पुच्छमिव शौवनं, कुटिलमति तदपि लघु दृष्टनष्टम्।
तेन बत परवशापरवशा हतधियः, कटुकमिह किं न कलयन्ति कष्टम् ॥३॥ मूढ !...॥
यदपि पिण्याकतामङ्गमिदमुपगतं, भुवनदुर्जयजरापीतसारम्।
तदपि गतलज्जमुज्झति मनो नाङ्गिनां, वितथमति कुथितमन्मथविकारम् ॥४॥ मूढ !...॥

सुखमनुत्तरसुरावधि यदतिमेदुरं, कालतस्तदपि कलयति विरामम् ।
कतरदितरत्तदा वस्तु सांसारिकं, स्थिरतरं भवति चिन्तय निकामम् ॥५॥ मूढ !...॥
यैः समं क्रीडिता ये च भृशमीडिता, यैः सहाकृष्महि प्रीतिवादम् ।
तान् जनान् वीक्ष्य बत भस्मभूयं गतान्निर्विशङ्काः स्म इति धिक् प्रमादम् ॥६॥ मूढ !...॥
असकृदुन्मिष्य निमिषन्ति सिन्धूर्मिवच्चेतनाचेतनाः सर्वभावाः ।
इन्द्रजालोपमाः स्वजनधनसङ्गमास्तेषु रज्यन्ति मूढस्वभावाः ॥७॥ मूढ !...॥
कवलयन्नविरतं जङ्गमाजङ्गमं, जगदहो ! नैव तृप्यति कृतान्तः ।
मुखगतान् खादतस्तस्य करतलगतैर्न कथमुपलप्स्यतेऽस्माभिरन्तः ॥८॥ मूढ !...॥
नित्यमेकं चिदानन्दमयमात्मनो, रूपमभिरूप्य सुखमनुभवेयम् ।
प्रशमरसनवसुधापानविनयोत्सवो, भवतु सततम् सतामिह भवेऽयम् ॥९॥ मूढ !...॥

॥ अशरणभावना ॥

ये षट्खण्डमहीमहीनतरसा निर्जित्य बभ्राजिरे, ये च स्वर्गभुजो भुजोर्जितमदा मेदुर्मुदा मेदुराः ।
तेऽपि क्रूरकृतान्तवक्त्ररदनैर्निर्दल्यमाना हठादत्राणाः शरणाय हा ! दश दिशः प्रैक्षन्त दीनाननाः ॥१॥
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

तावदेव मदविभ्रममाली, तावदेव गुणगौरवशाली ।
यावदक्षमकृतान्तकटाक्षैर्नेक्षितो विशरणो नरकीटः ॥२॥ स्वागता ॥
प्रतापैर्व्यापन्नं गलितमथ तेजोभिरुदितैर्गतं धैर्योद्योगैः श्लथितमथ पुष्टेन वपुषा ।
प्रवृत्तं तद्द्रव्यग्रहणविषये बान्धवजनैर्जने कीनाशेन प्रसभमुपनीते निजवशम् ॥३॥ शिखरिणी ॥

॥ गेयाष्टकम् ॥

स्वजनजनो बहुधा हितकामं, प्रीतिरसैरभिरामम् । मरणदशावशमुपगतवन्तं, रक्षति कोऽपि न सन्तम् ॥
विनय ! विधीयतां रे, श्रीजिनधर्मः शरणम् । अनुसन्धीयतां रे, शुचितरचरणस्मरणम् ॥१॥ विनय !...॥
तुरगरथेभनरावृतिकलितं, दधतं बलमस्खलितम् ।
हरति यमो नरपतिमपि दीनं, मैनिक इव लघुमीनम् ॥२॥ विनय !...॥
प्रविशति वज्रमये यदि सदने, तृणमथ घटयति वदने ।
तदपि न मुञ्चति हतसमवर्ती, निर्दयपौरुषनर्ती ॥३॥ विनय !...॥
विद्यामन्त्रमहौषधिसेवां, सृजतु वशीकृतदेवाम् ।
रसतु रसायनमुपचयकरणं, तदपि न मुञ्चति मरणम् ॥४॥ विनय !...॥
वपुषि चिरं निरुणद्धि समीरं, पतति जलधिपरतीरम् ।
शिरसि गिरेरधिरोहति तरसा, तदपि स जीर्यति जरसा ॥५॥ विनय !...॥
सृजतीमसितशिरोरुहललितं, मनुजशिरः सितपलितम् ।
को विदधानां भूघनमरसं, प्रभवति रोद्धुं जरसम् ॥६॥ विनय !...॥
उद्यत उग्ररुजा जनकायः, कः स्यात्तत्र सहायः ?
एकोऽनुभवति विधुरुपरागं, विभजति कोऽपि न भागम् ॥७॥ विनय !...॥
शरणमेकमनुसर चतुरङ्गं, परिहर ममतासङ्गम् ।
विनय ! रचय शिवसौख्यनिधानं, शान्तसुधारसपानम् ॥८॥ विनय !...॥

॥ संसारभावना ॥

इतो लोभः क्षोभं जनयति दुरन्तो दव इवोल्लसल्लाभाम्भोभिः कथमपि न शक्यः शमयितुम् ।
इतस्तृष्णाक्षाणां तुदति मृगतृष्णेव विफला, कथं स्वस्थैः स्थेयं विविधभयभीमे भववने ॥१॥ शिखरिणी ॥

गलत्येका चिन्ता भवति पुनरन्या तदधिका, मनोवाक्कायेहाविकृतिरतिरोषात्तरजसः ।
विपद्गर्त्तावर्त्ते झटिति पतयालोः प्रतिपदं, न जन्तोः संसारे भवति कथमप्यर्त्तिविरतिः ॥२॥ शिखरिणी ॥
सहित्वा सन्तापानशुचिजननीकुक्षिकुहरे, ततो जन्म प्राप्य प्रचुरतरकष्टक्रमहतः ।
सुखाभासैर्यावत् स्पृशति कथमप्यर्त्तिविरतिं, जरा तावत्कायं कवलयति मृत्योः सहचरी ॥३॥ शिखरिणी ॥
विभ्रान्तचित्तो बत बम्भ्रमीति, पक्षीव रुद्धस्तनुपञ्जरेऽङ्गी ।
नुन्नो नियत्याऽतनुकर्मतन्तुसन्दानितः सन्निहितान्तकौतुः ॥४॥ इन्द्रवज्रा ॥
अनन्तान् पुद्गलावर्त्ताननन्तानन्तरूपभृत् ।
अनन्तशो भ्रमत्येव जीवोऽनादिभवार्णवे ॥५॥ अनुष्टुब् ॥

॥ गेयाष्टकम् ॥

कलय संसारमतिदारुणं, जन्ममरणादिभयभीत ! रे ! ।
मोहरिपुणेह सगलग्रहं, प्रतिपदं विपदमुपनीत ! रे ! ॥१॥ कलय... ॥
स्वजनतनयादिपरिचयगुणैरिह मुधा बध्यसे मूढ ! रे !
प्रतिपदं नवनवैरनुभवैः, परिभवैरसकृदुपगूढ ! रे ! ॥२॥ कलय... ॥
घटयसि क्वचन मदमुन्नतेः, क्वचिदहो हीनतादीन ! रे ! ।
प्रतिभवं रूपमपरापरं, वहसि बत कर्मणाधीन ! रे ! ॥३॥ कलय... ॥
जातु शैशवदशापरवशो, जातु तारुण्यमदमत्त ! रे ।
जातु दुर्जयजराजर्जरो, जातु पितृपतिकरायत्त ! रे ! ॥४॥ कलय... ॥
व्रजति तनयोऽपि ननु जनकतां, तनयतां व्रजति पुनरेष रे ।
भावयन्विकृतिमिति भवगतेस्त्यजतमां नृभवशुभशेष ! रे ! ॥५॥ कलय... ॥
यत्र दुःखार्त्तिगददवलवैरनुदिनं दह्यसे जीव ! रे ! ।
हन्त तत्रैव रज्यसि चिरं, मोहमदिरामदक्षीब ! रे ! ॥६॥ कलय... ॥
दर्शयन् किमपि सुखवैभवं, संहरंस्तदथ सहसैव रे ।
विप्रलम्भयति शिशुमिव जनं, कालबटुकोऽयमत्रैव रे ! ॥७॥ कलय... ॥
सकलसंसारभयभेदकं, जिनवचो मनसि निबधान रे !
विनय ! परिणमय निःश्रेयसं, विहितशमरससुधापान ! रे ! ॥८॥ कलय... ॥

॥ एकत्वभावना ॥

एक एव भगवानयमात्मा, ज्ञानदर्शनतरङ्गसरङ्गः ।
सर्वमन्यदुपकल्पितमेतद्, व्याकुलीकरणमेव ममत्वम् ॥१॥ स्वागता ॥
अबुधैः परभावलालसालसदज्ञानदशावशात्मभिः ।
परवस्तुषु हा ! स्वकीयता, विषयावेशवशाद्विकल्प्यते ॥२॥ प्रबोधता ॥
कृतिनां दयितेति चिन्तनं, परदारेषु यथा विपत्तये ।
विविधार्त्तिभयावहं तथा, परभावेषु ममत्वभावनम् ॥३॥ प्रबोधता ॥
अधुना परभावसंवृतिं हर चेतः परितोऽवगुण्ठिताम् ।
क्षणमात्मविचारचन्दनद्रुमवातोर्मिरसाः स्पृशन्तु माम् ॥४॥ प्रबोधता ॥
एकतां समतोपेतामेनामात्मन् ! विभावय ।
लभस्व परमानन्दसम्पदं नमिराजवत् ॥५॥ अनुष्टुब् ॥

॥ गेयाष्टकम् ॥

विनय ! चिन्तय वस्तुतत्त्वं, जगति निजमिह कस्य किम् ?
भवति मतिरिति यस्य हृदये, दुरितमुदयति तस्य किम् ? ॥१॥ विनय !...॥

एक उत्पद्यते तनुमानेक एव विपद्यते ।
एक एव हि कर्म चिनुते, सैककः फलमश्नुते ॥२॥ विनय !...॥
यस्य यावान् परपरिग्रहो, विविधममतावीवधः ।
जलधिविनिहितपोतयुक्त्या, पतति तावदसावधः ॥३॥ विनय !...॥
स्वस्वभावं मद्यमुदितो, भुवि विलुप्य विचेष्टते ।
दृश्यतां परभावघटनात्, पतति विलुठति जृम्भते ॥४॥ विनय !...॥
पश्य काञ्चनमितरपुद्गलमिलितमञ्चति कां दशाम् ।
केवलस्य तु तस्य रूपं, विदितमेव भवादृशाम् ॥५॥ विनय !...॥
एवमात्मनि कर्मवशतो, भवति रूपमनेकधा ।
कर्ममलरहिते तु भगवति, भासते काञ्चनविधा ॥६॥ विनय !...॥
ज्ञानदर्शनचरणपर्यवपरिवृतः परमेश्वरः ।
एक एवानुभवसदने, स रमतामविनश्वरः ॥७॥ विनय !...॥
रुचिरसमतामृतरसं क्षणमुदितमास्वादय मुदा ।
विनय ! विषयातीतसुखरसरतिरुदञ्चतु ते सदा ॥८॥ विनय !...॥

॥ अन्यत्वभावना ॥

परः प्रविष्टः कुरुते विनाशं, लोकोक्तिरेषा न मृषेति मन्ये ।
निर्विश्य कर्माणुभिरस्य किं किं, ज्ञानात्मनो नो समपादि कष्टम् ॥१॥ उपजातिः ॥
खिद्यसे ननु किमन्यकथार्त्तः, सर्वदैव ममतापरतन्त्रः ।
चिन्तयस्यनुपमान् कथमात्मन्नात्मनो गुणमणीन्न कदापि ॥२॥ स्वागता ॥
यस्मै त्वं यतसे बिभेषि च यतो यत्रानिशं मोदसे, यद्यच्छोचसि यद्यदिच्छसि हृदा यत्प्राप्य पेप्रीयसे ।
स्निग्धो येषु निजस्वभावममलं निर्लोठ्य लालप्यसे, तत्सर्वं परकीयमेव भगवन्नात्मन्न किञ्चित्तव ॥३॥

॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

दुष्टाः कष्टकदर्थनाः कति न ताः सोढास्त्वया संसृतौ, तिर्यङ्नारकयोनिषु प्रतिहतश्छिन्नो विभिन्नो मुहुः ।
सर्वं तत्परकीयदुर्विलसितं विस्मृत्य तेष्वेव हा ! रज्यन्मुह्यसि मूढ ! तानुपचरन्नात्मन्न किं लज्जसे ? ॥४॥

॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

ज्ञानदर्शनचारित्रकेतनां चेतनां विना ।
सर्वमन्यद्विनिश्चित्य, यतस्व स्वहिताप्तये ॥५॥ अनुष्टुब् ॥

॥ गेयाष्टकम् ॥

विनय ! निभालय निजभवनं, विनय ! निभालय निजभवनम् ।
तनुधनसुतसदनस्वजनादिषु, किं निजमिह कुगतेरवनम् ॥१॥ विनय !...॥
येन सहाश्रयसेऽतिविमोहादिदमहमित्यविभेदम् ।
तदपि शरीरं नियतमधीरं, त्यजति भवन्तं धृतखेदम् ॥२॥ विनय !...॥
जन्मनि जन्मनि विविधपरिग्रहमुपचिनुषे च कुटुम्बम् ।
तेषु भवन्तम् परभवगमने, नानुसरति कृशमपि सुम्बम् ॥३॥ विनय !...॥
त्यज ममतापरितापनिदानं, परपरिचयपरिणामम् ।
भज निःसङ्गतया विशदीकृतमनुभवसुखरससमभिरामम् ॥४॥ विनय !...॥
पथि पथि विविधपथैः पथिकैः सह, कुरुते कः प्रतिबन्धम् ।
निजनिजकर्मवशैः स्वजनैः सह, किं कुरुषे ममताबन्धम् ॥५॥ विनय !...॥

प्रणयविहीने दधदभिषङ्गं, सहते बहुसन्तापम् ।
त्वयि निःप्रणये पुद्‌गलनिचये, वहसि मुधा ममतातापम् ॥६॥ विनय !...॥
त्यज संयोगं नियतवियोगं, कुरु निर्मलमवधानम् ।
न हि विदधानः कथमपि तृप्यसि, मृगतृष्णाघनरसपानम् ॥७॥ विनय !...॥
भज जिनपतिमसहायसहायं, शिवगतिसुगमोपायम् ।
पिब गदशमनं परिहृतवमनं, शान्तसुधारसमनपायम् ॥८॥ विनय !...॥

॥ अशुचिभावना ॥

सच्छिद्रो मदिराघटः परिगलत्तल्लेशसङ्गाशुचिः, शुच्यामृद्य मृदा बहिः स बहुशो धौतोऽपि गङ्गोदकैः ।
नाधत्ते शुचितां यथा तनुभृतां कायो निकायो महाबीभत्सास्थिपुरीषमूत्ररजसां नायं तथा शुध्यति ॥१॥
॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥

स्नायंस्नायं पुनरपि पुनः स्नान्ति शुद्धाभिरद्भिर्वारंवारं बत मलतनुं चन्दनैरर्चयन्ते ।
मूढात्मानो वयमपमलाः प्रीतिमित्याश्रयन्ते, नो शुध्यन्ते कथमवकरः शक्यते शोद्धुमेवम् ॥२॥
॥ मन्द्राक्रान्ता ॥

कर्पूरादिभिरर्चितोऽपि लशुनो नो गाहते सौरभं,
नाजन्मोपकृतोऽपि हन्त पिशुनः सौजन्यमालम्बते ।
देहोऽप्येष तथा जहाति न नृणां स्वाभाविकीं विस्रतां,
नाभ्यक्तोऽपि विभूषितोऽपि बहुधा पुष्टोऽपि विश्वस्यते ॥३॥ शार्दूलविक्रीडितम् ॥
यदीयसंसर्गमवाप्य सद्यो, भवेच्छुचीनामशुचित्वमुच्चैः ।
अमेध्ययोनेर्वपुषोऽस्य शौचसङ्कल्पमोहोऽयमहो महीयान् ॥४॥ उपेन्द्रवज्रा ॥
इत्यवेत्य शुचिवादमतथ्यं, पथ्यमेव जगदेकपवित्रम् ।
शोधनं सकलदोषमलानां, धर्ममेव हृदये निदधीथाः ॥५॥ स्वागता ॥
भावय रे वपुरिदमतिमलिनं, विनय ! विबोधय मानसनलिनम् ।
पावनमनुचिन्तय विभुमेकं, परममहोमयमुदितविवेकम् ॥१॥ भावय...॥
दम्पतिरेतोरुधिरविवर्ते, किं शुभमिह मलकश्मलगर्ते ।
भृशमपि पिहितः स्रवति विरूपं, को बहु मनुतेऽवस्करकूपम् ॥२॥ भावय...॥
भजति सचन्द्रं शुचिताम्बूलं, कर्तुं मुखमारुतमनुकूलम् ।
तिष्ठति सुरभि कियन्तं कालं, मुखमसुगन्धि जुगुप्सितलालम् ॥३॥ भावय...॥
असुरभिगन्धवहोऽन्तरचारी, आवरितुं शक्यो न विकारी ।
वपुरुपजिघ्रसि वारंवारं, हसति बुधस्तव शौचाचारम् ॥४॥ भावय...॥
द्वादश नव रन्ध्राणि निकामं, गलदशुचीनि न यान्ति विरामम् ।
यत्र वपुषि तत्कलयसि पूतं, मन्ये तव नूतनमाकूतम् ॥५॥ भावय...॥
अशितमुपस्करसंस्कृतमन्नं, जगति जुगुप्सां जनयति हन्नम् ।
पुंसवनं धैनवमपि लीढं, भवति विगर्हितमति जनमीढम् ॥६॥ भावय...॥
केवलमलमयपुद्‌गलनिचये, अशुचीकृतशुचिभोजनसिचये ।
वपुषि विचिन्तय परमिह सारं, शिवसाधनसामर्थ्यमुदारम् ॥७॥ भावय...॥
येन विराजितमिदमतिपुण्यं, तच्चिन्तय चेतन ! नैपुण्यम् ।
विशदागममधिगम्य निपानं, विरचय शान्तसुधारसपानम् ॥८॥ भावय...॥

●●●

www.hiscan.in